

zaRez

dvojednik za kulturna i društvena zbivanja • zagreb, 3. srpnja 2.,3., godište V, broj 108
cijena 12,00 kn; za BiH 2,5 km; za Sloveniju 320 sit

9771331797006
ISSN 1331-7970

Viktor Ivančić - U ime zatajene Hrvatske

Papa u Hrvatskoj - Velika očekivanja i propuštene poruke - Srđan Vrcan

Čedomir Višnjić - Preslika većine

Eurokaz - Postiljevo, postdesno, postravno - Nataša Govedić

Kartografija moći - Derrida, Habermas, Rorty, Said,

Urban festival - ad hoc 1

Gdje je što?

Info i najave 4-6

Priredio Milan Pavlinović

U žarištu

Manjina za manjinu *Lovorka Kozole 3*

Europski opservatorij za kulturnu suradnju *Biserka Cvjetičanin 7*

Razgovor s Viktorom Ivančićem *Agata Juniku 8-9*

Velika očekivanja i propuštene poruke *Srđan Vrcan 10-11*

Razgovor s Dragom Pilselom i Milanom Vukomanovićem

Omer Karabeg 11-12

Razgovor sa Čedomirom Višnjićem *Nataša Petrinjak 14-15*

“Moj prijatelj Slobodan Milošević” *Andrea Dragojević 16*

Nagrada *Vladimir Nazor* za 2002. godinu **17**

Esej

Kruh u Veneciji *Predrag Matvejević 18-19*

Vizualna kultura

Razgovor s Markom Nashom *Leila Topić 20*

Dvije strane svake priče *Mark Nash 29*

MoMA se kreće *Silva Kalčić 30*

Razgovor s Terenceom Rileyjem *Silva Kalčić 31*

B. vs. W.? *Maroje Mrduljaš 32*

Glazba

One woman performance *Irena Miholić 33*

Kazalište

Kako zaobići otvaranje *Grozdana Cvitan 34-35*

Postlijevo, postdesno, postravno *Nataša Govedić 36*

Topljenje glazure ili koreograf/slastičar *Ivana Slunjski 37*

Antipropaganda za duhovitost ili hrvatska komediografija *Bojan Munjin*

38

Boal u doba omišaljske reprodukcije *Aleksandar Mijatović 39*

Kritika

Split u njegovom oku *Grozdana Cvitan 40*

Život nakon overdosea *Sunčana Tuksar 41*

Kaleidoskop mraka i humora *Daša Drndić 42*

Ubojstvo je moj spol *Dragan Koruga 43*

Melankolična zafrkancija *Nataša Petrinjak 44*

Riječi i stvari

Trudna ovca *Neven Jovanović 45*

Tvoj grob, nek moj bude *Željko Jerman 46*

Svjetski zarez 47

Gioia-Ana Ulrich

TEMA BROJA

Kartografija moći

Nakon rata: obnova Europe *Jacques Derrida i Jürgen Habermas 22-23*

Poniženje ili solidarnost *Richard Rorty 24-25*

Sporazum bez budućnosti *Edward Said 26-27*

Dom Europa *Gianni Vattimo 28*

impresum

zarez

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva: Vodnikova 17, Zagreb

telefon: 4855-449, 4855-451

fax: 4813-572

e-mail: zarez@zg.tel.hr

web: www.zarez.hr

uredništvo prima: radnim danom od 12 do 15 sati

nakladnik: Druga strana d.o.o.

za nakladnika: Boris Maruna

glavna urednica: Katarina Luketić

zamjenica glavne urednice: Nataša Govedić

izvršna urednica: Lovorka Kozole

poslovna tajnica: Dijana Cepić

uredništvo:

Grozdana Cvitan, Nataša Ilić, Sanja Jukić, Agata Juniku, Trpimir Matasović,

Milan Pavlinović, Nataša Petrinjak, Zoran Roško,

Gioia-Ana Ulrich, Andrea Zlatar

suradnici:

Boris Beck, Karlo Nikolić,

Iva Pleše, Dušanka Profeta, Dina Puhovski, Srđan Rahelić,

Sabina Sabolović, David Šporer

grafički urednik:

Željko Zorica

lektura: Žana Mihaljević, Patricia-Lucija Tomasović

priprema: Davor Milašinčić

tisak: Novi list, Rijeka, Zvonimirova 20a

Tiskanje ovog broja omogućili su:

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske

Ured za kulturu Grada Zagreba

Institut Otvoreno društvo Hrvatska

zarez

PRETPLATNI LISTIĆ

izrezati i poslati na adresu:

dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

10000 Zagreb, Vodnikova 17

Želim se pretplatiti na zarez:

6 mjeseci 120,00 kn s popustom 100,00 kn

12 mjeseci 240,00 kn s popustom 200,00 kn

Kulturne, znanstvene i obrazovne ustanove te studenti i učenici mogu

koristiti popust:

6 mjeseci 85,00 kn

12 mjeseci 170,00 kn

Za Europu godišnja pretplata 50,00 EUR,

za ostale kontinente 100,00 USD.

PODACI O NARUČITELJU

ime i prezime: _____

adresa: _____

telefon/fax: _____

vlastoručni potpis: _____

Uplate na žiro-račun kod Zagrebačke banke:

2360000 – 1101462454. Kopiju uplatnice priložiti listiću i obavezno

poslati na adresu redakcije.

komentar

Manjina za manjinu

Lovorka Kozole

Bez posebnog zanimanja, bez izgreda, bez nasilja, uz besprijeckornu policijsku zaštitu, bez političara, ali uz zakon (koji doduše Sabor tek treba izglasati)... to zaista zvuči kao da je sve (gotovo) savršeno u hrvatskom društvu, barem za ovu manjinu... No, je li doista tako?

U subotu, 28. lipnja, okupili smo se ponovo nakon godine na Zrinjercu da bismo i opet pokušali ukazati našim sugrađanima na činjenicu da gejevi, lezbijke i ostale osobe drukčijeg spolnog usmjerenja (što valjda samo po sebi znači odmak od normalnoga) nisu bolesne i nastrane. Tako ih, naime, vole nazivati oni koji se smatraju uljuđenim protivnicima seksualnih sloboda koje će hrvatski narod odvesti u propast, za razliku od onih koji će *pedere i lezbe* gađati kamenjem, pljuvati po njima, a prvom dobrom prilikom i *ubiti boga u njima*.

Tih drugih, neuljuđenih, zahvaljujući policijskom osiguranju kakvo se zaista rijetko viđa, ovaj put nije bilo mnogo. Što je očito dokaz da onaj najzdraviji dio hrvatske mladeži ipak mnogo više voli napadati one kojih je brojem manje i ne mogu se ili ne žele suprotstaviti na isti način. Tako je ovogodišnja povorka nazvana *Zagreb Pride – Opet ponosno* bila pošteđena prijetnji i vrijeđanja na samom Zrinjercu, gdje za razliku od prošle godine oko željeznih ograda nisu bili zbijeni oni od čijih se povika ledila krv u žilama.

"Vratite se u Krajinu"

Ponešto vrijeđanja pratilo je, međutim, povorku putem preko glavnog zagrebačkog trga, pa Cvjetnog trga i kroz Teslinu ulicu. Uz uobičajene uvredljive parole kao što su "Ubij, ubij pedera" i

slične povike, mogli smo čuti i poruku "Vratite se u Krajinu!", jer su valjda pederi i Srbi otprilike isto, ili slično, barem što se tiče prava na život. Unatoč tome, uvis podignute ruke i fašističke krilatice bile su rijetkost, možda zato jer je policija snimala povorku i sve što se oko nje događalo mnoštvom kamera, čak i s prozora obližnjih zgrada. No, kao i sudionika povorke, i promatrača je bilo manje no prošle godine, pa je tako manje bilo i onih koji su pljeskom ili ohrabrenjem podržali sudionike povorke. Promatrači su uglavnom izgledali ili nezainteresirano ili pak kao da su u zoološkom vrtu te sa znatiželjom promatraju neke stvarno egzotične životinje.

I dok je prilično jasno da je velik broj policajaca, uniformiranih i onih u civilu, spriječio dolazak homofobne nasilne zagrebačke mladeži – u središte grada, ostaje nejasno zašto je sudionika ove godine bilo manje no prošle: teško je povjerovati da je razlog nagli, u godinu ostvaren, *demokratski san* hrvatskog/zagrebačkog stanovništva. Bilo da je riječ o tome da je nešto zanimljivo samo prvi put (!?), bilo da je pak riječ o čistoj inerciji, nezainteresiranosti ili nečem trećem, nameće se pitanje zar zaista u ovom gotovo milijunskom gradu živi svega dvjestotinjak ili tristotinjak ljudi koji smatraju da je pravo na izbor i pravo na normalan život rezervirano samo za *zdrave i normalne*, za one koji nisu *drukčiji*.

I političari su ove godine zaobišli Pride, što naravno ne znači da je to nedostatak, pogotovo ako znamo da je nakon višegodišnjeg truda lobiranja i aktivizma, prvenstveno članstva *Iskoraka* i *Kontre* upravo tjedan prije Pridea hrvatska vlada jednoglasno (što je u svom pismu sudionicima povorke naglasila Gordana Sobol, ministrica u Vladi) usvojila i poslala u Sabor zakon koji regulira barem neka prava homoseksualnih osoba. Nije mnogo, no i to je početak.

Sve je super i sve je za pet...

Dakle, bez posebnog zanimanja, bez izgreda, bez nasilja, uz besprijeckornu policijsku zaštitu, bez političara,

foto: Jonke Sham

Zar zaista u ovom gotovo milijunskom gradu živi svega dvjestotinjak ili tristotinjak ljudi koji smatraju da je pravo na izbor i pravo na normalan život rezervirano samo za *zdrave i normalne*, za one koji nisu *drukčiji*

Europu čekaju i pitanja rješavanja ljudskih prava pa tako i ljudskih prava *svih* manjina.

Možda je policija na dobrom putu prema Europi. Očito dobro poučeni prošlogodišnjim iskustvom, što napadima na samu povorku što mnogo gorim fizičkim napadima u klubovima mama i Močvarica, policija je osigurala, kako kažu neki novinski izvori, i tri tisuće policajaca raznih rodova (od običnih *plavaca* koji su u parovima stajali

na gotovo svakom uglu u širem središtu grada, preko snimatelja i skupina policajaca u civilu, do meni potpuno nepoznatih vrsta, valjda, specijalaca) što je zaista na ovim prostorima rijetko viđena temeljitost. Policija je čak dan ranije "preventivno" privela nekoliko osoba za koje je imala "saznanja da će raditi nered" a na što je Ana Lučić, također pozvana na obavijesni razgovor na koji se nije odazvala, prizvala u sjećanje vremena kada je Tito dolazio u Zagreb!?

I hrabro i odlučno i važno

I još nešto: i ove su godine svi mediji naglašavali činjenicu da su se na Zrinjercu okupili gejevi, lezbijke,

ali uz zakon (koji doduše Sabor tek treba izglasati)... to zaista zvuči kao da je sve (gotovo) savršeno u hrvatskom društvu, barem za ovu manjinu. Pogotovo ako, recimo, u novinama pročitate kako je jedan od gostiju Pridea koji je stigao iz Beograda rekao da je u Zagrebu atmosfera mnogo tolerantnija, jer se u Beogradu Pride neće niti održati. No, je li doista tako? Ako i zanimarimo ne baš nevažnu činjenicu da zakon o istospolnim zajednicama Sabor tek treba prihvatiti, ne možemo ignorirati da taj zakon u stvari osigurava samo minimalna prava, što im je *velikodušno dano*, uz naglašavanje činjenice da oni ne traže u Hrvatskoj da usvajaju djecu (ali i to uz poneki zlokobni komentar uljuđenih protivnika koji glasi *za sada*) valjda više zbog jednostavne, ali nepobitne činjenice da na putu u

biseksualci i transseksualci, premda je tamo bilo više osoba heteroseksualnog usmjerenja. Ne kažem to zato jer mislim da bi nama *normalnima* zbog toga netko trebao zahvaljivati ili nas zbog toga više cijeniti nego zbog činjenice da je to druga godina zaredom u kojoj mediji svjesno i namjerno ignoriraju činjenicu da u ovom gradu, pa i u ovoj zemlji ima ljudi koji nisu *homoseksualci i lezbijke*, a bili su sudionici povorke. Jer oni su, očito, još gori od *onih drugih*, jer oni bi trebali biti normalni Hrvati.

I na kraju, najprije sam mislila da je sve to skupa bilo tužno, ali sada sam uvjerenja da je ipak, prije svega, bilo i hrabro i odlučno i važno. To što nas je malo, kako je okupljenima rekao Zoran Pusić, samo "potvrđuje da se za nova dostignuća u ljudskim pravima i slobodama uvijek bori manjina." ▣

Fotografski koloriti gradova

Mirica Ciler

Izložba fotografija Romane Cetinjanin *Moj put oko svijeta*, Kulturno-informativni centar, Zagreb, od 24. lipnja do 31. kolovoza 2003.,

Prošlog utorka, 24. lipnja, u prostorijama fotogalerije Kulturno-informativnog centra u Preradovićevoj 5 otvorena je izložba fotografija mlade autorice Romane Cetinjanin.

Izložene fotografije nastale su tijekom nedavnog autoričina putovanja svijetom. Naime, Romana Cetinjanin od 2001. radi za američku tvrtku Image photo services iz Miamijsa kao fotograf na

luksuznim brodovima koji krstare svijetom. U veljači ove godine autorica je prvom samostalnom izložbom, jednostavno nazvanom *Putnik*, u Kulturnom centru Centra Kaptol prikazala prve fotografije snimljene na raznim egzotičnim lokacijama Europe i Amerike, te odmah dala naslutiti da je riječ o vrlo osobnom, ali i originalnom i mladenački svježem pristupu fotografiji putopisnog karaktera. Potpuno suprotno od uobičajenih i ustaljenih prizora koje smo navikli gledati na "žanrovskim" fotografijama, Romana umjesto velikih trgova i poznatih građevina s razglednica donosi svakodnevicu i realnost snimljenih gradova. Fotografirani trenuci prikazuju prizore života na ulici, lica stanovnika, nerijetko djece, te razne neobične i zanimljive detalje koji su privukli

autoričino oko i objektiv. Treba naglasiti da je Romana za pojedine od tih fotografija primila i nekoliko nagrada, među kojima su prva nagrada Croatia Airlinesa na ljetnom foto-natječaju 2002. godine, prva nagrada nizozemskog magazina *Fotosurf* u studenom 2002. te Kodakova nagrada *Picture of the day* 2002. kada je Romanina fotografija predstavljena na Kodakovoj web stranici i

na njihovu video zidu na Times Squareu u New Yorku.

Već iz samog naziva izložbe postavljene u KIC-u, *Moj put oko svijeta*, može se zaključiti da je riječ o svojevrsnom tematskom nastavku prethodne izložbe koji ovaj put donosi svježije dojmove iz još neposjećjenih gradova diljem svijeta. Sam put oko svijeta trajao je 109 dana, a autorica nam fotografijom prikazuje noćne prizore iz Sidneyja i Hong Konga, različita vjerska svetišta istočnih kultura, prizore oživljavanja tradicijskog načina življenja i običaja u afričkom Durbanu, scene svakodnevice u Vijetnamu, egzotiku Barbadosa i Karipskih otoka...

Zamjetno je da autorici posebno zanima igra svjetla i boja, tako da fotografije redovito

odišu iznimnim koloritom te stvaraju svojevrsan "kolaž" proputovanih i snimljenih gradova. Jedan do drugog nižu se Shanghai, Venecija, Sidney, Hong Kong, Sicilija, Saigon, Meksiko, Barbados, Panama i mnoga druga mjesta, a gledateljima se pruža prilika da se na trenutak pridruže Romani na njezinu putu oko svijeta. Izložba je otvorena do 31. kolovoza tako da svi oni koji tijekom vrućih ljetnih mjeseci ostaju u Zagrebu osvježavajuće "putovanje" mogu pronaći u prostorijama KIC-a.

Kratki film na duge staze

Festival kratkog filma, Mostar, od 12. do 15. lipnja 2003

Isprija s pridjevom amaterski, ove je godine filmski festival u Mostaru postao festival kratkog filma, čime je stavljen naglasak na formu bez obzira na ambicije ili materijalni status autora. U kategorijama igrani, dokumentarni, eksperimentalni i animirani prikazivani su filmovi sudionika iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore te Makedonije. Jedini kriterij kojem su svi morali udovoljiti bio je da film ne bude dulji od 30 minuta.

Burek i svinjokolja

Natjecateljski dio prikazanih filmova bio je tematski raznolik. Svega je tu bilo. Od dokumentarca o svinjokolji, crtića o prolaznosti života ili angažirane satire o bureku. Ipak, pronađeni su zajednički nazivnici (naravno, bez krutih ograničavanja). Bili su to vrijeme i (auto)portreti. U konkurenciji su prikazivani filmovi kreativnih radionica Film kluba Mostar nastali i na zadanu temu *San i smisao*. Izvan konkurencije predstavljani su radovi s partnerskih festivala: RAF Zagreb, Sniff Festival Novo Mesto, Festival Jeftinog Filma Subotica, Interfilm Festival Berlin, Sarajevo Film Festival, Diagonale Graz.

Uz natjecateljski i revijalni dio festivala, održane su i brojne radionice. Također je bila riječ o igranom, eksperimentalnom, dokumentarnom i animiranom filmu, a gostujući voditelji bili su također iz gradova širom regije. Radionice su, između ostalog, bile potaknute i potrebom oživljavanja kako amaterske tako i profesionalne filmske produkcije na području Bosne i Hercegovine koja je zbog rata bitno narušena.

Filmski koncerti

Posebno mjesto na festivalu zauzela je glazba. Nedim Čišić i Andrijan Zovko skladali su originalni *soundtrack* na dugometražni nijemi film *Le reveillateur* Phillipa Garella, Adi Lukovac i Ornamenti svojom su elektroničkom glazbom popratili *Čovjeka s filmskom kamerom* Dzige Vertova, a beogradska Neočekivana sila koja se iznenada pojavljuje i rješava stvar predstavila je svoj novi album uz Chaplinova *Moderna Vremena*. Fuzija pokretnih slika i zvuka, u pomalo netipičnom prostoru dvorišta ruševine nekadašnjeg kulturnog centra Abrašević, dodatno je dobila na dojmivosti. Na zatvaranju festivala u prostoru Kluba Alternativni Institut svirao je banjolučki reggae band Mane Sagra (ime je anagram). Značajka ovogodišnjeg

festivala kratkog filma bio je naglasak na ideji bez obzira na produkcijske uvjete u kojima je film nastao. Tako su ravnopravno prikazivani filmovi nadarenih gimnazijalaca i dokazanih filmaša. Od natjecatelja su probрани:

1. Domagoj Vidaković, Vjeran Vukašinović, Ines Šulj: *Kad se smrkne*, igrani 25 min, Hrvatska.
2. Naida Balić, Vildana Drljević: *Lungo Ned Dromence (Dugo putovanje)*, dokumentarni, 25 min, BiH.
3. Dr. Fric, Ptica, Zoran Mikletić: *Rijetke istarske životinje*, parodija dokumentarnog, 20 min, Hrvatska.

Ovi filmovi bit će prezentirani na partnerskim festivalima, a između ostalog, i na Inter Film Festivalu u Berlinu. Za pohvalu su entuzijizam i profesionalan pristup organizatora, zahvaljujući kojima je mostarski festival u kratkom vremenu izdignut na razinu prepoznatljivosti i kvalitete koja mu jamči budućnost na duge staze.

Zvijezda Balkana

Na festivalu Istra etno jazz nastupa Esmā Redžepova Teodosijevska

Esma Redžepova poznata je i kao *kraljica Roma*. Raskošna kao i njezina glazba, pjeva i pleše s posebnom osjećajnošću, a njezin rezonantan glas jednostavno očarava. Rođena u malome gradiću pokraj Skopja, Esmā Redžepova nastupa od svoje dvanaeste godine. Njezine su pjesme glazbeni izričaj ljubavi

prema Makedoniji i vlastitim romskim korijenima. Glazba joj zvuči poput tipične melodije balkanskih planina s utjecajima Indije, Perzije i Španjolske. To je mješavina melodija koje zajedno stvaraju uzbudljivu, veselu i senzualnu atmosferu. Esmā je istinska zvijezda balkanskih zemalja. Već dvadeset i pet godina nastupa na najznačajnijim svjetskim pozornicama; glumila je u nekoliko filmova i najoriginalnija je veleposlanica romsko-makedonske kulture u svijetu. Poznata je i po humanitarnom poslanstvu i usvojila je četrdeset i sedmero napuštene djece, te je ove godine predložena za Nobelovu nagradu za mir. Esmā Redžepova nastupit će 10. srpnja u Malom rimskom kazalištu u Puli, a pratit će je peteročlani bend sastavljen od harmonike, klavijatura, bubnjeva, klarineta i trube.

Teatar mladosti

8. međunarodni kazališni festival mladih, Pula, od 10. srpnja do 5. rujna 2003.

Uorganizaciji Istarskog narodnog kazališta i na različitim gradskim prostorima (pulskom teatru, Kaštelu, Gradskom forumu i Malom rimskom kazalištu) održat će međunarodna multimedijalna manifestacija: ljetna kazališna škola, edukacijski (*workshop*) festival s nizom kazališnih i plesnih radionica, seminara, predavanja, simpozija...

MKFM

Festival mladih je skup umjetničkih kolonija i projekata s javnom prezentacijom rezultata na otvorenim gradskim prostorima. Otvoren je mladima iz cijelog svijeta, a programi se odvijaju na hrvatskom, engleskom, talijanskom i njemačkom jeziku. MKFM se održava od 1996. godine; učlanjen je u međunarodne asocijacije IITM (Istituto International del Teatro del Mediterraneo), IETM (Informal European Theatre Meeting), ELIA (European League of Institutes of Arts). Osmi MKFM odvija se pod motom *Ulice, trgovi, rimsko kazalište*, a tijekom festivala održat će se 16 radionica, jedna vlastita produkcija i tri koprodukcijaska projekta.

info/najave

Heavy metal ikone u Hrvatskoj

Davor Milašinčić

Koncert grupe Iron Maiden, Velika Gorica, 17. lipnja 2003.

Q tvarajući ljetnu koncertnu sezonu, prvi put u Hrvatskoj, na stadionu u Velikoj Gorici, nastupile su stare ikone heavy metala, Iron Maiden. Maidenovci su priredili veličanstven koncert svojim fanovima iz cijele Hrvatske, ali i susjednih zemalja. Budući da u nas ima malo koncerata takvoga tipa, nije čudno da su se okupljeni fanovi stopili u hipnotiziranu masu koja je poput spužve upijala izvrsne zvukove heavy metala.

Koncert je počeo grupom Murderdolls. Sva sreća da je bila organizirana prodaja papirnatah "čepića" kojima se kupovala hrana ili osvježanje, pa se tijekom svirke Murderdolls moglo stajati u dva reda na svakom štanu. Naravno, ne istovremeno.

Uz gromoglasan aplauz, Murderdolls najavljuju svoju posljednju pjesmu. Odlaze sa scene, tišina. Oko 16.000 fanova željno očekuje Iron Maiden.

Adrian, Bruce, Dave, Janick, Nicko i Steve izlaze na scenu. Uz pjesmu *The Number of the Beast* počeo je urnebes. Cijeli stadion zrači oduševljenjem i energijom, a u prvim redovima

već ima "mrtvih". Zaredale su se pjesme *Run to the Hills*, *The Trooper*, *Hallowed Be Thy Name*, *Fear of the Dark* i druge. Odsvirali su i pjesmu *Wildest Dreams* s novog albuma *Dance of Death* koji će se tek pojaviti i to u listopadu.

Negdje u sredini uživanja u poznatim zvucima živih legenda uz stihove pjesme *Clawfoot*, ...there's a time to live and time to die... na sceni se pojavio i nezaobilazni Eddie, ovaj put s krunom na glavi. Eddie je bio dobrodošao dodatak sirovoj, ali maštovitoj pozornici, kojoj je nedostajao videozid, ali zvuk je bio besprijekoran, kao i atmosfera. Nakon gotovo dva sata svirke koncert je završio pjesmom *Bring Your Daughter to the Slaughter*, a maidenovci su, kao i sve zvijezde, nakon što su napravili buku, brzo nestali. Koncert je mogao trajati i dulje jer su sudionici bili opijeni i zadovoljni što su imali priliku prisustvovati takvom događaju. Dok su fanovi polako odlazili s mjesta zločina, u pozadini je veselo svirala

pjesma *Always look on the bright side of life*, koja je ublažila agoniju zbog završetka koncerta i izmamila smiješak na licima metalaca. ☐

Trojna izložba

Izložba Neve Pološki, Nevena Šimića i Maje Vukine, Galerija Kaj, Ilica 34, Zagreb

T roje akademskih slikara grafičara – Neva Pološki, Neven Šimić i Maja Vukina – održat će od 3. do 11. srpnja zajedničku izložbu u Kajkavskom spravišću u Zagrebu. Neven Šimić, voditelj radionice za visoki i duboki tisak na Grafičkom odjelu ALU jedini će izložiti grafičke listove. Njegovih devet linoreza, koliko će publika moći vidjeti, izrađeni su velikom preciznošću. No minucioznost graverskog dlijeta suprotstavlja grubim oblicima i dramatičnim bojama čime, kako kaže Frano Paro u čijoj su klasi sve troje diplomirali, stvara dramsku napetost. U svojim je slikarskim počecima Neva Pološki isprva istraživala mogućnosti dubokog tiska. No kao vanjski suradnik u Hrvatskom restauratorskom zavodu počela je raditi u drvu: na izložbi će se predstaviti s tri drvena pticolika bića, priličnih dimenzija (do 1 m), duhovito obojanih akrilnim bojama.

Najmlađa od njih, Maja Vukina, izložit će devet akrilika na platnu: iako je i ona poput Neve Pološki napustila grafički medij, iz njega je ponijela boju i strukturu. Ono što su nekada bile minijaturne bilješke, sada su, Parinim riječima, jedinstvene, neočekivano koherentne kompozicije – nastale bez kolebanja, traženja ili povodenja za uzorima. ☐

Stvarne radionice imaginarnog

Ljetne radionice Imaginarne akademije u organizaciji Akademije dramske umjetnosti i Centra za dramsku umjetnost iz Zagreba, Grožnjan, od 18. srpnja do 27. kolovoza 2003.

Imaginarna akademija u Grožnjanu organizirat će tri ljetne radionice za producente i umjetnike, dramaturge, performere, kazališne kritičare i teoretičare. Prva je naslovljena *Netržišni i neprofitni menadžment projekata u umjetnosti* i trajat će od 18. do 20. srpnja. Radionica je zamišljena za producente u kulturi i umjetnike koji se bave netržišnim ili anti-tržišnim oblicima umjetničke produkcije poput istraživanja, škola, radionica, prezentacija i sl. Predavači će bit Isabelle Gaudefroy (Zaklada Cartiere, Pariz), Angele le Grand (Assotiation EDNA, Pariz) i Petra Roggel (producentica Xaviera Le Roya i Thomasa Lehmena). Cijena radionice je 600 kuna (200 kuna participacije), a uključuje smještaj i hranu.

Druga radionica za dramaturge i autore performansa nazvana je *Mjesta pisanja: performance writing radionica* i održat će se od 19. do 24. srpnja. Predavač je Ric Allsopp, profesor na studiju Performance Writing, Dartington College of Arts, Totnes, Velika Britanija. Tijekom radionice istraživat će se čini pisanja u odnosu prema neposrednom lokalnom okolišu kroz niz međusobno povezanih strategija uključujući: pismo i praktike šetnji; instalaciju teksta u polju javnosti; ulogu i mjesto pisma kao odgovora na specifične društvene i kulturne uvjete; upotrebu nađenog teksta i javno upisivanje. Intencija je na stvaranju individualnih i/ili

grupnih tekstualnih intervencija u okolišu i pružanju mogućnosti polaznicima da razviju i rasprave vlastite strategije izvedbe. Kroz predavanja/seminare studenti će upoznati povijesni i suvremeni kontekst *performance writing* praksi. Sudionici moraju biti spremni na individualan ili grupni rad (2-3 člana). Cijena radionice je 1200 kuna (400 kuna participacije) i uključuje smještaj i hranu.

Treća radionica pisanja kroz performans i o performansu, *Živo pismo*, namijenjena je dramaturzima, izvođačima, kazališnim teoretičarima i kritičarima, a održavat će se od 23. do 27. kolovoza. Predavač će bit Adrian Heathfield, profesor na School of Theatre Studies, University at Warwick, Velika Britanija. Istraživanja će uključiti prakse izvedbe, vježbe pisanja, eksperimentalne prezentacije i izvedbene prakse.

"Tražit ćemo oblike pisanja u, za i o izvedbama koje su autobiografske, poetične i kritičke. Bavit ćemo se izazovima koje izmičuća i prolazna umjetnička djela prezentiraju u odnosu sa svojim svjedocima i glasovima umjetnika i kritičara", naglasio je Heathfield. Cijena radionice je 1000 kuna (400 kuna participacije) i uključuje smještaj i hranu.

Svi zainteresirani mogu se prijaviti u CDU Uni Bauer, Deželićev prilaz 26, 10 000 Zagreb ili na tel./faks 01 484 6180 i e-mail: cdu@zimir.net.

Broj polaznika je ograničen, dok studenti Akademije dramske umjetnosti imaju pravo stipendiranog pohađanja radionice. Rok za prijave je 5. srpnja 2003. godine. ☐

Poželite sreću!

Nakladnik V.B.Z. objavio biografiju Charlesa Bukowskog

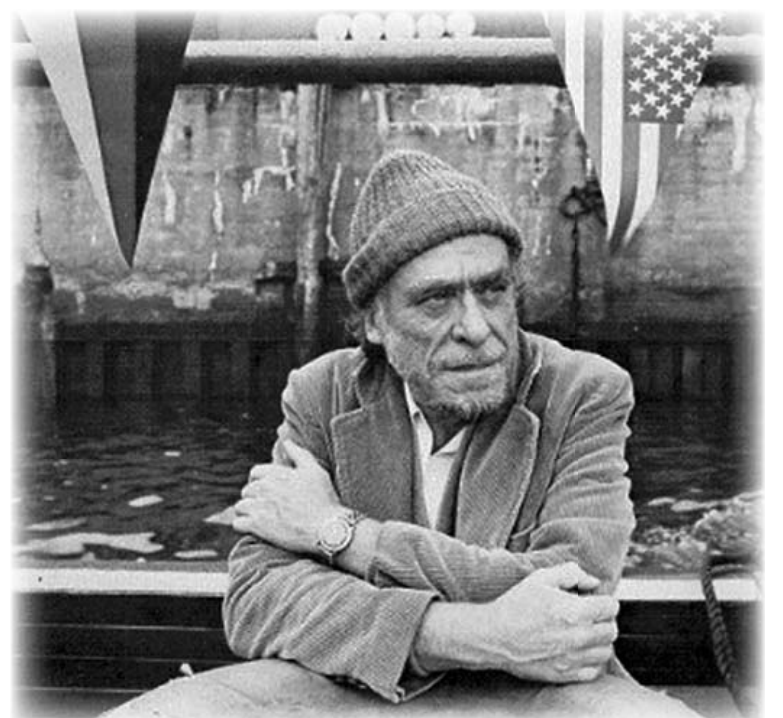
U povodu izlaska ove knjige možemo reći samo jedno: "Napokon su se sjetili!" Bilo je već i vrijeme da se hrvatski izdavači dosjete i malo češće krenu objavljivati knjige jednog od najmiljenijih autora s ovih čitateljskih prostora. Napominjući da

Šareni dućan priprema za jesen objaviti *Factotum*, *Post office* i zbirku izabranih priča, nepravda domaćih nakladnika prema ovom autoru bogate književne ostavštine mogla bi biti pomalo i ublažena.

Biografija *Charles Bukowski – U zagrljaju mahnitog života* ponajprije se temelji na piščevoj ostavštini u kojoj je novinar Howard Sounes pronašao mnoštvo neobjavljenih radova (uglavnom autorovih

pjesama), privatnih pisama te iznimno zanimljivih komentara njegovih bliskih prijatelja (Norman Mailer, Allen Ginsberg, Sean Penn, Mickey Rourke, Lawrence Ferlinghetti ili Robert Crumb). Nakon iscrpna istraživanja, Howard Sounes napisao je sjajnu knjigu u kojoj je ispričana zanimljiva i povremeno iznenađujuća priča o životu velikog pisca.

Biografija *Charles Bukowski – U zagrljaju mahnitog života* uključuje više od šezdeset fotografija te, što je posebna vrijednost ove knjige, crteže koje je nacrtao sam Charles Bukowski. Knjiga je objavljena u biblioteci 321 u mekom i tvrdom uzevu i ima gotovo tristotinjak stranica. K vragu, za svaku pohvalu! ☐

Knjižnica u malome mistu

Poziv za donaciju knjiga

U skorju budućnosti (dok se uredi administracija, a odgovarajuća "tijela" izglasaju), knjižnica Napredak u Zatonu šibenskom trebala bi postati područna jedinica Gradske knjižnice Juraj Šižgorić u Šibeniku. Sadašnja knjižnica prvi je put otvorena osamdesetih godina u novouređenom vatrogasnom domu, u sklopu kojeg je nekoliko različitih sadržaja, pa i knjižnica, pro-našlo odgovarajuće prostore. Otvorenje knjižnice bilo je uspjeh grupe entuzijasta, ali je pred rat zatvorena. Razlozi tako dugotrajna zatvaranja ostali su nepoznati. Zahvaljujući zauzimanju građana, prijeko potrebna knjižnica ponovno je otvorena potkraj prošlog mjeseca. Osigurana su minimalna sredstva za rad i na otvorenju su bili politički uglednici, kako to biva i u malom i u velikom mistu i u predizborna vremena, a posjetio ju je i ministar Antun Vujić s pomoćnicom Željkom Udovičić. Fond knjiga je skroman i ovim putem pozivamo sve koji bi željeli darovati knjige zatonskoj knjižnici Napredak da to učine ili izravno ili preko dvotjednika Zarez. Neki izdavači, institucije i pojedinci već su se odazvali i za darovane knjige zahvaljujemo Biserki Cvjetičanin, zagrebačkom Gradskom uredu za kulturu, Hrvatskoj matici iseljenika, Hrvatskom kulturnom društvu Napredak, Meandru, Živani Morić, Nakladi MD, Nakladi Jesenski i Turk, Štajergrafu, Jadranki Pintarić, Marini i Milivoju Puhlovskom, Mirjani Vujković te Andrei Zlatar. ☐

Festivali pod zemljom

Dejan Jeličić

Uz obilje odlične glazbe, festivale na otvorenom uvijek prati neizostavan avanturistički osjećaj

Qvog nas ljeta u Hrvatskoj očekuje nekoliko jakih, dobrim dijelom *underground* festivala. Riječ je i o nekoliko novih, ali repertoarski izvrsnih *happenings*. Uz obilje odlične glazbe, takve događaje na otvorenom uvijek prati onaj neizostavan avanturistički osjećaj. Uz pregled festivala koji nas očekuju u srpnju, mogu vam samo preporučiti – šator u ruksak i palac u zrak!

Zagreb open air festival, dvorište SC-a, Savska, 12. srpnja

Apsolutne zvijezde prvog Zagreb open air festivala, u organizaciji udruge Zdravo društvo, SC-a, Ministarstva znanosti i tehnologije te Gradskog ureda za kulturu, britanski je sastav Morcheeba.

Zagreb open air prvi je takvog karaktera u Zagrebu i jedan od rijetkih koji se događa u središtu grada. Namjera je organizatora stvoriti snažan festival, kakav Hrvatskoj neosporno treba, nalik na susjedni Rock Otočec i slične svjetske događaje. Dovodjenjem Morcheebe, nema sumnje kako će im to biti lako. Morcheeba u Hrvatsku dolaze u sklopu svjetske turneje na kojoj promoviraju novi album *Parts Of The Process – The Very Best Of...* Turneja obuhvaća najpoznatije festivale i koncertne dvorane.

Uz Morcheebu, na glavnoj će pozornici nastupiti sve odreda provjerena domaća koncertna imena, kao Let 3 (čut ćemo jesu li još u formi), Pips, Chips & Video Clips, Bare i Plaćenici, (i jedni i drugi izvođači promovirat će nove materijale), a tu su i Bass Culture Sound System.

Rock stage primit će također niz zanimljivih imena. Uz novosadski punk rock band Atheist Rap, rado slušan kod domaće punk populacije, tu su i Djeca Ante Perkovića, Pištini Hard Time, zagorski rockeri Zadruga, te Subway Dogs i Flyer.

Treći stage nazvan je *Rots/Etno/Crossing border stage*. Na njemu će nastupiti makedonski Superhicks. Uz suradivanje s Manuom Chauom, band je nekoliko puta nastupio u Zagrebu, oduševivši publiku uspješnim *mixom* nabrijane puhačke ska sekcije i žestokog, melodioznog punk rocka. Irskim štimungom sve će razveseliti Shamrock Rovers, uvijek zanimljivi Šumski nagnat će sve udove na kretanje, a zagrebački roots/reggae mladi Brain Holidays smirit će atmosferu. Svirat će i Sick Swing Orchestra te Chevrolets 57.

DJ stage bit će organiziran u Teatru &TD. Glazbu će puštati No Name No Fame, Sergio, Sasha i Frx, dok će na samom ulazu u SC publika moći čuti Breakalicious crew: Herbala, Labosha, Aesqe, Qwertya i Verballa.

Tabor u Taboru, Kumrovec, 11. i 12. srpnja

Tabor u Taboru svojevrsna je zamjena za tradicionalni koncert/akciju čišćenja *Ponikve*, koju je Udruženje za razvoj kulture organiziralo dugi niz godina. Na projektu, koji će se održati u Kumrovcu, URK-u će pomoći još dvije nevladine neprofitne udruge - Zona Kumrovec te GOKUL Zabok. Glazbeni dio prati i Međunarodni filmski festival kratkometražnog filma, koji će se u dvorcu Veliki Tabor održati od 14. do 18. srpnja.

Program *Tabora* podijeljen je na dva dana te dvije – kako su to organizatori domišljato nazvali – lipe naše pozornice. Koncert će u petak, 11. srpnja otvoriti austrijski emo core band Sensual Love, koji ovdajšnjoj publici ne bi trebao biti nepoznat, zbog nekoliko odličnih koncertnih nastupa u prošlosti (Velika Gorica, Zagreb), ali i zajedničkog izdanja sa zagrebačkim kolegama po gitari, Analena. Mađarski hardcore band Bridge To Solace podgrijet će atmosferu, da bi je domaće snage Lunar ponešto smirile, odnosno kontrolirale svojim sjetnim indie/post rock zvukovima. Loš primjer počezke su punk/hardcore snage, koje su u svoj rezak žestoki zvuk ubacile puno melodičnosti, približivši se kalifornijskom zvuku, a njihova sušta suprotnost odličan su ZG band AK-47, čije ime donekle dočarava i njihov prepoznatljiv zvuk – agresivan, beskompromisan i nadasve anarhoidan hardcore/punk.

Čakovečki The Farewell Reason sviraju melodičnu varijantu emo corea, koja ponajviše nalikuje na američke im kolege The Get Up Kids/Braid/Texas Is The Reason, i to čine prilično dobro. Svirat će i zagrebačke Masne lignje, a koncertni će nastup biti upotpunjen *DJ-iranjem* Rodriga & Rodriga.

Subota, 12. srpnja bogatija je bandovima, ali i nastupima DJ-ova. Već od 14 sati na lijepoj našoj pozornici izmjenjivat će se hrpetina izvođača, među kojima je i izuzetna talijanska ska/punk atrakcija Shandon. Uz pojavljivanje njihova spota na MTV-ju te izuzetan album iz 2001. *Not So Happy To Be Sad*, Shandon su uigrana mašina koja melje sve pred sobom, pa je vrhunska zabava zagarantirana. Sve bi u normalu trebali vratiti njemački gosti Monochrome melankoličnim emo core zvukom. Austrijanci Fall Time upotpunit će line-up, a veselu atmosferu, punu stage-divinga garantiraju osječki melodični punk rock momci Debeli precjednik.

Reaggae za zagorske brege – tako ćemo najaviti zagrebački Radikal dub kolektiv, sve popularniji i rado slušan višočlani reggae sastav. Zapržit će i slovenski new school hardcoreovci Entreat, opaki Međimurci Outre te njihovi zagrebački kolege Amok. Za povratak korijenima, odnosno hardcoreu kakav se svirao početkom 80-ih krivi će biti mladi Zagrepčani Lasting Values, a tu su i labinski Wishya te Faak Am See iz Slavenskog Broda. Za punk reggae fiestu zaduženi su resorni DJ-ovi.

Drugi dan *Tabora u Taboru* od 22 sata svoj će PartySan floor prepustiti nekolicini DJ-ova. Tako će svirati DJ Aramis B., znan također i kao ARI (Input/Bosna i Hercegovina), DJ Lesha (Deep/Atome/Srbija i Crna Gora), DJ Vextax (Interparty/Slovenija) te domaći DJ Ivan Komlinović (Omegaritam/OTV).

Seasplash reggae fest, tvrđava Punta Cristo, Stinjan - Pula, 18. i 19. srpnja

Sjajan odabir mjesta održavanja, adekvatno vruće ljetno vrijeme i uistinu odličan line-up odlike su prvog Seasplash reggae festivala. Zajednički je to napor udruge Monte Paradiso i URK-ova kluba Močvara. Na dvije pozornice izmjenjivat će se reggae/dub bandovi i DJ-ovi.

Publika će imati prilike vidjeti fenomenalne britanske Zion Train, zvijezde najvećih svjetskih reggae, ali i dance te world music festivala. Iz Njemačke stižu I-Shen Rockers, jedan od najkvalitetnijih tamošnjih reggae bandova, a iz Italije čak tri reggae atrakcije. Boo Boo Vibration već su se predstavili zagrebačkoj publici nastupima u Močvari. Roots reggae zvuk pomiješali su s originalnim talijanskim. Radici Nel Cemento dugotrajani su i jedan od najcjenjenijih talijanskih reggae bandova, koji u svoj zvuk ubacuju niz drugih utjecaja (dub/ska/rocksteady...). B.R. Stylers stvaraju ugodnu ambijantalnu dub glazbu te rapidno osvajaju slušatelje.

Irie Vibes noviji je reggae band koji dolazi iz Dežele, a oni koji su ih čuli, kažu da obećavaju. Hrvatske će boje braniti dva sastava, uvjerljiv roots reggae band Brain Holidays (nominirani za Demo mačka ove godine) te Radikal dub kolektiv.

Soundssystem stage najprije će zauzeti legendarni Rootsman, jedan od najboljih svjetskih reggae izvođača, izdavača i producenta (Third Eye Music), a na mikrofonu će ga pratiti supruga, pjevačica Dayjah, te D.Bo General MC. Atmosferu će podgrijati slovenski Dubtafari Sound System, domaći Jah Shadow te Sinsemilla Sound System, kao i Bass Culture Sound System. Tu su i njemački I-Shen Rockers Sound System te Britanac Ben Balafonic. Potonji je napravio vrlo poznate remixeve singlova izvođačima poput Sinead O'Connor, Rolling Stones, Ms. Dynamite, a poznat je i kao član, mixer i producent sastava Dreadzone. ☐

Kulturna politika

Europski opservatorij za kulturnu suradnju

Biserka Cvjetičanin

Europski opservatorij mora imati dinamičnu ulogu, ne smije biti samo organizacija koja će skupljati i diseminirati informacije i podatke te pratiti aktivnosti, jer to pripada njegovoj "pasivnoj funkciji". Europski opservatorij mora imati, prije svega, proaktivnu funkciju, a to znači sustavno pronalaziti i promovirati najbolje prakse u politikama zemalja članica

V eć više godina, a osobito nakon Unescove konferencije o uspostavljanju mreže opservatorija za kulturne politike, održane u rujnu 2000. u Hanoveru (o kojoj je svojedobno opširno pisao *Zarez*), vode se rasprave o potrebi osnutka Europskog opservatorija za kulturnu suradnju, kojemu bi aktivnost velikim dijelom bila posvećena kulturnim politikama. Izradu dva dokumenta na tu temu potakla je Europska kulturna fondacija (European Cultural Foundation): u prvom, iz 2002. godine, Rod Fisher analizira mogući doprinos takva opservatorija kulturnoj suradnji u Europi, a u drugom, završenom u svibnju 2003. godine, Y. Raj Isar s upitnikom u naslovu – "Prema Europskom opservatoriju za kulturnu suradnju?" – razrađuje ciljeve i načine upravljanja opservatorija.

Kultura u središtu europske integracije

Ideja o uspostavljanju Europskog opservatorija proistekla je iz Rezolucije Europskog parlamenta o kulturnoj suradnji u okvirima Europske unije, prihvaćenoj u rujnu 2001. Tada je pobudila rasprave o tome u kojim bi pravcima takav opservatorij mogao djelovati i, osobito, kakav bi bio njegov odnos prema postojećim kulturnim opservatorijima (npr. u Francuskoj, Italiji, Portugalu, itd.), istraživačkim i dokumentacijskim centrima te brojnim europskim mrežama posvećenim europskoj kulturnoj suradnji. Posljednje tri godine kultura doista postaje integralni dio "Europskog projekta", na primjer, u siječnju 2002. godine Vijeće ministara izlazi s Rezolucijom u kojoj se ističe da kultura treba biti u središtu europske integracije (*Council Resolution on the Role of Culture in the Development of the European Union*). Rezolucije Europskog parlamenta podupiru ovaj stav koji, međutim, ne nalazi adekvatan odziv u financijskoj potpori kulturnim programima, što je naglasio i Giorgio Ruffolo u uvodu u izvješće *Jedinstvo raznolikosti – Kulturna suradnja u Europskoj uniji (The Unity of Diversities – Cultural Cooperation in the European Union, 2001)*.

Ipak treba istaći da su, uz sve prigovore, kulturni programi Europske komisije pridonijeli velikom porastu zahtjeva za međunarodnom suradnjom "bez granica", tj. suradnjom više zemalja na jednom određenom projektu te se potreba jasne politike i pristupa kulturnoj suradnji u proširenom europskom kulturnom prostoru ističe među prioritetima. Stoga je Vijeće ministara pripremlilo Rezoluciju o jačanju europske suradnje u području kulture koja je naglasila potrebu "koherentnijeg pristupa djelovanju na razini Zajednice u području kulture" i u kojoj se sugerira osnivanje dobro strukturiranog okvira unutar kojeg bi se sljedećih godina razvijale nove strategije (*European Commission 2002 Draft Council resolution on developing new working procedures to strengthen European Cooperation in the field of culture*).

Uloga kulture u jačanju Europske unije

Sva razmišljanja, rasprave kao i rezolucije Europske komisije i Europskog parlamenta o ulozi kulture u jačanju Europske unije pridonose konkretizaciji uspostavljanja Europskog opservatorija za kulturnu suradnju. Oba dokumenta koja su izrađena na poticaj Europske kulturne fundacije, ističu da Europski opservatorij mora imati dinamičnu ulogu, dakle ne smije biti – što, možda, njegovo ime asocira – samo organizacija koja će skupljati i diseminirati informacije i podatke te pratiti aktivnosti, jer to pripada njegovoj "pasivnoj funkciji". Europski opservatorij mora imati, prije svega, proaktivnu funkciju, a to znači sustavno pronalaziti i promovirati najbolje prakse u politikama zemalja članica. To sigurno donosi nove izazove za kulturnu suradnju u Europi. Danas mnoge umjetničke institucije, organizacije, pojedinci... u potrazi su za prednostima europskih tržišta, traže zajedničke nastupe, koprodukcije, predlažu različite udružene inicijative. Galerije i muzeji sve više idu za europskim i još širim međunarodnim

partnerstvom, u postavljanju izložbi. U izvedbenim umjetnostima naglasak je više na zajedničkom istraživanju, nego gotovim "produktima" kao što je ranije bio slučaj. Interdisciplinarnost je u punom zamahu. Zahtjevi umjetnika i pisaca za korištenjem privremenih mjesta rada, tzv. rezidencija, u drugim zemljama sve su intenzivniji. Promjene koje se danas zbivaju u samoj koncepciji kao i realizaciji kulturne suradnje, postavljaju pred Europski opservatorij zadaće koje se ne mogu svesti na "opservaciju". U radu mu, kao što naglašava Rod Fisher, može pomoći "značajan broj igrača", jer Opservatorij ne nastaje u *vacuumu*: postoji kompleksan niz organizacija na transnacionalnoj, nacionalnoj i regionalnoj razini koje skupljaju i analiziraju podatke, poduzimaju istraživanja i prate kulturne politike i kulturne prakse. Isticanje dobrih praksi i novih trendova kao i prepreka koje se nalaze na putu suradnje i načina njihova prevladavanja, bilo bi među prvim zadacima Opservatorija, oslonjenog na navedene "igrača". To bi mu omogućilo formuliranje inovativnih pristupa i poticanje većih transnacionalnih pothvata u suradnji. U svakom slučaju, osnivanjem Europskog opservatorija stvorili bi se bolji uvjeti promicanja kulturne suradnje širom Europe i Europe s drugim kontinentima ili, kao što naglašava Raj Isar u svojoj studiji, "Opservatorij bi postao generator novog znanja, povezivanja i samopouzdanja za sve šarolikiji europski kulturni sektor u cjelini".

Hrvatska u kulturnim programima EU-a

Među organizacijama koje bi mogle biti potpora Europskom opservatoriju spominju se i hrvatske, što još jednom pokazuje da u našem ulasku u Europsku uniju kultura ima važnu ulogu. Nije prerano ni za osnivanje hrvatskog kulturnog središta prema Europskoj uniji – Culture Contact Point koji postoji u svim, i novopridruženim zemljama Europske unije sa zadaćom da informira o kulturnim programima EU-a i pomaže u traženju partnera u suradnji. Program *Kultura 2000* završava s pozivom za 2004., a uskoro Europska komisija počinje s pripremanjem novog kulturnog programa koji će zamijeniti *Kulturu 2000*. I u kojem će hrvatske kulturne institucije naći svoje mjesto. ▀

info/najave

Mali i veliki lav

Međunarodni festival komornog teatra Zlatni lav, Umag i Piran, od 4. do 13. srpnja 2003.

U sklopu *Grand prix programa* festivala Zlatni lav na Sceni gradskog kazališta u Umagu bit će izvedeno osam predstava, a novost je da je Damir Zlatar Fray, osnivač i voditelj, uspostavio suradnju s Tartinijevima gledališćem u Piranu. U tom teatru bit će izvedene četiri predstave iz službenog programa pod naslovom *Mali Zlatni Lav*, čime festival prvi put prelazi hrvatske granice.

U *Garibalde stage programu* ili u off-programu, koji će se izvoditi na glavnoj ulici u Umagu, nastupit će perfor-

meri i ulična kazališta. Svaki će se dan u podne održavati okrugli stolovi na kojima će osim voditelja, urednice dokumentarnog programa Slovenske televizije Žive E. Mali i dramaturga i ravnatelja zagrebačkog Teatra &TD-a Darka Lukića, sudjelovati glumci i redatelji gostujućih predstava. Tema ovoga četvrtoga festivala je prilagodba, a prvog su bila mala kazališta, drugog žena, a trećega djetinjstvo.

U službenom dijelu bit će izvedeno dvanaest predstava: festival otvaraju *Kraljice*

Darka Lukića Istarskog narodnog kazališta iz Pule u koprodukciji s B-51 i režiji Roberta Raponje, a onda slijedi zagrebačko kazalište Kerempuh (*Vaginini monolozi*), Slovensko narodno gledališće Drama iz Ljubljane s dramskim tekstovima Thomasa Bernharda i Sare Kane (*Izboljševalec sveta i Razmadežna*), Slovensko mladinsko gledališće iz Ljubljane s obradom Camusova teksta (*Play it again Caligula*), Bad Company (*Rebro kao zeleni zidovi*), Teatar &TD (*Norveške šume*), Mestno gledališće

Ljubljansko (*Gospa z morja*) te Epilog Teatar (*Hotel Babilon*).

Jelisaveta Seka Sablić izvest će monodramu *Uho, grlo, nož* prema romanu Vedrane Rudan i u produkciji beogradskog Ateljea 212.

Teatri di vita iz Bologne gostuju s predstavom *Lauto delle spose*. Festival će tradicionalno zatvoriti predstava u Freyevoj režiji, a ove je godine riječ o predstavi *Božanska glad* Slavenke Drakulić Teatra &TD. Tijekom festivala Slavica Marin priredit će izložbu amaterskoga teatarskog plakata. ▀

Viktor Ivančić

U ime zatajene Hrvatske

Q *okolnosti pod kojima ste odlučili Feral Tribune izdvojiti iz Slobodne Dalmacije su poznate. No, što vam je bila ideja, odnosno namjera?*

– Nažalost, ideja je ipak bila nerazdvojiva od okolnosti, jer bez okolnosti ne bi bilo ni ideje. Dok Tuđmanova vlast nije okupirala tadašnju Slobodnu Dalmaciju, nama nije padalo na pamet pokretati samostalan list. A i tada je *plan* nastao i realizirao se dosta spontano i brzo, nismo ga baš previše domišljali. Sjećam se, imali smo prikupljenog novca da tiskamo dva broja lista i svaki je od tih brojeva rađen kao da je zadnji. Međutim, sam koncept bio je radikalniji utoliko što je *Feral* predstavljao potpunu suprotnost tadašnjoj Hrvatskoj: tadašnjim standardima, tadašnjim vrijednosnim sustavima i vladajućoj nacionalističkoj ideologiji. U tom smislu, *Feralov plan* bio je duboko *antihrvatski* i mi smo, priznajem, u to *antihrvatsvo* uložili svu svoju kreativnu energiju. Pokazalo se, srećom, da u Hrvatskoj postoji cijeli jedan podzemni *antihrvatski* život, struktura kojoj se silno gadilo sve što se događalo na političkoj i društvenoj površini i kojoj je takav list došao kao slamka spasa: kao neka vrsta potvrde vlastita postojanja. Odjednom, pojavio se glas nepostojeće Hrvatske i svi su bili užasno zgranuti. Kad danas gledam na to razdoblje – uz svu opasnost da imam romantičan pogled – cijeli mi se taj proces čini kao postupna legalizacija ilegalnog, nasilno zatajenog dijela društva. Naši su kritičari, naposljetku, bili u pravu: kada smo uzeli u obzir sve što se smatralo poželjnim manifestacijama hrvatstva, naš je plan bio da budemo antihrvati.

U kojoj je mjeri satirički diskurs bio vaše prirodno okruženje, dakle neka spontana poetika, a u kojoj mjeri je bila riječ o tada jedinim mogućem sredstvu za ostvarivanje misije?

– Satira je kao *jedino moguće sredstvo* možda figurirala u komunizmu, ali ne i u vrijeme hrvatskog revolucionarnog državljanstva. Tu se s naše strane igralo sasvim otvoreno, bez ikakve mimikrije u izboru forme – pisalo se u najizravnijem *nesatiričnom* obliku o zločinima, nasilju i nastupajućem državnom teroru – a kako smo bili sami svoji vlasnici, nije postojala institucionalna mogućnost nadzora. Satiru smo naprosto *ponijeli* kao dio svojih autorskih iskaza, s tim da je ona tada

postala efektivnija nego ikad. Ali ona više nije bila sredstvo da se kaže ono što se ne može ili ne smije kazati na drugi način. Naprotiv, ona je bila dodatna provokacija, jer se tuđmanizam zasnivao na *pozivnoj ozbiljnosti*. Trebalo je samo malo dara da se ta *drama* prokaže kao prvorazredna farsa. No, da je *Feral* kojim slučajem bio samo *ozbiljan list*, siguran sam da bi imao sličnu sudbinu i izazvao iste društvene reakcije. Riječ je, na koncu, o jedinstvenoj poetici, a desetak autora koji su tada stvarali *Feral* – od kojih su svi bili prognani iz prethodnih redakcija, s egzistencijama koje su već bile otišle u vražju mater – imali su toliko malo smisla za kalkulacije i kompromise da nije bilo šanse da ne prouzroče subverziju ozbiljnijih razmjera.

Na Tuđmanovoj sisi

Ako bismo prvih deset godina Ferala podijelili okvirno u dvije faze – ratnu i poratnu – što bi izdvojio kao bitne odrednice i ciljeve novine, s obzirom na to kako se kontekst mijenjao?

– Kontekst se nije bitno mijenjao, to je najveći problem. Mijenjao se provizorij, ambalaža ispod koje se ukazuju jedni te isti – nerazriješeni – društveni konflikti. Ovdje ne samo da nije postojala želja da se radikalno raskine s nacionalističkim obrascem nego je učinjeno sve da se ne dopusti niti da on odumre sam od sebe. *Deklaracija o Domovinskom ratu*, recimo, kao najbezočnije udvaranje prizemnim nacionalističkim sentimentima, nije nastala ni pod kakvim pritiskom, pa ni pod pritiskom tzv. narodnih masa, nego zbog puke želje za profitom: postoji potreba da se muze stara Tuđmanova sisa i da se iz nje crpi politička energija. U tom procesu održavanja kontinuiteta – istog sadržaja u drukčijem pakovanju – nije angažirana samo vlast, nego i intelektualci koji masovno i halapljivo rade na svome samoebliranju i zauzimanju mjesta u nomenklaturi. Onaj kome sve to nije simpatično, proglašava se radikalom, destruktivcem, katastrofičarem, i izbacuje iz igre. Kao popularan politički recept, recimo, danas se bučno reklamira vječno prijateljstvo i friška suradnja između Rade Šerbedžije i Zlatka Viteza: eto naputka o zajedničkoj sreći, usprkos političkim različitostima, eto načina da se prebrode nacionalne traume. Bit toga *prijateljstva* i te *suradnje*, naravno, sastoji se u tome da se nojevski zabija glava u pijesak kod sva-

Agata Juniku

Deset godina Ferala jedno je od mogućih polazišta za razgovor s Viktorom Ivančićem. Pa recimo da je ovaj put tomu baš tako

Kako se društvene okolnosti budu mijenjale, mijenjat će se i predmeti kritike, ali razlozi za kritiku zasigurno neće nestati, osim ako ne prihvatimo neku novu utopiju. Naposljetku se ipak sve svodi na to koliko to dobro, originalno ili vjerodostojno činiš

kog *prijepornog* pitanja. Kao što je nedavno – koreći *radikale* – kazala ministrica obrane: *Zašto bih govorila da je Hrvatska bila agresor u Bosni, pogotovo ako me to nitko ne pita?! Ali ako kažete da vam sav taj politički korektni relativizam ide na živce, da je slinav i da ne predstavlja ništa drugo nego jednu patetičnu laž – bit ćete, kao patološki destruktivac, zborni izgnani iz društva koje je ustanovilo parametre novog napretka. Ivan Čolović nedavno je u *Feralu* opisao identičnu situaciju u Srbiji pod naslovom *Kako sam postao moralni taliban*.*

U tom je smislu *Feralova* pozicija apsolutno autsajderska – takva je bila, takvom ostaje i takva će po svemu sudeći biti i ubuduće. Nije tu riječ ni o kakvu svjesnom izboru margine, nego su tako naprosto posložene karte. Ne možeš biti drugo nego autsajder tamo gdje je oportunistam proglašen vrhovnom društvenom kvalitetom. Ako pak inzistiraš na dvije *Feralove* faze – *ratnoj i poratnoj* – jedina razlika koju ja vidim je što je u prvom razdoblju *Feral* bio nešto usamljeniji.

Tužbe ste svi skupa dosta hrabro podnosili, ali tvoja obrana u palači pravde – kada si progovorivši zapravo o Tuđmanovoj shizofreniji dobio slučaj – jedan je od primjera za udžbenike iz prava. Jesi li stvarno bio toliko samouvjeren ili si naprosto računao s tim da nemaš što izgubiti, bez obzira na ishod?

– Bez obzira na to jesam li imao što izgubiti ili ne, bilo je to *jedino* što sam mogao učiniti, jer prava je istina da pravni ishod spora uopće nije ovisio o mome držanju u sudnici. Na toj suvišnosti počivalo je Tuđmanovo pravosuđe. Mogao sam, dakle, imati sjajnu i argumentiranu obranu, a da opet budem osuđen, što se uglavnom i očekivalo. Stjecajem okolnosti za sudačkim stolom našao se čovjek koji se baš i nije dao politički manipulirati, što je bio izuzetak, pa je ta presuda u mnogo većoj mjeri rezultat njegova digniteta nego moje obrane. Vrlo slično iskustvo imao sam sredinom osamdesetih, kada su me tužili zbog uvrede šefa države, i kada sam bio siguran da će me osuditi, ali je sudac donio oslobađajuću presudu i pritom napisao predivan traktat o slobodi javne riječi. U svakom slučaju, proces protiv Marinka Čulića i mene bio je režimski autogol, gotovo pacerski: država je u ta doba *Feralu* znala praviti mnogo ozbiljnije probleme.

Hrvatski demokratski nesporazum

Kako tumačiš to što Tuđman, usprkos pokušajima svojih pituna, ipak nije nikada udario baš svim sredstvima na Feral? Misliš li da se bojao međunarodne reakcije pa racionalno odlučio ostaviti neko svjetlo na margini ili je opet bila riječ o shizofreniji, tj. o nekom ostatku njega samog, iz doba privrženosti antifašističkom pokretu?

– Uvijek me takva pitanja podsjećaju na teorije zavjere, jer podrazumijevaju nekakve svemoćne autoritete koji kontroliraju ukupna društvena zbivanja, a zapravo je bila riječ o *diktatorima u hodu* koji počesto nisu uspijevali kontrolirati ni sami sebe. Tuđmanov glavni problem bio je njegov demokratski legitimitet: ta zlosretna okolnost – činjenica da je ipak izabran po nekakvoj demokratskoj proceduri – trajno je abortirala njegovu izvornu vokaciju i pregnuća, pa je u tom smislu on kao vladar ostajao frustriran i nedovršen. Čitavo njegovo razdoblje možemo promatrati i kao nikada do kraja uspio pokušaj da suzbije okolnosti svoga dolaska na tron. Politička zajednica imala je kakvu-takvu demokratsku infrastrukturu koja se nastojala nafilati autoritarnim sadržajem i osposobiti da funkcionira kao klasična diktatura. Ali totalitarnu kontrolu nije bilo moguće ostvariti. Tako je uspostavljen politički bastard, iliti Hrvatski demokratski nesporazum. Tuđman je u tim okolnostima – uz tihu asistenciju računanjske opozicije – počinio sve opačine koje je mogao, ali ne i sve koje je želio. On je, sjetimo se, htio povećati državni teritorij, pa to nije uspio. Htio je imati totalni nadzor nad medijima, pa nije uspio. A da ne govorimo da, uz sve one prislušne uređaje i aktivnosti tajnih policija, nije ni sanjao da će njegov pokret posrnuti na nečemu tako banalnom kao što su izbori.

Feral je, s druge strane, bilo moguće zaustaviti samo golom fizičkom silom, pošto su sva druga sredstva već bila isprobana. Režimu nisu bila strana takva rješenja – tako su se riješili Reihl-Kira, Krivokuće i Paradžika – ali je ovo, zbog međunarodnog ugleda *Ferala*, bio mnogo ozbiljniji zalogaj. Kasnije smo doznali da su u Splitu postojali prilično detaljno razrađeni planovi fizičkog uništenja lista. Vjerojatno je procijenjeno da bi se time polučilo više štete nego koristi.

razgovor

Koja je uloga Ferala danas? Kako određuje njegovu poziciju u medijskom i tržišnom kontekstu?

– Ta pozicija je, kao što sam rekao, autsajderska, bez obzira na nakladu lista, na respektabilan broj čitatelja, pa i na izvjesnu težinu koju *Feral* ima na javnoj sceni. No, činjenica je da *Feral* ne participira u tekućim trendovima, pa utoliko i ne zaslućuje blagodati novoga medijskog i tržišnog konteksta. A trendovi su takvi da naši izravni konkurenti – *Globus* i *Nacional* – opstaju zahvaljujući fabriciranim senzacijama i polugolim pjevaćicama koje opisuju svoja prva seksualna iskustva. Trendovi su takvi da je razina pismenosti u novinama srozana do mjere komične nerazumljivosti. Tipovi koji niti imaju što reći niti znaju kako bi to učinili postaju cijenjeni novinski kolumnisti. Novinski kiosci zatpani su medijskim smećem koje se prodaje za pet ili sedam kuna. A svo to tržište planira i kontrolira s jedne strane država – jer se Račanova vlada nije željela odreći patronata nad dvama dnevnim listovima i nacionalnom televizijom – a s druge jedna i pol korporacija, monopolno jača od države, koja emitira svjetonazor konzumacije & relaksacije & spektakla, naravno, na najprizemnijoj razini.

Teksaško furanje furke

Osobno nemam ništa protiv toga, ali kada se ta agresivna i poluprimitivna industrija zabave stući na zemlju veličine stočne farme u Teksasu, onda fakat nije lako pronaći mjesto da udahneš svježeg zraka. Tako je skrojen uprosječeni hrvatski konzument, tipski malograđanin koji odgovara potrebama medijskog i tržišnog konteksta. On viri u tuđe živote, razgledava tuđe luksuzne kuće, pomno prati društvenu kroniku, beskrajna glavinjanja nove elite s novim toaletama, i čak ima uvid u ukazanja tzv. visoke kulture, jer je onaj medijski mastodont zbog svojeg tekšaškog kompleksa naumio patronizirati i kulturni život. Znatno dio suvremene literarne produkcije, recimo, na ovaj je ili onaj način dotiran od Europapress holdinga, što je za svaku pohvalu, ali problem nastaje kada se kroz medijsku prezentaciju stvaraju vrijednosni standardi koji imaju mnogo više veze s polustradnim furanjem nego s kvalitetom. Oni preporučuju knjige za godišnji odmor, oni organiziraju godišnje izbore, oni sufliraju trendove koji su najčešće malograđanski pomodni i prazni... Čak je i koncept FAK-a u svojoj biti sasvim prilagođen estradnim stečevinama, dakle medijskom i tržišnom kontekstu, bez obzira što njegovi pokretači vjeruju da nastavljaju revolucionarnu tradiciju približavanja kulture narodu. To je sve u redu, nemam ništa protiv, ali ako ne izraziš dovoljnu količinu oduševljenja glavnim tokom zbivanja, bit ćeš proglašen trulim elitistom, ili frustriranim zavidnikom, ili nekakvim mrzovoljnim ignorantom koji ne respektira

Kao popularan politički recept bučno se reklamira vječno prijateljstvo i friška suradnja između Rade Šerbedžije i Zlatka Viteza. A bit toga prijateljstva i te suradnje je da se nojevski zabija glava u pijesak kod svakog prijepornog pitanja

potentne književne mužjake. A zapravo je riječ o samospostavljanju novog establišmenta koji je u svojem popularnom izdanju gotovo jednako dosadan kao i onaj akademski. Jer ako *Feral* u svojoj ediciji objavi deset novih knjiga, a da se ni u jednim hrvatskim novinama ne objavi nijedna recenzija nijedne knjige – makar ta recenzija bila negativna – ne znam mogu li to tumačiti kao голу kulturnu činjenicu. Ili: kakva je to kulturna činjenica ako se u medijskom posredovanju hrvatskih kulturnih prilika ne smatra vrijednim zabilježiti Paula Austera, ili Danila Kiša, ili Boru Ćosića? Eto, zato je djelovanje s margine u našim okolnostima posve logično. U jednom davnom tekstu taj je vladajući trend opisan kao *Centralni komoditet*: to je mentalna institucija zadužena za otpravljanje u nepostojanje.

U kojem bi smjeru onda Feral trebao svijetliti u sljedećoj petoljetki? Koji bi bili njegovi zadaci?

– Mi ćemo i dalje računati na pametne i obrazovane čitatelje, zahvaljujući kojima živimo iz tjedna u tjedan. I pritom je izvjesno da nećemo raditi kompromise koji bi bili u suprotnosti s našim karakterima i temeljnim uvjerenjima. Što se *zadataka* tiče, onaj najvažniji je već obavljen. To je da je uz staru novinarsku gardu – autore poput Heni Erceg, Predraga Lucića, Marinka Čulića, Drage Hedla, Milana Gavrovića ili Ivana Lovrenovića – kroz *Feral* stasala briljantna generacija mlađih novinara, prema mom skromnom sudu najbolje što u hrvatskome žurnalizmu danas postoji. Tu prije svega mislim na Ivicu Đikića – danas u ovoj zemlji bez sumnje prvo ime mlađe novinarske generacije – a zatim na Hrvoja Prnjaka, Vladimira Matijanića, Igora Lasića, Borisa Rašetu, Tatjanu Gromaču, Toniju Gabrića, Gorana Borkovića... Većina njih u autorskom smislu ne samo da su dosegli nas starije nego otvaraju neke posve nove perspektive, ukazuju na neke posve drukčije izazove, pa je već vrijeme da mi učimo od njih. U svakom slučaju, na njihovoj energiji počiva današnji *Feral* i

oni su ti koji će određivati daljnje zadatke.

A što će biti sa starom gardom?

– Perspektivu *Ferala* vidim u tome da mi sviramo druge violine. Ali da ne preskačemo koncerte.

Utjerivanje Hrvatske u kosti

Pitanje o sljedećoj petoljetki smisleno je pod pretpostavkom da više nije riječ o spašavanju života, nego o borbi za neke složene oblike socijalne prakse. S druge strane – parafrizirajući završni odlomak iz 'Točke na U' – ne samo da se nije dogodio susret u kojem bismo se mogli pogledati u oči – oni u naše bez straha, a mi u njihove bez stida – već smo ovog proljeća gledali izgrađenu barikadu za Gotovinu, mračno dizajnirana slavljenja rukometiša i skijaša... naslovnica prvog broja Ferala s Antom Pavelićem u prvom planu uopće nije neaktualna...

– Ta će naslovnica, bojim se, ostati aktualna još dosta vremena. Riječ je o maloj i zapuštenoj zemlji u kojoj je uzgojena svijest o vlastitoj važnosti na nekoliko temeljnih mitova – o hrvatskome stoljetnoj kulturnoj i društvenoj vrijednosti, o državnom suverenitetu kao jedinome jamstvu kolektivne sreće, o etničkome principu reguliranja odnosa u zajednici, na koncu, o blistavoj čistoći tzv. domovinskog rata kojim je izborna hrvatska sloboda – a kada se te kulise jednom stropoštaju, naravno da će oveći broj hrvatskih romantika tresnuti dupetom o tlo. Ili barem više neće znati gdje se nalaze, pa dakle neće znati ni tko su. Ako je jedina točka njihova identiteta sadržana u činjenici

desnica ili ljevica, svejedno, ali će opjevanog hrvatskog suvereniteta – mimo mitologije, mimo narodnih pjesama i mimo ratničkih poklića s kojima se i danas priziva razbijanje glava – pouzdano biti sve manje i manje. Vjerojatno toliko malo da će najveći Hrvati u potaji žaliti za Jugoslavijom, koju ionako nikad nisu iskreno mrzili.

S druge strane, sve to nema veze sa suđbinom novine.

Feralu su mnogi proricali smrt nakon Tuđmanova odlaska, pa se to umiranje nije dogodilo. Nisam pobornik teze da bi veća količina društvenih gadosti trebala osiguravati veći smisao novinama koje njeguju radikalnu kritiku. Bitno je da prostor za kritiku postoji i da je on u što većoj mjeri slobodan. Kako se društvene okolnosti budu mijenjale, mijenjat će se i predmeti kritike, ali *razlozi* za kritiku zasigurno neće nestati, osim ako ne prihvatimo neku novu utopiju. Naposljetku se ipak sve svodi na to koliko to dobro, originalno ili vjerodostojno činiš. Na koncu ostaje dobro pisanje. *Tržišna* prođa toga posla, pak, sasvim je drugo pitanje. Priznajem da se time pretjerano ne opterećujem.

Ne-baš-obična redakcija

Veći dio mlađe generacije Ferala, koju si malo prije imenovao, objavljuje književne radove. Gotovo bi se moglo reći da uzgajate pisce, koji su – paradoksalno – zanat brusili na nimalo prozaičnim temama – ratnim zločinima, mafijaškim obračunima, političkoj prostituciji...

– *Feral* nikad nije bio baš uobičajena redakcija. Ovdje se uvijek dosta pozornosti posvećivalo tekstu, brusile su se ideje, inzistiralo se na nekakvu odmak od *normalnosti* i rutine, omogućavao se priličan stupanj autorske slobode, prirodno je što su novinari poticali jedan drugoga na razne avanture. Proveo sam deset godina u dnevnome listu i dobro znam što je novinarski birokratizam: s nekolicom svojih kolega stršao sam kao strašilo za ptice. U *Feralu* je to sasvim drukčije. Ovdje je normalno da se o pisanju razgovara i da se u njemu još iznađe nekakva radost. Napokon, nije slučajno što je to praktički jedini naš list u kojem nema urednika koji ne pišu.

Zanimljivo mi je kako si podijelio svoj opus u sfere interesa – u visokom žanru feljtona baviš se moglo bi se reći anatomijom jednog društva izraslog na mračnim i mučnim skandalima, a u niskom žanru bilježnice seciraš ipak nešto vedriju svakodnevnicu istog tog društva... Kako se slažu Viktor i Robi?

– Slažu se zapravo odlično, nemam nikakvih identitetskih problema, premda to s *visinskim* razlikama baš ne stoji, jer *niski* žanr nerijetko iziskuje veće napore. Pišem toga Robija K. iz tjedna u tjedan već punih osamnaest godina – znate li koliko je to tisuća kartica? – i jedino čega se uistinu prepadnem jest što mi to još pričinja mjestimično zadovoljstvo. Što bi rekao Branko Matan, satira je teško pitanje. ▣

Hrvatski konzument viri u tuđe živote, pomno prati društvenu kroniku i čak ima uvid u ukazanja tzv. visoke kulture, jer je medijski mastodont zbog svojeg tekšaškog kompleksa naumio patronizirati i kulturni život

da su Hrvati, onda je odlično što će se jednom osjećati kao nitko i ništa. Za razliku od pesimista, ja uopće ne sumnjam u demontažu tih kulisa, jer će se to događati i protivno volji ovdašnjih političkih garnitura. No, prirodno je što se aktualni hrvatski mitovi brane nasiljem, s obzirom na to su oni nasilno i stvoreni. Ideologija hrvatskog državnostvorstva nije bila ni benigna ni sentimentalna, nego se u praktičnoj izvedbi zasnivala na *utjerivanju Hrvatske u kosti*, na golome strahu od fatalne pozicije *ne biti dobar Hrvat*, koju su mnogi platili vrlo skupo. Glupo je, međutim, ustuknuti pred nacionalističkim nasiljem, ili mu čak povlađivati – kao što to čini Račanova vlada – jer je riječ o mamuzanju mrtvog konja. Sutra će ovom zemljom vladati

Velika oćekivanja i propuřtene poruke

Srdan Vrcan

Uz treći pastoralni posjet Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini pape Ivana Pavla II.

Nekoliko je glavnih konstatacija koje se mogu razložito izvesti iz onoga što se događalo prilikom najnovijeg posjeta pape Ivana Pavla II. ovim prostorima.

Prva konstatacija je da se Papin treći posjet Hrvatskoj razlikuje od prethodna dva posjeta. I to se ne razlikuje ponajprije po onome što je Papa sada govorio. Naprotiv, ključna je razlika u tome što je u prva dva posjeta papa Ivan Pavao II. imao glavnu ulogu te je uistinu bio protagonist u svemu onome što je tvorilo glavni sadržaj tih posjeta. Nedvojbeno su upravo njegove riječi davale ton tim posjetima unatoč tadašnjoj izrazito političkoj instrumentalizaciji posjeta u režimske svrhe. Sada su ulogu protagonista praktično preuzeli i imali oni koji su organizirali posjet, te su oni davali ton i smisao pojedinim etapama. Oni su faktično odredili smisleni kontekst unutar kojega su se smještale i tumačile Papine riječi. A to je najvidljivije kulminiralo u zadarskoj etapi kao završnoj etapi. Stoga su poruke organizatora – kako samo simboličke, tako i verbalne naravi – praktično nadglasale Papine izravne riječi. Kao da je Papa daleko više i daleko prije došao u Hrvatsku da bi mu Hrvati-katolici rekli ono što su mu rekli, te da bi se to čulo *urbi et orbi*, nego da bi Hrvati i katolici čuli ono što im je Papa sada imao reći. Kao da je Ivan Pavao II. bio više objekt cijelog spektakla – premda objekt

iznimnog obožavanja – nego što je bio njegov jedini i pravi subjekt. Tako su za smisao koji je dobio Papin posjet Hrvatskoj značajniji bili, primjerice, komentar svečanog ispraćaja Pape iz Zadra poznatog televizijskog komentatora kao faktičnog glasnogovornika hrvatskog političkog i ideološkog establišmana ili svakodnevni komentari Živka Kustića kao faktičnog glasnogovornika glavne struje hrvatskog katolićanstva, odnosno izjave patera Simčića kao duhovnog predstavnika hrvatske vatikanske kolonije, od svega onoga što je Papa sam izravno rekao. Time se samo na svoj način ponovilo ono što se neki sociolozi religije već prije prepoznali kao trend. Hrvatska je primjer koji potvrđuje da se unutar i između nacionalnih država religijske poruke i

Hrvatska je primjer koji potvrđuje da se unutar i između nacionalnih država religijske poruke i religijski simboli kao kulturne danosti ne čitaju, ne dešifriraju i politički ne interpretiraju prema nekim fiksnim univerzalnim načelima značenja nego na način koji zavisi od lokalnih povijesti i konkurirajućih načina gledanja i djelovanja

Teško je izbjeći dojam da oba Papina posjeta ovim prostorima nisu imala izraziti inovatorski naboje kakav su imali neki njegovi drugi pastoralni pohodi. Kao da se njegova karizma svela ponajviše na simboličnu karizmu ili karizmu funkcije i kao da je podlegla učincima rutinizacije ili starenja

religijski simboli kao kulturne danosti ne čitaju, ne dešifriraju i politički ne interpretiraju prema nekim fiksnim univerzalnim načelima značenja nego na način koji zavisi od lokalnih povijesti i konkurirajućih načina gledanja i djelovanja. To se zapravo već bilo manifestiralo, ali u obrnutom smislu na više nego vidljiv način s glavnim porukama iz homilije Ivana Pavla II. na zagrebačkom Hipodromu prilikom njegova prvog posjeta Hrvatskoj, što se tada očitivalo u praktičnom zaboravu ključnih Papinih poruka, a sada pak u osobitoj smisljenoj kontekstualizaciji njegovih poruka.

Katolici bez grijeha

Druga konstatacija je da su pritom dvije znakovite velike teme izbile u prvi plan i dominirale su u komentarima onih koji su organizirali doček kao i onih koji su se tim komentarima priklonili.

Prvu temu je moguće prepoznati u naglasku koji je svjesno stavljen na velike tekovine burne stoljetne povijesti katolićanstva u Hrvatskoj i katoličke Hrvatske u europskom prostoru i europskom katolićanstvu. I to ponajprije Hrvatske kao pouzdanog i stalnog *predziđa kršćanstva* sada sa suvremenom, a ne samo s povijesnom relevancijom. U tom smislu čini se da je Papin posjet bio dočekan u znaku obnove javnog diskursa o *predziđu kršćanstva* i stoljetnoj hrvatskoj vjernosti Rimu i Vatikanu. Osobitost tog naglaska je dvostruka: prvo, hrvatsko katolićanstvo se predočuje kao katolićanstvo na granici i s granice koje je na neki način uvijek ugroženo i pod kvazi stalnom opsadom i, drugo, time se smisljeno ide tragom afirmacije aktualnog značenja velikih povijesnih dostignuća Katoličke crkve u Hrvatskoj, ali predočene daleko više kao tradicionalne *vojujuće crkve (ecclesia militans)* nego kao *dijaloške crkve (ecclesia peregrinans, ecclesia dialogans)*.

Druga velika tema se manifestirala u osobitom prikazu povijesti hrvatskog katolićanstva u izrazito trijumfalističkim terminima, te stoga u osnovi u prikazu Katoličke crkve u Hrvatskoj u znaku *crkve kao savršenog društva (ecclesia societas perfecta)* to jest katolićanstva u Hrvatskoj kao čistog katolićanstva bez povijesnih mrlja i bez ikakvih grijeha od kojih bi se ono eventualno trebalo danas otkupljivati. A to je, dakako, tema po kojoj nema i ne može

biti mjesta ni za javno priznanje vlastitih grijeha ni za potrebu pročišćavanja povijesnog pamćenja katolika-Hrvata koje se danas ponajprije očituje i konkretizira u obliku pamćenja povijesnog zla. U tome je velika razlika između tona Papina dočeka u Hrvatskoj i njegova posjeta Banjoj Luci, gdje je Papa govorio o oprostima i za zločine u kojima su sudjelovali i sinovi Katoličke crkve.

Hrvatska kao bastion kršćanstva

Treća konstatacija je da je Hrvatska dočecima prikazana kao iznimno jedinstveno i čvrsto uporište današnjeg katolićanstva koje je drugdje i ponajprije u europskom prostoru izloženo frustrirajućim obratima i izrazitim kriznim tegobama. O tome uvjerljivo govori izrazito slabi, ali i nedvojbeno frustrirajući odjek koje su Papine javne osude priprema i zatim izvršenja oružanog napada na Irak naišle u nekim tradicionalno katoličkim zemljama i u redovima njihovih političkih *elita* koje inače pripadaju glavnoj struji današnjeg političkog katolićanstva i koje se u svojim legitimacijskim nastojanjima izravno pozivaju na kršćansku prošlost Europe i na kršćanske etičke vrijednosti (klasični primjeri Aznar, Berlusconi i njegov saveznik Rocco Buttiglione). No, ništa manje o tome uvjerljivo govore za katolike neugodni podaci o napredujućem trendu masovnog javnog napuštanja konfesionalne katoličke pripadnosti u nizu zemalja zapadne Europe počevši od Francuske gdje se prema *Le Mondu* u posljednje vrijeme povećao za 10 posto broj onih koji se sada deklariraju kao osobe bez konfesije ili u Njemačkoj u kojoj u prosjeku od otprilike 100.000 osoba godišnje javno izlazi u posljednjih deset godina iz Katoličke crkve. I, dapače, Hrvatska je prikazana kao post-komunistička zemlja u kojoj se

komentar

najpotpunije potvrdila Papina tvrdnja iz Rima 1990. da je *Bog pobijedio na Istoku* i u kojoj se ta epohalna pobjeda pokazala da nije bila ni Pirova, ni fiktivna pobjeda, kako je to bila u nekim drugim zemljama u tranziciji. To već pokazuju podaci o porastu broja građana koji se u Hrvatskoj deklariraju da su katolici, za razliku od Slovenije ili Republike Češke gdje se dogodio izrazit pad broja deklariranih katolika. Usporedba podataka iz službenih popisa stanovništva Hrvatske, provedenih 1991. i 2001. godine, pokazuje da je postotak deklariranih katolika u stanovništvu Hrvatske skočio od 76 posto na blizu 90 posto, dok se u Republici Češkoj, u kojoj je Papa Ivan Pavao II. 1991. slavodobitno proglasio da je *Bog pobijedio na Istoku*, broj građana koji su se deklarirali da su bez konfesionalne pripadnosti između dva popisa stanovništva povećao za gotovo milijun dok se u Sloveniji postotak deklariranih katolika smanjio od 68 posto na 57 posto, te je prema podacima posljednjeg popisa stanovništva pao ispod razine na kojoj je bio sredinom osamdesetih. Po tome se čini da je Hrvatska ostala jedna od rijetkih zemalja u kojoj su se na djelu potvrdila očekivanja kojima je prije dosta godina tadašnji bečki kardinal König tješio malodušnog papu Montinija predviđanjem da će uskoro katolici s Istoka održati lekciju onima iz Zapada. To je za papu Ivana Pavla II. imalo posebno osobno značenje kad se uzmu u obzir i njegove neočekivane nedavne pesimističke izjave da se Bog udaljio od današnjeg svijeta i da mu se više ne obraća. U tom pogledu doček je za Ivana Pavla II. imao izrazito ohrabrujući naboj.

Banja Luka – oprost za zločine katolika

Četvrta konstatacija je da je posebno posjet Ivana Pavla II. Banjoj Luci pokazao koliko je njegov način življenja i prakticiranja kršćanstva drukčiji pa i superiorniji od onoga koji prolazi kao normalan na ovim prostorima. To se na veoma jasan način očitivalo na dva primjera. Prvi je primjer postupak pape Ivana Pavla II. koji upućuje tople i iskrene pozdrave patrijarhu Pavlu i Svetom Sinodu Srpske pravoslavne crkve, unatoč činjenici da patrijarh Pavle nije došao u Banju Luku, te da nitko od poznatih vladika te crkve nije

Posebno je posjet Ivana Pavla II. Banjoj Luci pokazao koliko je njegov način življenja i prakticiranja kršćanstva drukčiji pa i superiorniji od onoga koji prolazi kao normalan u ovim prostorima

bio prisutan na službenom dočeku ili ispraćaju Pape. Neke naše sitne duše bi sigurno reagirale na posve drukčiji način. Drugi primjer je znakovitiji. Naime, Ivan Pavao II. je javno zatražio oprost za zločine u kojima su sudjelovali i sinovi Katoličke crkve. I to bez uvjeta i ograda. A to znači ne upuštajući se u traženje alibija pokreta-

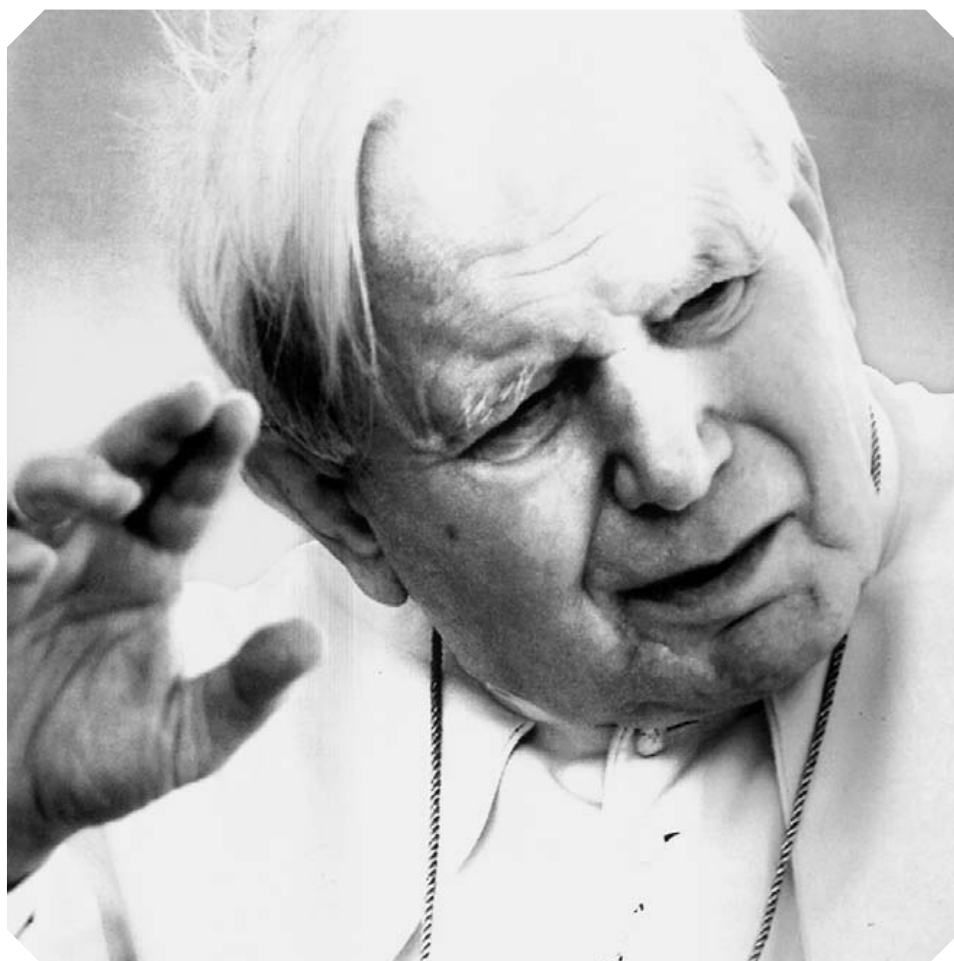
njem pitanja jesu li se neki od takvih zločina dogodili uistinu na samom Petričevcu ili pak u obližnjim selima Drakulići, Motika i Šagovići, ili je li tom prilikom doista bili ubijeno 2297 ili "samo" 1297 osoba. Naposljedku, vrijedi spomenuti i stavove koji su se mogli čuti i na Federalnoj televiziji, a koji su u činjenici da se u Republici Srpskoj govorilo o pohodu pape Wojtyły kao o dolasku Jovana Pavla II. vidjeli nedoličnu i uvredljivu srbizaciju Papina pravog imena, zaboravljajući pri tome da je službeno ime Karola Wojtyły kao pape Johanes Paulus, koje su Italijani normalno prevorili u Giovanni Paolo, Englezi u John Paul, Francuzi u Jean Paul, itd.

Simbolička karizma

No, teško je izbjeći dojam da oba Papina posjeta ovim prostorima nisu imala izraziti inovatorski naboj kakav su imali neki njegovi drugi pastoralni pohodi. Kao da se njegova karizma svela ponajviše na simboličnu karizmu ili karizmu funkcije i kao da je podle-

Za smisao koji je dobio Papin posjet Hrvatskoj značajniji su bili, primjerice, komentar svečanog ispraćaja Pape iz Zadra poznatog televizijskog komentatora ili svakodnevni komentari Živka Kustića ili izjave patera Simičića od svega onoga što je Papa sam izravno rekao

gla učincima rutinizacije ili starenja. To se očitivalo daleko više u onome što se čini da propušteno učiniti nego u onome što je uistinu učinjeno u ovim Papinim pohodima upravo sada i u ovim prostorima. Naime, ovi se prostori čine da su idealni prostori da se, imajući u vidu stoljetno, ali i najnovije povijesno iskustvo, upute i nove nekonvencionalne poruke kako svijetu pravoslavljima, i to prije svega kao svijetu slavenskog pravoslavlja, tako i svijetu Islama i to posredstvom upravo bosanskog islama kao već autohtonog europskog Islama. I to poruke koje bi otvorile nove putove odnosa prema slavenskom pravoslavlju nakon nekih signala koji govore da je u ruskom i srpskom pravoslavlju posrijedi početak kritičkog promišljanja i kritičkog preispitivanja nekih prijašnjih dominantnih crkvenih stavova s izrazito antidi-jaloškim i antiekumenskim predznakom, ali i poruke koje bi otvorile nove putove za odnos prema Islamu kao novoj vjerskoj i kulturnoj činjenici u životu današnje Europe i kad je većina onih jadnika koji gotovo svakodnevno gube živote na šengenskim granicama *tvrdave Europe* islamske vjeroispovijesti, ali i kad je postalo gotovo uobičajeno držati islam stalno na svojevrsnoj optuženičku klupu. No, možda su to pretjerana očekivanja od pohoda *starca u bijelom* koji je ipak, kako to potvrđuju i ova dva posjeta – samo čovjek. ■

Drago Pilsel & Milan Vukomanović

Vrijeme pomirenja ili vrijeme uništenja

Gospodine Pilsel, miješa li se Katolička crkva u Hrvatskoj u politiku?

– **Drago Pilsel:** Pa ovisno u kojem kontekstu govorimo. Ako mislimo na razdoblje nakon pada Tuđmanovog režima, onda bismo rekli da to čini znatno manje, gotovo beznačajno, u odnosu na ulogu koju je imala u učvršćivanju Tuđmanove vlasti. Ako mislimo na najnovije vrijeme, onda će odgovor na pitanje zavisiti od toga kako tko razumije narav crkve. Kao diplomirani teolog kažem da se crkva jedva miješa u politiku. A agnostici, ateisti, ili oni ne razumiju narav crkve, u nekim njezinim zahtjevima prepoznat će miješanje u politiku. Primjerice, trenutno je aktualan zahtjev nekih crkvenih institucija, čak i biskupa, da se ograniči, a u nekim sektorima i zabrani, rad nedjeljom. Netko će reći da je to uplitanje crkve u politiku. Međutim, smatram da je to legitiman zahtjev, odnosno legitiman doprinos obrani digniteta kršćanske obitelji ili pokušaj da se u Hrvatskoj uspostavi takav standard kakav, primjerice, ima Italija, gdje, osim restorana i, naravno, onih nužnih službi, ništa drugo ne radi, za razliku od Hrvatske, gdje su mnogi ljudi koji rade nedjeljom, bez da im se to posebno plati, dovedeni u gotovo robovlasnički položaj.

Zar vam se ne čini da je to, prije svega, ekonomsko pitanje?

– **Drago Pilsel:** Apsolutno jest, ali je i kulturološko i sociološko.

Gospodine Vukomanoviću, miješa li se Srpska pravoslavna crkva u politiku?

– **Milan Vukomanović:** Pre bih rekao da sada i Srpska pravoslavna crkva, a i država, imaju novo političko iskustvo u međusobnim odnosima. Deo tog novog iskustva je i sve vidljivije prisustvo Srpske pravoslavne crkve, pa i drugih verskih zajednica, u javnoj sferi, na primer, u medijima i školstvu. Rekao bih da u Srbiji danas vlada prilično nesnalazjenje, čak i konfuzija u odnosu verskih zajednica, pre svega, Srpske pravoslavne crkve i države. Nije jasno gde je tačka distinkcije između Crkve i države.

Strah od kritike

Ne čini li vam se da se sadašnji političari utrkuju u povlađivanju Crkvi? Nijedan se ne usuđuje da izgovori bilo kakvu kritičku riječ o njoj.

– **Milan Vukomanović:** Danas se više od 85 posto građana u Srbiji izjašnjavaju kao pripadnici pravoslavne veroi-

spovesti. To je činjenica s kojom se mora računati i toga su svakako svesni i sami političari. Ono na šta bih skrenuo pažnju, a što je već nekoliko godina prisutno u medijima, to je potreba jednog broja novinara da kroz snishodljiv odnos prema predstavnicima Crkve na neki način izraze novi položaj u kome se sada nalaze verske zajednice. A mislim da i tu ima i nesnalazjenja. Čini mi se da je došlo do praznine u ideološkoj sferi. U takvoj situaciji ljudi se obraćaju verskim zajednicama tražeći normativni okvir i, možda, novi sistem vrednosti.

– **Drago Pilsel:** Ako dopustite, stvar bih postavio ipak malo šire. Naime, istina je da je nakon pada socijalizma Marx zamijenjen Kristom ili krstom i da su, kad je riječ o Hrvatskoj, mnogi boljševici, komunisti i ateisti, koji su bili u Savezu komunista, prešli u HDZ tražeći novi ideološki kontekst. I, naravno da oni imaju strah od kritike religije, odnosno rada

Drago Pilsel: Oni koji se boje kritizirati i koji Crkvi uvijek idu niz dlaku – to su bivši komunisti poput Ivice Račana. Njih naprosto ili peče savjest ili se ne znaju ponašati, pa se onda odnose prema Crkvi kao prema nečemu jako snažnom i jako monolitnom

Omer Karabeg

Kakav je utjecaj Crkve u Srbiji i Hrvatskoj u emisiji Most Radija Slobodna Evropa razgovarali su Drago Pilsel, teolog i publicist iz Zagreba, i Milan Vukomanović, predavač sociologije religije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

vjerskih službenika. Oni misle da bi takva kritika automatski pridonosila padu njihove popularnosti. Međutim, ono što se danas događa u Hrvatskoj ipak je nekakav pomak. Stranke centra, konkretno Liberalna stranka, nemaju taj strah, možda ga nikada nisu ni imale, pa primjerice predsjednik Liberalne stranke Ivo Banac kritizira poteze vjerskih službenika koje on smatra nekoncilskim i neadekvatnim laičkom, građanskom društvu. Oni koji se boje kritizirati i koji Crkvi uvijek idu niz dlaku – to su bivši komunisti poput Ivice Račana. Njih naprosto ili peče savjest ili se ne znaju ponašati, pa se onda odnose prema Crkvi kao prema nečemu jako snažnom i jako monolitnom, iako sociološka istraživanja govore da Crkva s moralne strane nema onu podršku u narodu koju biskupi i neki svećenici misle da ima. Kad bi se anketiralo građane o

Milan

Vukomanović: Svaka kritika, naročito ona koja dolazi od predstavnika nevladinih organizacija, pogotovo onih koje se bave ljudskim pravima, automatski se u Srbiji doživljava ili kao recidiv komunizma ili kao delo Nečastivog

nekim spornim pitanjima kao što su, recimo, kontrola rađanja ili abortus, Crkva bi izgubila podršku za svoj stav, kao što ju je izgubila u izričito katoličkim zemljama – Poljskoj i Italiji.

Ignoriranje civilnog društva i autizam Crkve

Je li se i u Srbiji Crkvi najviše udvaraju bivši komunisti?

– **Milan Vukomanović:** Rekao bih da su političari u Srbiji vrlo oprezni u odnosu prema Crkvi. Kritika Srpske pravoslavne crkve uglavnom dolazi od nevladinih organizacija. S druge strane, dešava se da predstavnici Srpske pravoslavne crkve svaku kritiku, čak i vrlo opravdanu, tumače kao ostatak nekakve komunističke prošlosti, kao izraz komunističkog ateizma, što je uprošćavanje koje svakako ne doprinosi boljoj komunikaciji.

Ne čini li vam se da se Crkva ponaša kao neprikosnoveni autoritet? Njezini predstavnici ne ulaze u dijalog nego svojim kritičarima odgovaraju veoma oštro intoniranim saopštenjima.

– **Milan Vukomanović:** Imam utisak da taj dijalog vrlo teško ide. Veće prisustvo Crkve i veća prava koje ona ima zahtevaju i veću odgovornost. Pitanje kako se ona snalaze u toj ulozi. Činjenica je da je Crkva dobila ulogu partnera, na primer, u školstvu i razumljivo je da ona želi da ostvari svoj uticaj u toj oblasti, znači, ima pravo da se meša. Problem je u tome da li ona to radi na konstruktivan ili pomalo arhaičan način. Spomenuli ste saopštenja u kojima se ispoljavaju jaki tonovi. Svaka kritika, naročito ona koja dolazi od predstavnika nevladinih organizacija, pogotovo onih koje se bave ljudskim pravima, automatski se doživljava ili kao nekakav recidiv komunizma ili kao nekakvo delo Nečastivog.

– **Drago Pilsel:** Nisam siguran da je ovo što mi imamo mnogo bolje od ponašanja Srpske pravoslavne crkve. I mi smo također imali neke slučajeve za koje bi se moglo reći da je Katolička crkva nastupila oholo i nadmeno. Riječ je o ignoriranju civilnog društva, o autizmu ili monizmu Katoličke crkve. Oni povremeno, nakon susreta Stalnog vijeća Hrvatske biskupske konferencije i plenarnih sjednica, izdaju nekakvo priopćenje, pa neki biskup ili više njih izađu pred novinare i, kad im novinari postave malo škakljivija pitanja, uglavnom izbjegavaju odgovore. U tome je najveći majstor zagrebački nadbiskup Josip Bozanić. On

razgovor

ne odgovara gotovo ni na jedno pitanje onako kako bi se očekivalo od jednog čovjeka koji predstavlja Crkvu i na europskoj razini, jer je on potpredsjednik Europskog vijeća Biskupske konferencije. Pretpostavljam da on ne odbija ili ne izbjegava pitanja europskih novinara, ako ima priliku s njima se susresti, pa mi nije jasno kako tako dugo omalovažava medije u Hrvatskoj.

Propovijedanje humanog ratovanja

Iako možda ne bih trebao govoriti o sebi, ja sam dobar primjer tog autizma Crkve. Godinama sam sustavno kritizirao ponašanje službene Katoličke crkve zbog toga što su oni tolerirali, ignorirali i na neki način ohrabrivali zločine nakon Oluje, kad je svima već bilo jasno da se naveliko ubija srpske civile. Živko Kustić napisao je u *Glasi Koncila* komentar pod naslovom *Nevidena humanost ratovanja*. Poludio sam kad sam to pročitao, jer to nema veze s teologijom, to nema veze s kršćanstvom, nikakvo ratovanje ne može biti humano, čak i da nema zločina, a pogotovo ne ratovanje nakon Oluje kada je na stotine Srba ubijeno na svirep način. Oni su povremeno odgovarali na te kritike, ali su ih uglavnom ignorirali. I onda su mene izbacili iz Društva katoličkih novinara. Našli su formu da se ta osveta opravda, to je naprosto onaj isti mehanizam kojim su oni stoljećima ušutkivali drukčije glasove unutar Crkve. Prije su ljude spaljivali da ih ušutkaju, a danas ih izbacuju. Naime, ja sam na jednoj skupštini rekao da Ivan Mikić, glavni urednik *Glasa Koncila*, ne bi smio biti izabran za predsjednika

Društva katoličkih novinara, jer je to čovjek koji se sustavno u katoličkom mediju bavi cenzurom što je protivno i crkvenim i svjetovnim okvirima naše novinarske profesije. I, naravno, nakon što su me pozvali da se ispričam, što sam odbio, jer se nisam imao zbog čega ispričavati, rekao sam istinu, izbacili su me iz Društva katoličkih novinara. Ne znam što je gore – situacija u Srbiji, gdje Srpska pravoslavna crkva žestoko odgovara na svaku kritiku ili ova situacija u Hrvatskoj gdje rasprave uopće nema.

Svećenici, heroji i zločinci

Gospodin Pilsel je govorio o odnosu Katoličke crkve prema zločinima u Oluji. Kakav je odnos Srpske pravoslavne crkve prema Karadžiću i Mladiću koji su optuženi za teške ratne zločine, a koji u očima mnogih u Srbiji i u Republici Srpskoj još važe za ratne heroje?

– Milan Vukomanović:

Rekao bih da je Srpska pravoslavna crkva tokom devedesetih godina prošlog i početkom ovog veka prošla kroz nekoliko različitih faza. Kraj osamdesetih i početak devedesetih godina je obeležio proces etnomobilizacije, kako u Srbiji, tako i u Hrvatskoj, i tu se Crkva u Srbiji manje-više svrstala uz institucije koje su davale podršku Miloševićevoj politici. Tokom rata, od 1991. do 1995. godine, Srpska pravoslavna crkva ispoljava dva lica. S jedne strane, deklarativno zauzima ekumensku poziciju, pa kroz različite proglose, zajedničke izjave i pozive na molitvu podstiče proces pomirenja, a, s druge strane, dobar deo sveštenstva i episkopata, možda više implicitno, daje podršku etnonacionalističkim, političkim faktorima prvo u Hrvatskoj, a onda u Republici Srpskoj. U takvom kontekstu se i ljudi poput Radovana Karadžića ne posmatraju kao ratni zločinci, već kao heroji koji pripadaju slavnoj tradiciji. Od vremena studentskih protesta, pa sve do oktobarskih promena 2000. godine, Crkva se dosta kritički odnosila prema Miloševićevom režimu i podržavala je demokratsku opciju. Nakon oktobarskih promena, Crkva je mnogo vidljivija u javnosti nego što je to bio slučaj ranije.

Je li izmijenjen odnos prema Karadžiću i Mladiću?

– Milan Vukomanović:

Nikakav radikalni pomak se tu ne dešava.

– Drago Pilsel:

Kod nas se ipak nešto sitno, sitno događa. Recimo, kad je podignuta optužnica protiv generala Mirka Norca, dobar dio Crkve je, zajedno s desničarskim organizacijama, digao galamu protiv haškog tribunala. Pamtim izjavu biskupa prije nekoliko godina, kada su se osramotili, jer su u dokumentu Hrvatske biskupske konferen-

Milan Vukomanović: Tokom rata, od 1991. do 1995. godine, Srpska pravoslavna crkva ispoljava dva lica. S jedne strane, deklarativno zauzima ekumensku poziciju, pa kroz različite proglose... podstiče proces pomirenja, a, s druge, dobar deo sveštenstva i episkopata daje podršku etnonacionalističkim, političkim faktorima prvo u Hrvatskoj, a onda u Republici Srpskoj. U takvom kontekstu se i ljudi poput Radovana Karadžića ne posmatraju kao ratni zločinci, već kao heroji

cije napisali da su službenici Tužiteljstva haškog tribunala trećerazredni činovnici, što je apsolutno neprihvatljiv i uvredljiv govor koji Crkva nikad ne smije koristiti i uglavnom ne koristi. I onda se dogodila presuda generalu Norcu, dokazano je na sudu, barem u prvostupanjskom procesu, da je gospodin Norac svojim rukama ubio jednu ženu i da je sudjelovao u ubojstvu još najmanje pedesetak ljudi. Nakon toga, svi su zašutjeli. I, evo, Papa, kojeg smo upravo ispratili iz Hrvatske, kaže da bi bilo jako lijepo da se Hrvati i svi ostali građani Hrvatske ozbiljno i

Drago Pilsel: Papa kaže da bi bilo jako lijepo da se Hrvati i svi ostali građani Hrvatske ozbiljno i iskreno pripreme za to da se zagrlje s ostalim evropskim narodima, što nije ništa drugo nego poruka: "Dajte, konačno povedite u djelo moje riječi koje sam vam uputio 1994. i 1998. godine, kada sam vas pozvao u ime samoga Boga da napustite klanjanje lažnim idolima nacije, rase i ideologije"

iskreno pripreme za to da se zagrlje s ostalim evropskim narodima, što nije ništa drugo nego poruka: "Dajte, konačno povedite u djelo moje riječi koje sam vam uputio 1994. i 1998. godine, kada sam vas pozvao u ime samoga Boga da napustite klanjanje lažnim idolima nacije, rase i ideologije". To je poruka koju, nažalost, Katolička crkva u Hrvatskoj nije znala ili nije htjela pretvoriti u život, zato što je u glavama mnogih njenih funkcionera bila takozvana domoljubna blokada.

– Milan Vukomanović: Ne smemo zaboraviti da Crkvu predstavljaju, pre svega, njeni vernici. Ima mnogo malih inicijativa koje pokazuju kako se može raditi na planu pomirenja.

Etnocentričke vjerske zajednice i politika pomirenja

Slazem da je najviše primjera tolerancije i suživota među vjernicima, ali čini mi se da je

prokletstvo ovih balkanskih prostora, bar ovih naših, to što je kler triju najvećih vjerskih zajednica, i pravoslavne i katoličke i islamske, etnocentričan.

– Drago Pilsel: Ne bih mogao potpisati ovo što ste sada rekli da se najveći primjeri tolerancije mogu naći među vjernicima. Dosta putujem i po Hrvatskoj i po regiji, i susreo sam mnogo ljude koji imaju izuzetan stupanj tolerancije, a uopće nisu vjernici. Čak bih rekao da mi vjernici imamo štošta naučiti od nevjernika. Jer, u našim vjerskim zajednicama dominantno raspoloženje, nažalost, nije klima dijaloga, klima tolerancije. Zato se događa da mnogi misle da je bolje biti nevjernik nego vjernik u zajednici koja sramoti samu sebe, jer apsolutno ne živi u skladu s onim što je naučavao osnivač te zajednice.

– Milan Vukomanović:

Mislim da nam uzor treba da bude multikulturalna i višereligijska Evropa koja kao svoje nasleđe prihvata sve tri mono-teističke religije i koja je duboko svesna da je uvek upadala u tragedije kada su se javljale tendencije ka homogenizaciji, bilo na rasnim, etničkim bilo religijskim principima.

Mislite li da će naše etnocentrične vjerske zajednice prihvatiti Evropu kao uzor?

– Drago Pilsel: Kad tad.

– Milan Vukomanović:

Mislim da nemaju izbora, ako naše države žele da se integrišu sa Evropskom unijom.

– Drago Pilsel: Tokom nedavnog posjeta Hrvatskoj Papa je više puta rekao da ga zanima da Hrvatska konačno postane dio Evropske unije. Bez obzira kakva je njegova motivacija, recimo, postoji tumačenje da on ne želi da Hrvatska, kao katolička zemlja, ostane izvan evropske priče, istina je da Sveta stolica kani lobirati za ulazak Hrvatske u Evropsku uniju. Međutim, to ne znači da će nama biti dopušteno da se ponašamo necivilizacijski, nekršćanski i nekonzilski. Mislim da naprosto stiže vrijeme kada će se podrška Svete stolice morati platiti onom monetom koju je Papa deklarirao u Splitu 1998. godine, a to su humanost, pravda i istina. Nama naprosto neće više biti produžen moratorij na moral i etiku. Nalazimo se pred izazovom ili da stvorimo strukture pomirenja ili nas neće biti. ▣

Čedomir Višnjić

Preslika većine

Nekako u isto vrijeme završili ste trogodišnji rad na knjizi *Partizansko ljetovanje; Hrvatska i Srbi 1945. – 1950. i postali predsjednik SKD-a Prosvjete. S obzirom na promociju knjige održanu prije nekoliko dana, počnimo od nje. Riječ je o svojevrsnom nastavku prethodnih knjiga, Kordunaški proces i Srbi u Hrvatskoj 1918. – 1941., koji nas upoznaje s do sada nepoznatim pojedinostima povijesti poslijeratne Hrvatske, Srba u Hrvatskoj, a kroz prizmu života i stradanja trojice partizanskih/komunističkih čelnika, Duška Brkića, Rade Žigića i Stanka Opačića. Osim važnosti povijesnih istina, zbog čega je po vašem mišljenju objavljivanje te knjige važno upravo danas?*

– Zašto je nešto važno u trenutku svog nastanka? Jedino zato što je to nešto upravo tada postalo moguće. Ozbiljenjem toga nečega, vrijeme se očituje u djelu, a djelo u vremenu. Ali manimo amatersku filozofiju. Nikakva se jasna i jednostavna logika ne da prepoznati u činjenici da je knjiga o Radi Žigiću, Dušku Brkiću i Stanku Opačiću izašla upravo sada. Osim u jednom tankom ironijskom sloju. Naime, tek kad je sasvim propao njihov svijet, kad je prah i pepeo zavio i Jugoslaviju i komunizam, kad su nestala krajiška sela, a od radničke klase preostali tek doktrinarni glasači HDZ-a i srpskih radikala, tek tada je postalo moguće da na površinu isplivaju policijski spisi koji nam kažu što se u ovom slučaju dogodilo. I da se jasno razumijemo. Nikakvo naše domaće poštenje, ni domaća pamet, tu nisu dali značajnijeg priloga. Da je do onih i danas živih učesnika u prognozi i likvidaciji njihovih junaka, nikada ni slovo ne bi isplivalo na površinu. Znajui oni dobro u čemu su učestvovali i tješe se i danas istinom da su ustaše i četnici ipak gori od njih. U takvom "odnosu snaga" je i ključ naše prošlojektivne nesreće.

Kao što je njihovu i Titovu komunističku Jugoslaviju, upravo od vremena likvidacije trojice srpskih ministara iz Vlade NRH, počela spašavati zapadna ekonomska i vojna pomoć, tako je i ovdje presudio međunarodni kontekst i raspad istočnog bloka. A Rade Žigić bi, ne razmišljajući ni trenutka, dao život za zemlju Sovjeta i svjetski

proletarijat. Dakle, knjiga nije važna u ovom času zato što bi predstavljala nečiju političku rehabilitaciju, već eventualno zato što je dvanaest i pet za početak ozbiljnog razgovora o našoj prošlosti.

Temeljita šutnja

Koji su po vama razlozi tako temeljitog prešućivanja i skrivanja pune istine o sudbini trojice "glavnih junaka" ove knjige?

– Moglo bi se nadugo pričati o sistemskim razlozima brisanja ljudi i događaja iz prošlosti našeg (jugoslavenkog, a kojeg drugog?) komunističkog pokreta. Nešto bi kraća priča bila ako bismo se pozabavili razlozima one generacije srpskih političara u Hrvatskoj koja se podigla na političkim leševima Žigića, Brkića i Opačića. Em nisu ljudi od pera, em niko sam sebi ne izbija stolicu ispod onog organa kojim se kod nas pozicije zauzimaju i drže, a na koncu imali su pravo tješiti se kako i to što je njih zapalo, neko mora raditi. I ni jedno ni drugo mi se ne čini danas jako zanimljivo. Tužnija je i znakovitija ipak činjenica da se o Srbima iz Hrvatske ispravi onoliko zabluda i predrasuda koliko to uspije postići SKD Prosvjeta svojim skromnim potencijalima. Arhivi su danas svima otvoreni i sve je do morala istraživača i organizacije znanstvenog pogona. Da se više ne otaljavaju poslovi utemeljeni na principima tuđmanovske nacionalne državotvorne teleologije, nego da se počne pošteno raditi.

Dakle, nije teško objasniti policijsku stranu istine. Problem je zašto do danas hrvatska historiografija nije uradila više na temama iz 20. stoljeća. Ajde što se nisu pozabavili Žigićem, ali neka nešto urade o Stevi Krajačiću. On je Hrvate tukao i skidao im glave, a poslije Hrvatovao i branio ih od Beograda. On je majka raznih manolića i tuđmana. Znaite, naše političke majke često su policajke po profesiji. To najbolje govori o stanju društvenog organizma.

I sami ste razdoblje koje obrađujete u knjizi nazvali "prešućeno poglavlje hrvatsko-srpske sapunice", "krvave sapunice". Mogu li knjige poput vaše otkrivanjem istine donijeti željene odnose međusobna uvažavanja, za koje se i sami zalažete, kad naši narodi toliko vole "sapunice", napose sve oblike stanja "between love and hate"?

Nataša Petrinjak

Predsjednik SKD-a Prosvjeta govori o svojoj najnovijoj knjizi *Partizansko ljetovanje* te indentitetu i položaju srpske zajednice u Hrvatskoj

Regionalne razlike u povijesnom iskustvu, dakako, postoje, zajedničko ih iskustvo samo kultiviše i u jednom, funkcionalnom, sloju nivelira. Današnja razlika između istočne Slavonije i Like dramatičnija je nego ikad: tamo kraj Dunava ljudi ima, a ovdje ne

– A to vam je kao da ubacite kamenčić u rijeku s namjerom da je premostite. Psihološki gledano, knjiga je pisana iz pozicije Srbina iz Hrvatske i govori o hrvatsko-srpskim odnosima u Hrvatskoj u vremenu u kojem su se zaista, bez ikakvih interpretativnih nedoumica, sve bitne odluke donosile u Beogradu. Da se razumijemo, u Beogradu koji je tada bio sve samo ne glavni grad Srbije, ili svih Srba. Što se tiče građe, ona je urađena na fondovima Hrvatskog državnog arhiva. Zaista sam osjećao potrebu, pa i izvjesno zadovoljstvo da iskoristim dokumente koji su bacali fragmentarno i iskošeno, ali pouzdano svjetlo na događaje iz 1945. godine opisane u knjizi u poglavlju *Ulazak u gradove*. Kod nas, među Hrvatima i Srbima, uobičajilo se nekoliko tehnika: ili se o zločinima "svoje" strane ne govori, ili se to radi za unutrašnje potrebe, ili to rade marginalni političari i publicisti koji imaju nekakav svoj cilj. Jedino nije iskušana tehnika slobodnog razgovora onih koji o problemu znaju ponešto i kojima istina ne ugrožava identitet. Srbi iz Hrvatske tu trenutno imaju krupnu prednost, svi su im projekti propali i nemaju što čuvati. A hoćemo li stići do odnosa međusobnog uvažavanja slobodnih ljudi, ne znam. Malo toga sluti vedru budućnost. Meni se jedino činilo važnim da u ovom slučaju pripadnik etničke manjine progovori o svom dijelu istine. Jednostavno mora se reći kako se formirala vlast 1945.

godine, kako je funkcioniralo jugoslavenko i hrvatsko društvo u prvih pet godina vlasti KPJ/KPH i kako su u tom periodu domaći komunisti sami sebe doveli na rub propasti. Mora se reći kakva je u tome bila uloga ovdašnjih Srba, bilo u beogradskom generalitetu, bilo u CK KPH. A onda se mora reći i to kako su dospjeli u takvu ulogu, odnosno mora se reći jasna istina o 1941. godini,

koju hrvatska historiografija još nije dala. To je njen dio posla i više nema vremena za čekanje. Ne znam, dakle, dokle ćemo stići, ali krajnje je vrijeme da krenemo.

Iskrivljenim činjenicama do identiteta

Predma se najvećim djelom bavite razdobljem nakon rata, knjiga počinje poglavljem Banovina, kao svojevrsnim uvodom i objašnjenjem zašto je okupacija 1941. godine "oslobodila zlo". U njemu iščitavamo nestanak obrazovanog, građanskog sloja Srba u Hrvatskoj, uvažanih članova te zajednice o kojima se danas vrlo malo zna. Koliko je to pogodovalo stvaranju mita, veličanstvene epopeje i tragedije istovremeno, cjelokupne zajednice prečanskih Srba?

– Nedavno sam razgovarao sa istaknutim hrvatskim književnikom, koji mi reče upravo tu stvar. Kako bi volio pročitati knjigu o starim zagrebačkim srpskim porodicama. Knjigu koja bi koliko-toliko objasnila današnji izgled mirogojskih arkada i činjenicu da su njihove udarne lokacije ispisane ćirilicom. Koja bi objasnila ili samo opisala dio prošlosti ovog grada, u kojoj bi stajalo gdje je u Berislavićevoj ulici kuća Laze Bačića u kojoj je odsjedao Jovan Jovanović Zmaj kad bi dolazio miriti Srbe i Hrvate, onog istog Bačića u čijim je pogonima u Jasenovcu zasnovan zloglasni logor. Koja bi objasnila kako je to minut pred nestanak u proljeće 1941. godine u Zagrebu osnovan Savez srpskih društava u koji su ušli: Udruženje srpsko-pravoslavnih sveštenika, Društvo sv. Save, Dobrotvorna zadruga Srpkinja, Udruženje dječjeg doma Viteškog kralja Aleksandra etc. etc., pododbor Društva kneginje Ljubice, Srpsko pjevačko društvo, Zadruga Srba privrednika, Privrednik, Zajednica doma i škole u Bogovićevoj ulici, Seljačko kolo, Srednjoškolski svetosavski fond, Kolo Srba privrednika, Društvo sv. Arhangela Mihaila, Srpska privredna omladina, Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga... Ne kažem da bi danas ta arheologija nekog trebala impresionirati, ali temeljitost njena brisanja ipak je zanimljiva. Izbrisale su ih dvije revolucije, ustaška i komuni-

razgovor

stička, ekonomski, a dobrim su dijelom uklonjeni i sa spiska živih.

Taj gubitak Srbi u Hrvatskoj nikad nisu nadoknadili. Osim toga, ustaški zločini značili su prekid normalnog razvoja međunacionalnih odnosa, njihovo prebacivanje na kolosijek zločinačke iracionalnosti i oni su Srbe iz Hrvatske izbacili i iz psihološkog ležišta. Nestanak te zajednice urbanih Srba bio je potpun, njima treba priključiti potpuno svjesno usmjeren teror protiv obrazovanog svijeta po selima; protiv sveštenstva i učitelja. I niko za njima nije zaplakao, sjetio ih se jedino Vladan Desnica u nekim svojim pripovijetkama. Ukratko, nikakav se mit nije rodio iz tog nestanka poraženog svijeta. Novi su pobjednici mitove temeljili na sebi bližim izvorima.

Određuju li još uvijek, i na koji način, istine, ali i iskričljive činjenice tog razdoblja današnji identitet Srba u Hrvatskoj, za koji tvrdite da je u krizi?

– A na čemu bi se i temeljio bilo koji identitet ako ne na iskričljenim činjenicama? Identitete oko kojih smo svi skupa ratovali prošlu deceniju danas najbolje prepoznamo u ponašanju navijača, koji su najsporiji učenici u ovdašnjim političkim kursovima. Donedavno su se njima i njihovim komandantima podizali spomenici, koji još stoje... I onda se takvi naši identiteti uklapaju u globalne trendove koji ne pogoduju preživljavanju ni prefinjenijih verzija.

Jeste, identitet ovdašnjih Srba u višestrukoj je krizi. Zajednica koja je u ovom trenutku više vanjski mehanički zbir, nije sigurna u vlastiti opstanak ni u njegov smisao. A samo bi taj opstanak u Hrvatskoj, i to baš kao Srba, a ne nekakvih građana svijeta, značio da su Hrvatska i Hrvati uspjeli u svom povijesnom naumu. Srbi iz Hrvatske navijali su za Crvenu zvezdu ili Partizana, intervjuisani je bio za "crveno-bele", poslije su oni prešli u fazu vođe navijača, Željka Ražnatovića, i što sad? Kud sad sa tim nekad tako važnim slojem identiteta? Oslanjali su se na vjisku, partiju, državu, ne isključivo svojom krivicom, i platili za to punu cijenu. Na koga sad da se oslone? Na Savu Mrkalja i Vladana Desnicu? S tim se imenima nikad nije išlo u bitke kakve se ovdje vode. Da se oslone na hrvatsku inteligenciju? Svi čute kao zaliveni. Na hrvatsku politiku i političare? Teško. Na alternativu i nevladine organizacije? Teško je reći ko je slabiji. Na Srbiju? Odatle se vraćaju, a i tamo je faza lažne veličine smijenila faza nečiste savjesti i guranja pod tepih neprijatnih stvari. Tako Srbima iz Hrvatske preostaje jedino da svim srcem pomažu oporavak matičnih država i kultura, Hrvatske i Srbije, koje su im došle glave, a koje ih jedine mogu spasiti.

Između dvije istojezične kulture

Pitanje identiteta srpske zajednice u Hrvatskoj vama je i redovni posao, osobito od kada ste postali prvi čovjek SKD-a Prosvjete, preuzevši tako i teret zbivanja devedesetih. Možemo li vaš izbor gledati i kao svojevrsnu smjenu generacija, dolazak novih lidera s novim idejama?

– Ma jedva da tu ima nekakvih generacija. I inače takvi etnički manjinski projekti teže gerontokratiji, jer se mladi svijet logično opredjeljuje za promociju u većinskom građanskom društvu, a ovdje je to dugom negativno selekcijom još i pojačano. A da bi trebalo mladih ljudi, trebalo bi. Da malo razvuku priču, da joj prepoznaju kvalitet koji stariji i umorniji više ne vide i ne čuju, da joj osjete granice, da izraze ono ljudsko, nestranačko i nepolitičko u njoj, možda da joj u nekim aspektima i skrate vijek, ali sačuvaju smisao. Uostalom, zar toga ne bi trebalo i većinskoj kulturi i politici? Manjine su najčešće samo traljav odraz opće situacije u nekom društvu.

Možete li nam opisati kontekst i značaj obnavljanja rada Prosvjete 1993. godine i kako dalje nakon 2003. godine?

– Zgodno vam je to bilo kad smo kretali te 1993. godine. Sjećam se, po mene je došao Siniša Tatalović, moj prijatelj iz ogulinske gimnazije, danas profesor na Fakultetu političkih znanosti. Ja sam nakon otkaza na poslu u Rijeci potkraj 1991. godine, kao pravi Kordunaš, čuvao goveda na paši i pazio da otkud ne izbije kakva vojna patrola i ne priupita me za junačko zdravlje. Siniša mi je već u prvom razgovoru saopštio da treba da uđem u Glavni odbor. Mislio sam u sebi: Bogo moj, koliko li ih je, kad ja ravno sa livade idem u komandu? I tako je nekako i bilo, tadašnji Glavni odbor činio je čitavo članstvo društva. Tada sam iz sela putovao vlakom na sjednice i dobro se sjećam atmosfere u kojoj se radilo. Bili smo pod prismo-trom politike, policije i domoljubnog građanstva. Sjećam se *Ferala* skrivenog u torbi jer ga nije bilo preporučljivo čitati u lokalnim vlakovima, ustajanja sa sjedišta stanicu prije da se ne vidi da izlazim u "četničkom" selu i da izbjegnem komentare, zalijeganja oko ceste kad bih se vraćao po noći, a cestom naišao automobil bez ijednog svjetla u pravilu sa naoružanim putnicima. Tada sam putovao često jer sam radio u arhivu na knjizi *Kordunaški proces*. Kad dođem kući, najprije upalim svjetlo u sobi, pa ulazim nakon nekoliko sekundi da neko iz grma ne prospe rafal po meni... Ukratko, bilo je zabavno i vrijeme je bilo popunjeno.

Nenapisana pogodba između nas i vlasti u tom trenutku bila je jednostavna: oni fingiraju toleranciju i daju nešto para, jer se to traži od

njih, mi fingiramo lojalnost i dobivamo priliku da radimo. Pokazalo se da smo i jedni i drugi bili u pravu, svako na svoj način i sa svojim ciljem, najviše zato što smo i nevoljko pristali da obuzdamo rušilačke strasti. Vlast je ispala bolja nego što je zapravo bila, a mi smo ispali dalekovidniji i duhovniji negoli smo bili i ostali.

Dramatične razlike Slavonije i Like

Na koje knjige mislite?
– Izdali smo ove godine Kaserov *Popis Like i Krbave iz 1712. godine*, uskoro će u štampu Bartulovićev *Glas iz plamena*, svojevrsna apologija hrvatskog jugoslavenstva, do sajma u Beogradu očekujemo Jergovićev rukopis o Crnjanskom, Roksandićevu

foto: Jonke Sham

Arhivi su danas svima otvoreni i sve je do morala istraživača i organizacije znanstvenog pogona. Nije teško objasniti policijsku stranu istine. Problem je zašto do danas hrvatska historiografija nije uradila više na temama iz 20. stoljeća. Ajde što se nisu pozabavili Žigićem, ali neka nešto urade o Stevi Krajačiću. On je Hrvate tukao i skidao im glave, a poslije hrvatovao i branio ih od Beograda

Može li Prosvjeta svojim aktivnostima promijeniti svojevrsan getoiziran položaj same institucije, ali i pojedina koji su tamo našli siguran prostor, bilo samoinicijativno bilo da ih se na to prisililo?

– Ona sama to svakako ne može. Nedavno sam rekao i moram ponoviti: Prosvjeta ima smisla jedino kao srpska nacionalna i hrvatska i zagrebačka kulturna institucija. Nemam namjeru plakati nad sudbinom vlastitog naroda, ali nakon svega što su uradili i preživjeli Srbi u Hrvatskoj u posljednjih 60-ak godina, getoizacija i ne izgleda kao najgora moguća stvar. Ono što je istinito u vašem pitanju, krije se u činjenici da takav položaj između dvije istojezične kulture nema ni smisla, ni budućnosti. Rekao sam ranije, iako više nismo ni integralni Jugoslaveni, ni komunisti, mi Srbi iz Hrvatske opet moramo pomagati normalizaciji hrvatsko-srpskih odnosa i evropeizaciju obiju država. Bez razvoja događaja na tom širem planu sami smo, čak i da smo uglavnom pametni i poštenu, što nismo, bez pravih šansi da promijenimo svoj položaj. Bio bih nepravedan kad ne bih rekao kako u novije vrijeme zaista ima i ohrabrujućih znakova. Neke su knjige već izašle, neke će tek izaći, sad je već pristojan broj onih ljudi u hrvatskoj kulturi koji nam sistemski i sistematski pomažu.

knjigu iz krajiške povijesti, izabrane pripovijetke Veljka Milićevića. U planu za iduću godinu su *Antologija Srba pripovjedača iz Hrvatske*, knjiga priča Stevana Galogaže, kritičko izdanje do sada uglavnom popularno izdanih *Privilegija Srba u Hrvatskoj*, knjiga dokumenata češkog povjesničara Jana Pelikana o Svetozaru Pribičeviću i Česima, velika monografija Đure Zatezala o logoru Jadovno itd. Podsjećam tek na prošlogodišnjeg Mraovićevu *Konstantina* i dovršetak politološke trilogije o Hrvatskoj devedesetih Jove Mirića. Spremamo se i na složenije fototipske projekte. Kako se u Beogradu već radi na pretisku *Zenita*, kojim se mi inače u našim izdanjima ozbiljno bavimo, preostaje nam *Književni jug, Seljačko kolo* i još mnogo toga.

U spomenutoj knjizi Partizansko ljetovanje na nekoliko ste mjesta upozorili na razlike između Srba u npr. Slavoniji i Dalmaciji. Kakva je danas situacija? Koje su razlike, što ih spaja, a što razdvaja?

– I tu su srpske prilike samo preslika hrvatskih. Nikakve razlike nisu važne, one "obogaćuju" cjelinu kad cjelini ide, ali kad sve ode dodavola, onda započne razvaganje odgovornosti i krivice, mjeri se slava prošlih vremena, broje izdajnici i crkveni tornjevi i još koješta. Za mene lično je jedino ugodno otkriće predstavljala istočna

razgovor

Slavonija, koja u odnosu na hrvatske krajiške prostore predstavlja drugi kulturni krug. Hrvatska javnost tek treba otkriti razmjere devastacije tih prostora, koji nakon viševjekovnog intervala u kojem su ih naseljavali Srbi, opet za dugo vrijeme ostaju pusti. Vlada je donijela odluku u interesu turističke industrije da poruši ruševine iz rata uz ceste kojima prolaze stranci. Tehnički gledano, to je logično i vjerovatno jedino što se u ovom trenutku radikalno može učiniti na "uljepšavanju" Korduna, Like i Dalmacije. Ali ko malo misli i kome je do mišljenja stalo, ne može izbjeći gorak okus pri tom estetskom zahvatu. Regionalne razlike u povijesnom iskustvu, dakako, postoje, zajedničko iskustvo ih samo kultiviše i u jednom, funkcionalnom, sloju nivelira. Današnja razlika između istočne Slavonije i Like dramatičnija je nego ikad: tamo kraj Dunava ljudi ima, a ovdje ne.

Bezbolno popuštanje grča

Koja bi pozicija i zašto današnjim Srbima u Hrvatskoj

bolje odgovarala – manjinski nacionalizam ili građanski liberalizam?

– Mislim da razumijem pitanje iako bih ga drugačije formulirao. Ono dira našu temeljnu dilemu – definiciju, taj naš manjinski hod između asimilacije, koja se događa, i getoizacije, koja se događa istovremeno. Ako nas pitate o bilo kom i bilo kakvom nacionalizmu, naš je odgovor: hvala ne. Ali isto tako moramo se dogovoriti o definiciji pojmovi. Recimo da je neko Srbin koji živi u Zagrebu. Eto, naprosto tako, to su mu bili preci i roditelji, on nije vidio razloga da to mijenja, i ni kriv ni zaslužan za to, sa takvom odrednicom ušao u prethodnu deceniju. Recimo da je taj isti imao hrabrosti u onom redu u policijskoj upravi 1993. na glas reći da je Srbin, prilikom podizanja dokumenata, recimo da je svojoj djeci nacionalnost upisao u đачke knjižice, da nastoji doći do srpske štampe, koju je i prije čitao, da je član SKD-a Prosvjete, Pupovčev glasač i sve tako. Priznajte da to po sudu ove sredine ozbilj-

SKD-u Prosvjeti trebaju mladi, da malo razvuku priču, da joj prepoznaju kvalitet koji stariji i umorniji više ne vide i ne čuju, da joj osjete granice, da izraze ono ljudsko, nestranačko i nepolitičko u njoj, možda da joj u nekim aspektima i skrate vijek, ali sačuvaju smisao. Uostalom, zar toga ne bi trebalo i većinskoj kulturi i politici?

no zaudara na nacionalizam. A čovjek ne radi ništa preko vrlo skromno definisanih granica svog manjinskog statusa. On se jednostavno osjeća pritisnut i potisnut silinom većinskog raspoloženja, koje se u prethodnom periodu dobrim dijelom i formuliralo oko difamacije srpskog identiteta i imena. Zato kada pitate što odgovara Srbima u Hrvatskoj, oni vam mogu kratko odgovoriti: sve ono što omogućava bezbolan opstanak ili bezbolan gubitak njihova podvojenog identiteta. I dalje ostajemo kod one stare spoznaje: ključ problema je u važnosti srpskog identiteta za formiranje hrvatskog. Kad taj grč popusti, sve će biti lakše.

Hoću reći, manimo ideološke dileme, koje se, uostalom, mogu različito oblikovati i tumačiti. Živimo u realnom svijetu, borimo se u njemu, takvom kakav jeste, za slobodu i stvaralaštvo. A mislim da je u redu i poštovati tradiciju.

Isto tako u knjizi pokazuje i to koliko su malo domaći akteri konstituirali zbivanja tijekom i nakon Drugog svjetskog rata, koliko je sve zapravo

bilo pod nadzorom i izravnim utjecajem tadašnje međunarodne zajednice. Tvrdite da ni danas situacija nije bitno drukčija. Kolike su onda mogućnosti Srba i Hrvata, a možemo to proširiti na prostor cijelog Balkana, gdje je svaki narod negdje manjina, za kreativno odlučivanje. Je li ono uopće potrebno?

– Pa ne bismo smjeli dozvoliti da nas spoznaja sputa u radu. Apsolutno je činjenica da u povijesnom iskustvu ovih prostora dominiraju opći i regionalni trendovi i sile. Ali je isto tako istina da smo u svakoj prilici u kojoj su Hrvati i Srbi ulagali velike i usmjerene napore, stizali do granice, pa i prelazili je, samostalno i stvaralačke uloge. Koji su to sve faktori, koje slabosti koje su one-mogućavale da takvu ulogu i zadržimo, složeno je pitanje. Siguran sam da u igri slobodnog stvaralaštva, a tradicija je pritom i naš ključni resurs, možemo mnogo. Čak i ono što mi se danas čini najvažnijim i teško dostižnim: povratiti smisao življenja na ovim izmučenim prostorima. ▣

kolumna

Na meti

“Moj prijatelj Slobodan Milošević”

Andrea Dragojević

Osim kulta moći i nasilništva, kulta do kojeg se u nas uvijek držalo, ima u našim krajevima stalno prisutnog, iskonskog nepovjerenja u zakon i red. Odmetnici nerijetko simboliziraju svijet neke druge pravičnosti, univerzum paralelne zakonitosti ustrojene na pravu jačega, na dominaciji nasilništva i na arbitrarnoj distribuciji milosti

Čemu pametan šuti, budala se time hvali. Tom bi se starom izrekom otprilike mogao sažeti istup Nevena Barača u zadnjoj ovosezonskoj televizijskoj emisiji *Nedjeljom u dva*. Na upit voditelja Aleksandra Stankovića o njegovim vezama sa Slobodanom Miloševićem, gledatelji su iz usta bivšeg dubrovačkog bankara mogli čuti kako se on nedavno, i to čak u dva navrata, telefonski čuo s haškim optuženikom Slobodanom Miloševićem. Uz to, s bivšim ga je srbijanskim predsjednikom spojio drugi haški građanin Mladen Naletilić Tuta, već osuđen za ratne zločine. Iako se Barač nešto nećkao da javno progovori o svom prijateljstvu s ratnim zločincima i onima koji će to sudskom presudom tek postati, ipak ga nije trebalo mnogo nagovarati da ispriča kratku storiju o telefonskim pozdravima iz Haaga.

Što je, dakle, to što našeg čovjeka fascinira kod odmetnika od zakona? Nije Barač, dakako, jedini u nas koji svoju opčinjenost ne krije, koji se njome čak i hvali, ponosan da među svojim prijateljima ima i takvih drznika koji su se odlučili izbeležiti pravu, zakonu i etici, isplaziti jezik svemu onome što zahtjeva civilizirani poredak. Neku vrstu divljenja pokazao je čak i aktualni predsjednik države. On,

pak, na svoj način, adorira odbjeglog optuženika Antu Gotovinu, nudi mu neku vrstu odstupnice, čak nekovrsni politički azil u Predsjednikovim dvorima, s obzirom na to da mu garantira zaštitu od hapšenja.

Kult hajdučije

Jatakovanje s odmetnutim tipovima nipošto nije ekskluzivnost političkog vrha. I tzv. baza rado se familijarizira s onima s druge strane zakona. Nemali je broj gradova u Hrvatskoj čije su vlasti svojim počasnim građanima proglašile upravo ljude koji sjede u zatvoru zbog najtežih zločina, ili zbog istog čeka u suđenje. Mirko Norac tako je postao ikona narodnog otpora, iako mu je na suđenju u Rijeci dokazan najteži zločin – ubojstvo civila. Sve to, ne da nije smetalo vodstvu sinjske alkarske udruge, nego ih je samo dodatno potaknulo da istog proglašavaju svojim životnim predsjednikom, svojim prvim vojvodom, počasnim građaninom i sl.

Osim heroizacije ratnih zločinaca, prisutan je i jak trend medijskog pripitomljavanja njihovih biografija, na čemu posebno zdušno rade tjedne i mjesečne revije. Sjećamo se tako da su, upravo nakon izricanja dugogodišnje kazne zatvora Tihomiru Blaškiću, domaći mediji, posebno damski žurnali, krenuli s nizom srce drapateljnih napisa o obitelji osuđenika na najteže zločine u srednjoj Bosni, sve s namjerom domestificiranja nečeg što ni po kojim etičkim zakonitostima ne bi moglo postati pitomo. A o medijski učestalo prezentiranom ženskaroškoratničkom profilu Ante Gotovine da i ne govorimo.

Nitko, dakle, ni Predsjednik, ni bivši bankar, ni gradonačelnici ne vide ništa loše u tome da se kite javnim poznanstvima, prijateljstvima, čak i sljedbeništvom s besprizornim tipovima. Dapače, što je drskost otpadnika veća, slava mu u narodu jača. Hajdučija je posebno na cijeni, što se vidjelo i po kratkotrajnom Norčevu bijegu, kao i po ovom dugotrajnom Gotovinu izbjevanju ruke pravde,

gdje se čak i parlamentarne političke stranke natječu koja će se u javnosti pokazati većim bjegunčevim pomagačem. Mnoge baš ništa ne može razuvjeriti u njihovu stavu da su im junaci poodavno skrenuli na stranputicu, na put nedopuštenih sredstava. U svojoj inatljivosti crvenima na vlasti pakt s besprizornima puku se čini posebno pogodnim, posebno slatkim.

Sentiment za nasilnike

Za koga onda vrijedi izreka s početka teksta? Izgleda, ni za koga. Taj svojevrtni Olimp nastanjen obogotvorenim kriminalcima i političarima-ratnim zločincima, mjesto je koje ne prekida obasjavati medijski reflektor, tamo su likovi s čijim se prijateljstvima javno hvale mnogi. Ta jaranska filozofija sve u stilu; “Milošević me oduvijek podržavao,” ili “Tuta mi je namjestio posao” ili “Gotovina je moj general i kao takav je ovdje uvijek dobrodošao”, samo narajcava običan puk i široko čitateljstvo. Jer uzdižu se oni izvan zakona, oni koji rade nešto opasno, što drugima pada na pamet tek u ludim snovima, oni koji rade nešto tako uzbuđljivo. Nije teško zamisliti čitatelja vijesti iz Sheveningena koji zapravo potajno zavidi tamošnjim silovateljima, ubojicama i premještavačima cijelih naroda. Oni su radili bestijalnosti, koje se on, koji oduvijek poštuje zakon, nikada ne bi usudio napraviti.

Motiva za takvu percepciju je više. Osim kulta moći i nasilništva, kulta do kojeg se u nas uvijek držalo, ima tu i primjesa, u našim krajevima stalno prisutnog, iskonskog nepovjerenja u zakon i red. Odmetnici nerijetko simboliziraju svijet neke druge pravičnosti, univerzum paralelne zakonitosti ustrojene na pravu jačega, na dominaciji nasilništva i na arbitrarnoj distribuciji milosti.

U takvu kontekstu općeg besramništva i Baračevo priznanje telefonskog čakulanja sa zločincima jedva da je koga iziritiralo. ▣

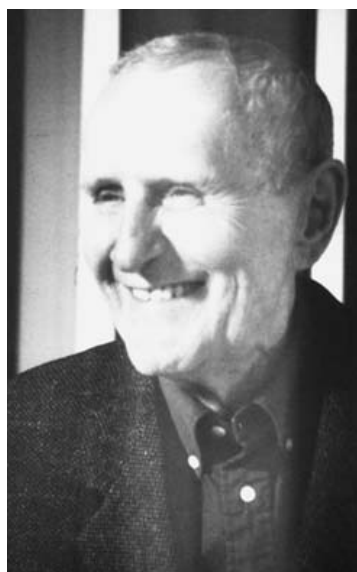
Vladimir Nazor za 2002. godinu

Julije Knifer

Božena Ruk-Fočić

Gajo Peleš

Borivoj Dovniković

Nagrada za životno djelo za likovne i primijenjene umjetnosti

(Iz obrazloženja nagrade)

Djelo Julija Knifera, obilježeno znakom meandra, zasnovano je na principu reda i jasnoće, plošno/pikturalne evidencije i elementarne harmonije. Jezikom geometrijskoga duha i binarnim karakterom boje umjetnik je stvorio opus otvorenoga, dinamičnoga slijeda, gestualne ujednačenosti i samozatajne discipline u kojem se minimalno pokazuje maksimalnim, a redukcija otkriva bitno. Energijom ritmizirane organizacije i čvrste strukture stvorio je univerzum plastičko-duhovnih korespondencija u kojem se "biće razjašnjava u umjetnosti". Pripadnost umjetničkoj grupi *Gorgona* (1959.-1966.) koja se zalagala za jednostavnost, oskudnost i izbjegavanje iluzionizma, kao geometrijsko-konstruktivni duh *Novih tendencija* pokrenutih u Zagrebu 1961. godine, značajni su za umjetnički razvoj Julija Knifera. Ostajući dosljedan sebi i razvijanju vlastitih zamisli, promicao je djelo suptilnim modifikacijama temeljne paradigme zadržavajući, da se poslužimo umjetnikovim riječima, "isto duhovno porijeklo i istu duhovnu i fizičku strukturu". Kniferov meandar, monumentalnim slijedom vertikala i horizontala, sustavom odnosa, ritmom promjena i cenzura, naglašenom procesualnošću rada, koji stalno obogaćuje "praksom iskustva", nezaobilazan je analogon egzistencijalnoga traga u umjetnosti našeg vremena. ▣

Nagrada za životno djelo za glazbu

(Iz obrazloženja nagrade)

Božena Ruk-Fočić nastavlja bogatu tradiciju velikih hrvatskih soprana koji su ostvarili zapaženu međunarodnu karijeru ali su i sustavnim djelovanjem u domovini bitno pridonijeli visokim dometima hrvatske glazbene kulture. Zahvaljujući svom lijepom, ujednačenom, bogatom i zvonkom sopranu, velikoj muzikalnosti, visokoj pjevačkoj kulturi i atraktivnoj scenskoj pojavi ona je s izrazitim osobnim naglascima realizirala bezbroj opernih uloga u Gluckovoj *Alceste*, Groficu u *Figarovu piru*, Madame Butterfly, Toscu, Dezdemonu, Marženku u *Prodanoj nevjesti*, Tatjanu u *Evgeniju Onjeginu*, Lizu u *Pikovoj dami*, Leonoru u *Trubaduru* i u *Moći sudbine*, Elzu u *Lohengrinu*, Elizabetu u *Tannhäuseru*, Gutrunu u *Sumraku bogova*, Evu u *Majstorima pjevačima*, naslovne uloge u Straussovoj *Arijadni na Naxosu* i u *Arabelli*, Krizotemis u *Elektri*, naslovne uloge u Gotovčevoj *Morani* i u *Dalmaru*, Đulu u *Eri s onoga svijeta* itd. Podjednako je opsežan i njezin koncertni repertoar. ▣

Nagradu Vladimir Nazor za 2002. godinu dobili su po kategorijama: za književnost - nagrada za životno djelo Gajo Peleš i godišnja nagrada Andriana Škunca; za glazbu - nagrada za životno djelo Božena Ruk-Fočić i godišnja nagrada Željko Brkanović; za likovne i primijenjene umjetnosti - nagrada za životno djelo Julije Knifer i godišnja nagrada Duje Jurić; za filmsku umjetnost - nagrada za životno djelo Borivoj Dovniković i godišnja nagrada Ivan Faktor; za kazališnu umjetnost - nagrada za životno djelo Milko Šparemblek i godišnja nagrada Elvis Bošnjak; za arhitekturu i urbanizam - nagrada za životno djelo Ante Marinović-Uzelac i godišnja nagrada Lenko Pleština.

Vladimir Nazor je najviša državna nagrada za umjetnička ostvarenja.

Nagrada za životno djelo za književnost

(Iz obrazloženja nagrade)

Od samog početka bavljenja književnošću Gajo Peleš njezin je pažljivi čitatelj i tumač. Usmjeren na složeni svijet romana, posebice francuskoga i ruskoga realističkog te modernog romana, Gajo Peleš u svojim književnoteorijskim analizama uspostavlja samosvojan i znanstveno originalan metodološki aparat. Po prirodi svoga teorijskog bića uvijek sklon hermeneutici i dijalogu, on vlastite teorijske rasprave uvijek smještava u prostor suvremene misli o književnosti, prateći njezine tokove od formalizma, strukturalizma i semiotike, do estetike recepcije i filozofije dekonstrukcije. *Priča i značenje*, kako glasi naslov Pelešove ključne knjige s konca osamdesetih, temeljni su pojmovi u njegovim analizama, a pitanje kako razumjeti i kako iščitati značenje teksta provlači se kroz sve njegove studije. Kao pravog hermeneuta i tumača, Peleša zanima kako se proizvodi "slika svijeta" u književnim djelima, te kako čitatelji uspostavljaju odnos između mogućih svjetova književnosti i stvarnog svijeta. Temeljni je Pelešov istraživački poriv književnopovijesna analiza pojedinoga književnog teksta, i on se ponajbolje realizira u knjizi *Tumačenje romana* objavljenoj 1999. godine, koja sumira mogućnosti uspostavljanja značenjskih sustava u pripovjednoj književnosti. U njoj Gajo Peleš identificira konstrukciju narativnog teksta na svim njegovim razinama, od opisa, uloge dijaloga, fabule i lika, do pitanja o potrebi za romanom u suvremenom svijetu. Roman je, kao što kaže sam autor, velika pripovjedna forma, koja je "mnogima vjerni pratilac kroz cijeli život". Na tome bismo tragu mogli kazati kako je književnost u cjelini vjerni pratilac profesora Peleša u njegovu životu, ali da je istovremeno on njezin najvjerniji tumač i zagovaratelj. ▣

Nagrada za životno djelo za filmsku umjetnost

(Iz obrazloženja nagrade)

Borivoj Dovniković-Bordo svojim umjetničkim, biografskim i profesionalnim habitusom najbliži je fokusu u kome se sastaju sve silnice koje definiraju Zagrebačku školu animacije. Prošao je tipični put provincijskog samouka inspiriranog izazovima zagrebačkog kulturološkog miljea, posutog trnjem samo-definiranja, opstanka i afirmacije, do zvijezda međunarodnih priznanja. Kroz svoje karijature, ilustracije i stripove definirao je tehnološki i ljudski svjetonazor koji će integriran u sustav od 24 sličice u sekundi ispisati jednu od najbriljantnijih i najpoticajnijih stranica hrvatske kulture. Njegovi animirani filmovi prepoznatljivi su po autentično originalnom pokretanju i oživljavanju takozvanog "mandleka" – grafičkog znaka tipičnog za skupinu neponovljive generacije zagrebačkih animatora; taj je način oživljavanja fantastičnih linearnih predložaka i poruke pacifizma i relaksacije u podijeljenom svijetu, daleke 1959. godine oduševljeni Georges Sadoul nazvao "školom". Bordo je jedan od rijetkih autora Zagrebačke škole koji je čitav svoj profesionalni život identificirao s njom, svjestan izazova, stranputica, blistavih uspona, ignorancije i bogomdane privilegije da svoje djetinjte, čepinske snove kroz olovku i papir prenese do svojih zrelih godina i tu ideju optimizma podari mladim generacijama tako deficitarnim u jednostavnim uzorima iz susjedstva. ▣

Kruh u Veneciji

Predrag Matvejević

Priča o kruhu u Veneciji morala bi na neki način sažeti sve te predaje, smjese, utjecaje, toliko različite. Kako inače pobrojati i objasniti njegove oblike i porijeklo, kakvoću i sastav, kako ih razvrstati ili pogotovo prevesti: *ciabatta*, *cioppa (ciopa)*, *ciopetta* i *bovolo*, *montasù*, *pane arabo*, *pane azimo*, *pane biscotto*, *anaretta* i *puccia di Cortina*, *rosetta*, *manina* i *navicella*, *zoccoletto* i *gioletto*, raskošni *pan buffetto* i sirotinjski *pan tagliato* ili *traverso*

Povijest kruha slijedi povijest grada ali ima i svoje vlastite putove. Veze Venecije na moru i kopnu, s lukama i zaleđem, obogatile su i grad i kruh. Posebni providuri – *provveditori sopra le Biave* – brinuli su o žitu i brašnu, o njihovoj zalih, smještaju, potrošnji. Krušne su peći bile javne i privatne. Svaki je samostan imao svoju pekaru, svaki svećenički red svoja pravila. Crkve štovale zajedničku hostiju. Nosili su razna imena oni koji su kruh pravili, pekli i prodavali: *fornero*, *pistore*, *panettiere*, od milja su se zvali i *panicuocoli*. Njihova se udruga dičila nazivom *Arte*. Isticala je vlastite oznake i širila unaokolo mirise svoga proizvoda. Sestieri su se prepoznavali po kruhu.

Trgovci su birali krajeve iz kojih su uvozili žitarice, s Egejskoga mora više negoli s Jonskoga, ponekad i s Crnoga, i s Mramornoga. Polja na Kandiji, u Moreji, na Samosu i Rodosu davala su obilne žetve. Posebne su galijske dovoze najbolja žita građanima *Serenissime*, lošija su se prodavala ostalima. Pazilo se da za vrijeme plovidbe budu na suhu mjestu pod palubom i da se, poslije iskrcavanja, ne upljesnive u magazinu. Zrnje se mljelo u vodenicama, na sedam rijeka što se slijevaju s Alpa. Žrvanj su pokretali i magarci, i volovi, i sužnji, sve dok nije nastupilo vrijeme stroja – dugo se vjerovalo da stroj oduzima mlivu svježinu i ukus. Krušne su peći građene prema starim uzorima s Istoka, oblagane su kamenim pločama, opekama ili pak keramikom kakve je bilo u Veneciji više nego drugdje. Drvo kojim su se zagrijavale moralo je odležati na skladištu ponekad i više od godine dana, kako bi se osušilo i otvrdnulo. Rabila se osobito grabovina, kesten, česvina, izbjegavala se bukva, ložila se trska koje je bilo u izobilju, dodavala se ponekad i grančica bora ili omorike da unesu svoj miris u kvas i tijesto.

U Mlecima se na različite načine pripremljao kruh – stjecale su se tradicije Rima, obredi kršćanstva, utjecaji Bizanta, običaji Levanta, vještine Mašreka. Izbjeglice iz Akvileje sačuvala su stara iskustva i prenijele ih u obližnje krajeve. Poznavale su ne samo skromne kruhove od raži, ječma, ovsu ili pirka kakvi su bili namijenjeni puku, selu i vojniku – *panis plebeius, rusticus, castrensis* – nego i mek, bijel i rahao kruh kakav se pravio od najboljeg brašna u Pompejima (*siligo panis*), kao i onaj, vjerojatno još mekši, bjelji i rahliji, koji je Horacije hvalio na Mecenatovoj trpezi: prvi je nadživio pošast vulkana, drugi propast Carstva. Sačuvala je ugled i ime "carskoga kruha".

Veze s Bizantom, prije pada Konstantinopolisa, bile su česte i redovite. Mlečani su bili previše poduzetni a da ne bi prihvatili ono što drugi umiju bolje i što je njima samima od veće koristi. Nisu spašene samo knjige iz drevne prijestolnice Istoka prije nego što je postala Istanbulom. Konstantinov grad je naslijedio pedesetak hljebova antičke Grčke – poznavao je, uz priprosti *phois* i *cyphes*, i aristokratski *amilois* od najprobranije bijele pšenice, kojim je bogati Atenjanin Demias pogostio

Aristofana. Nije zaboravljen ni *arind*, kakav je volio Sofokle, koji se u staro doba također zvao "kruhom Etiopije".

Kršćanstvo je dalo kruhu uzvišeno značenje, uzdiglo ga do euharističkoga obreda. Najstariji zaštitnici pekarškoga zanata bijahu sveti Antun Padovanski i sveti Job mučenik. Sveti je Benedikt u svoje *Regulae* unio stroge odredbe spram pripreme i potrošnje kruha u samostanskom životu – benediktinci nisu bili malobrojni na prostoru kojim je vladala Republika. Kamaldoljani i franjevci – napose oni koje je nadahnuo primjer svetoga Franje i uzor "siromaha iz Assisija" – štivali su u sakristiji i u refektoriju plemeniti proizvod zemlje i čovjekovih ruku koji je Krist poistovjetio sa svojim tijelom. Zapisi u venecijanskim arhivima spominju, već u šesnaestom stoljeću, pedeset i devet samostana u gradu i njegovoj okolini, od kojih su u trideset i jednom bili fratri, a u dvadeset i osam redovnice. Moći svetoga Marka, zaštitnika Republike, prenijete su u iz Aleksandrije, a svetoga Nikole iz Mire (Myra) u Likiji. Vjera je pridonijela ugledu venecijanskoga kruha. U Starom zavjetu spominje se "kruh života".

U grad su se doselili i Sefardi, izgnani iz Španjolske i Portugala. Marana se našlo u njemu manje nego u Livornu, ali više nego u ostalim dijelovima Italije. U sedmici Pashe, pripremali su *matsah* koji je, prema predaji što su rabini zapisali u *Halakhahu*, morao biti bez kvasa, *azymni*, i razlikovati se od svakodnevnoga kvasnog *hamet-sa*. Uoči Šabata i u dane Jom Kipura, od nekadašnjega

"staroga geta" do onog "najnovijeg", širio se neobično ugodan miris praćen nečujnom molitvom, sve do obližnjih crkava Svetoga Joba i Svetoga Jeremije, i još dalje. Suvise su radoznali bili stanovnici Venecije a da se ne bi upitali otkuda on dolazi i kakav mu je značaj. Biblijski je prorok govorio o "kruhu suza".

Kad su Turci zaposjeli grčke gradove i obale, njihovi su stanovnici napuštali vlastita ognjišta i tražili zaštitu na strani, pod okriljem Venecije. U Castelli su podigli crkvu istočnoga obreda i posvetili je svetome Đorđu – sačuvala se pod imenom San Giorgio dei Greci. Uz nju su izgradili dvije zajedničke krušne peći. Podarili su gradu svoj kruh nostalgije.

Nakon što su španjolske karavele dovezele iz novoga u stari svijet prve vreće kukuruza, mletačke lađe su ga prevozile i prodavale turskom sultanu pomogavši mu da svoje carstvo spasi od gladi. Zadržale su pritom stanovitu količinu i za sebe, za slavnu venecijansku palentu i žuti *pane de maïs* kakav i danas susrećemo diljem Lagune: nazovimo ga kruhom nužde ili poniznosti.

Između Lida i Svete Jelene, u osami, nalazi se otočić Svetoga Lazara Armenskoga (San Lazzaro degli Armeni). Na njemu monasi čuvaju nesretno pamćenje svoga naroda – molitvu, knjigu, mudrost. Za blagdana prave bijeli, niski kruh, koji na armenskom jeziku zovu *hats*. Kad se raduju, mijese i okrugli *ciorek*, pospu ga sezamom, nadjenu suhim grožđem. Dijelili su s venecijanskom sirotinjom svoj kruh izгона.

Padovanski je kruh dugo prednjačio nad venecijanskim: vitka *spaccatina*, punački *bastone*, otmjeni *pan scafetini* i drugi. Do danas se pamti uzrečica: *pan padovan, vin vicentin*.

Nadomak Arsenala (Arzen de' Veniziani), pokraj Scuole di San Giorgio degli Schiavoni, u San Martinu i na Svetoj Jeleni, nekad je bilo mnogo pekarnica u kojima su se pravili čuveni dvopeci – *pane biscotto*: četverokutne, okrugle i plosnate galete, slane ili neslane, kojima su se hranili pomorci na dugoj plovidbi: *buffi*, *bačcoli*, *bianchetti*, *pandoloni*, imali su tko zna koliko imena. Na glasu bijahu posebne galete što se daju razlomiti na dlanu, koje, kad se namoče, omekšaju, a kad se udrobe dopune rijetku brodsku juhu: *frisopo*. Kažu da naputci za izradu takvih dvopeka potječu s Levanta, od najstarijih pomorskih naroda. Mletački su možda bili i bolji od njihovih. Bolji od denoveških i marsejskih, katalonskih i odesitskih. Izvozili su ih gdje su dospjeli. Kušao sam ih u Splitu, Pireju, Valoni, Aleksandriji: tvrdi kruh putnika i mornara.

Veneciju je osvojio i Napoleon, koji je nije volio, i Austrija, koju ona nije voljela. Francuske trupe su donijele u grad, zajedno s Marseljezom, i republikanski *pain bis*; druge veze s Parizom pomogle su Venecijancima da upoznaju rafiniraniji *pain de festin* i *les petits fours*. Arhivi bilježe dolazak brojnih pekara iz njemačkih i austrijskih krajeva, napose iz Kranjske, koji su marljivo radili u Veneciji već prije njezine okupacije. Laganom i oblom *paninu* služili su ponekad kao uzor *Kipfel* (po naški kifla) ili *Kaiser-semmel* (kajzerica ili zemička). Iz Srednje Evrope dolazio je do južnih obala kruh strpljenja.

esej

Priča o kruhu u Veneciji morala bi na neki način sažeti sve te predaje, smjese, utjecaje, toliko različite. Kako inače pobrojati i objasniti njegove oblike i porijeklo, kakvoću i sastav, kako ih razvrstati ili pogotovo prevesti: *ciabatta, cioppa (ciopa), ciopetta* i *bovolo, montasù, pane arabo, pane azimo, pane biscotto, anaretta* i *puccia di Cortina, rosetta, manina* i *navicella, zoccoletto* i *gioletto* (u dijalektu *zaeto*, to je žuti hljepečić od kukuruzna brašna), raskošni *pan buffetto* i sirotinjski *pan tagliato* ili *traverso*. I sveci su dobili svoj dio, po Ambroziju, Blažu i Nikoli nazvani su *pan ambrogiano, pan di San Biagio, pan di San Nicolù*, a za Sve Svete i Dan mrtvih – *pan dei Morti*. Sva sam ta imena našao listajući jednoga popodneva stare rukopise i šećuci Giudeccom, svraćajući u usputne pekare i raspitujući se o kruhovima koje poznaju njihovi vlasnici. Svatko ih može dopuniti svojim lutanjima po Laguni i prebiranjem po plicama *Marciane*. U Cannaregiu su dvije uličice, jedna pokraj druge, koje nose imena po krušnim pećima – Calle del Forno: prva je uz Crkvu svete Sofije, druga uz Rio dei Santi Apostoli. Uz Campo di San Luca, u središtu, nadomak Goldonijeva teatra, naići ćete opet na Calle del Forno. To govori o važnosti kruha u Veneciji.

Venecijanci su gledali razne kruhove u svojim svetištim, od djetinjstva do starosti. U crkvi Svetoga Marka, na sjevernoj strani kupole Uzašašća, golemi mozaik, koji je Domenico Bianchini izradio po Tintoretovu nacrtu, prikazuje *Posljednju večeru*: Kristova ruka je nad kruhom, spremna da ga razlomi i blagoslovi. U crkvi Santa Maria della Salute je *Sevdaba u Kani* istoga majstora – na trpezi su pred slavjenicima dugi redovi hljebova. Tko pažlji-

vije razgleda Palazzo Ducale naići će na natpis *Insegna dell'arte dei fornai (Natpis udruge pekara)* kao i na veliku kompoziciju Andrea Vicentina, koja predočava "podjelu kruha".

Kruh je posvuda, različit je od mjesta do mjesta, poštovan na sve načine. Tintoretto mu je posvetio nekoliko velikih slika: *Sakupljanje mane (Raccolta della manna)* krase strop Gornje dvorane u Scuola di San Rocco, na njoj mana nije nalik zrnima korijandra, kao što piše u Svetom pismu – na jednoj strani slični na male kruhiće, na drugoj na velike hostije. *Posljednja večera*, u istoj Scuoli, također sadrži više vrsta kruha: na jednom kraju trpeze malen je i okrugao, ispružena Kristova ruka prinosi ga ustima apostolovim; na drugom su dva veća

komada, ali ne azyma kakva bi morala biti u pashalne dane kad se Isus oprašao od svojih učenika; na prednjem dijelu slike prosjak je polegnut na stepenicama, kraj psa, uz povelik, nakvasao hljebac; u pozadini, na mjestu gdje se priprema objed, nazire se krušna peć iz koje je poslužiteljica izvadila dvije galete, ravne i spljoštene, očito beskvasne. Do danas su se sačuvali tragovi kruha *cinquecenta*.

Nekadašnji tanki i plosnati kruščići, kakve je slikao Giotto, sukladni biblijskim predodžbama staroga svijeta i srednjega vijeka, podignuli su se i narasli. Potaknuo ih je novi vijek i pogled na svijet. Na *posljednjim večerama* pojavio se kruh Renesanse.

U mletačkim zatvorima osuđenici se dijelio *kruh svetoga Marka*. Osim u posebnim slučajevima, dobivalo ga se onoliko koliko je dovoljno da se preživi, s bokalom vode. Po gradskim i crkvenim zidovima, na neupadljivim mjestima,

jedva ćemo primijetiti udubinu s metalnim vratačima, obavijenim patinom ili rđom. Uz nju je natpis: *Pane dei poveri*. Naišao sam na nj prvi put u uskom prolazu *Calle de le Carozze*, kraj Palače Grassi, na bočnom zidu male crkve Svetoga Samuela, pod kipom Majke Božje. Tu se nije ostavljala samo korica kruha, nego i milodar. *Serenissima* je poznavala pohlepu i lihvu, ali je znala i za milost i milosrđe.

Veneciji poznaje kruh raskoši, ali joj nije tuđ ni kruh siromaštva. ■

* Poglavlje koje će biti objavljeno u novom izdanju knjige *Druga Venecija*.

General Tribune
SLOBODA NARODU!

Mark Nash

Treća kinematografija

Na koja ste pitanja obratiti pozornost u svome predavanju, s obzirom na to da ste odabrali vrlo široko polje interesa?

– U svom predavanju pokušao sam napraviti svojevrsnu evaluaciju Documente 11, a potom se osvrnuo na ulogu pokretne slike u galerijskom kontekstu, s posebnim naglaskom na video i filmske radove koje sam odabrao za tu, posljednju Documentu. Čini mi se da je njezina evaluacija potrebna, pogotovo jer mnogo ljudi iz Zagreba nije posjetilo tu manifestaciju. Documenta 11 je stvorila svojevrsni globalni diskurs, no ne i globalistički. Prijašnje Documente kreirane su na jednoj razini, s namjerom da prikažu europsku i sjevernoameričku umjetnost. Primjerice, Documenta X Cathrine Davide bila je fokusirana na povijest avangarde u Europi i Sjevernoj Americi, bila je prilično eurocentrična. Posljednja Documenta bila je, međutim, diskurzivna, organizirana u pet platformi (tri konferencije, izložba i radionica) u pet različitih gradova diljem svijeta, popraćenih debatama koje su zapravo neilustrativne u odnosu na samu izložbu u Kasselu. Posebno je bila zanimljiva druga platforma naslovljena *Transitional Justice and the Proce of Truth and Reconciliation* održana u New Delhiju u svibnju 2001., koja se bavila mehanizmima i konceptima pravde u zemljama koje prolaze kroz tranzicijske procese. Bio sam iznenađen, jer je jezik teorije bio marksistički. Tema je bila usko vezana uz Indiju i Pakistan te lokalno pitanje granica, a u širem smislu bavila se kreiranjem dijaloga, i posebno temom života koji se nastavlja nakon ratnih trauma. Očit je bio manjak interesa zapadnih teoretičara, što je zabrinjavajuće, s obzirom na to da će za dvadeset godina Indija premašiti Kinu po broju stanovnika i vjerojatno će postati svojevrsna svjetska sila. Na Platformi 3, radionici održanoj u sklopu Documente 11 na karijskom otoku St. Lucia, pod naslovom *Creolité and Creolization* postavljeno je pitanje kreolskog identiteta, koncepta *Creolitisma* te može li se taj koncept primijeniti kako bi opisao sve hibridne identitete nastale miješanjem kultura. Bila je to zapravo lingvistička debata, no bilo je dobrih zaključaka.

Produkcija lokalnoga

Vaše uže područje zanimanja vezano je zapravo uz ono što se naziva "praksa treće kinematografije"?

– Ne bih toliko suzio svoje područje djelovanja, ali zapravo da, složio bih se s tom tvrdnjom ako nazovemo treću kinematografiju onom koja je politički angažirana. Kao što su, primjerice, video i filmski radovi Shirin Neshat koji ulaze u složene dijaloge sa shemama reprezentacije iranske kinematografije. Njezine protagonistice su uvijek mnogo više od simbola opresije u Iranu, čador simbolizira i način gledanja u svijet. Spomenuo bih i radove indijskog umjetnika Amara Kanwara, koji u radu *Season outside* koristi pitanja nacionalnog identiteta kako bi problematizirao konstrukciju muškosti u graničnim područjima Indije. Osim toga, vrlo je interesantna tema dijaspore, u širem globalnom kontekstu. Iskustva ljudi iz dijaspore su drukčija, oni imaju dva doma istovremeno, pripadaju različitim mjestima, i to je iskustvo različito od iskustva građanina svijeta koji slobodno putuje. Nedavno sam bio na međunarodnom festivalu kratkog filma u Oberhausenu, u projektu koji je bio naslovljen *Relokacija*. Pozvani su brojni kustosi koji rade s pokretnim slikama u galerijama. Postavili smo taj koncept relokacije, za razliku od binarnog koncepta lokalno/globalno, i taj je koncept reflektirao reartikulaciju globalnog u lokalno, s obzirom na to da svi osjećamo utjecaj globalnog u našem lokalnom okruženju. Izabrao sam radove Seifollaha Samidiana iz Irana, Dimitrijusa Késtutisa Narkevičiusa iz Litve, odnosno radove koji predstavljaju različite situacije vezane uz poimanje kulture u lokalnim zajednicama. Smatram da ti radovi odražavaju ideju Negrija i Hardta o produkciji lokalnog, odnosno da se socijalni strojevi koji proizvode identitete i razlike valjaju razumjeti kao lokalni. Umjetnička praksa bi trebala zauzeti ključnu ulogu u tom razumijevanju.

Kakva je bila reakcija publike?

– Publika filmskog festivala u Oberhausenu je vrlo mlada i znatiželjna, i vrlo emotivna, povezana s kulturalnim protestom mladih koji se razvija na Zapadu. Svidio joj se moj program. No, nije bilo prostora za

Leila Topić

O novom filmskom pogledu i politički angažiranoj kinematografiji

Uz predavanje Marka Nasha, Art and Cinema: Some Critical Reflections, MM centar SC-a, Zagreb, 30. svibnja 2003.

diskurzivnu praksu, nego samo za konzumiranje programa. Tada postoji opasnost da se radovi shvate pomalo egzotično, kao vijesti ili slike s *druge planete* i veza između *ovdje* i *tamo* tada nije ispravno shvaćena.

Kinematografije s naglaskom

Da, isti je problem s radom Isaaca Julienu, *Paradiso Omerso*, predstavljenim na posljednjoj Documenti. Komentari su bili da je riječ samo o lijepim slikama!?

– Riječ je o slikama iz Indije, slikama koje su Zapadnjacima lijepe i egzotične. No, to spada i u Julienov stil, nazivaju ga i novoromantičarem jer riječ je o novoj vrsti vizualnosti proizašle iz Velike Britanije osamdesetih. No, valja imati na umu da Indija ili Karibi ne mogu biti raj. Ljudi od tamo bježe, gladni su i nezaposleni, raj je to samo za njemačke turiste. Julien stvara između jednokanalnog-neovangardnog i kinematografskog formata i višekanalnih instalacija, oslanjajući se na ideju pokretnog promatrača. Njegovi radovi dovode u pitanje filmski pogled istovremeno problematizirajući rasna i rodna pitanja. On propituje nasljeđe avangardnog i eksperimentalnog filma i videa u kontekstu, da usvojimo Naficijev pojam, *kinematografije sa naglaskom*.

Najčešći je komentar vezan uz posljednju Documentu da je bilo izloženo mnogo filmskih i video radova, je li to točna tvrdnja?

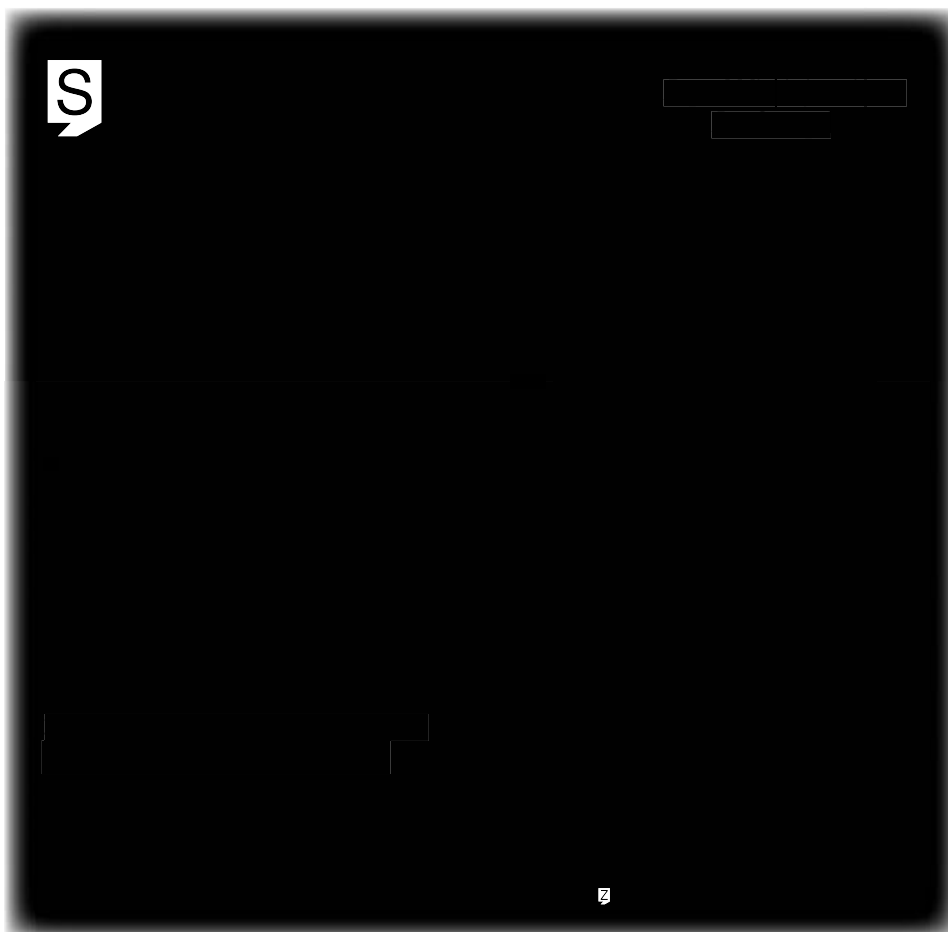
– Moram priznati da nisam radio kvantitativne analize. No, činjenica je da se od Venecijanskog bijenala 2001. postavlja mnogo više *tamnih soba* za filmske ili video projekcije. Čini mi se da su avangardni i eksperimentalni video stvaratelji u Velikoj

Britaniji, no pretpostavljam i u Hrvatskoj, sumnjičavi prema razvoju te vrste predstavljanja. Postavlja se pitanje kako staru praksu predstavljanja spojiti s novijim vrstama umjetnosti. Tek recentno se događa, rekao bih, promjena od modernističkog koncepta *white cube*, osvjetljenog galerijskom rasvjetom, do *black boxa*, u kojemu svjetlost dolazi od samog umjetničkog djela. Ta promjena trebala bi izazvati načine razmišljanja i organiziranja novih muzeja i galerija.

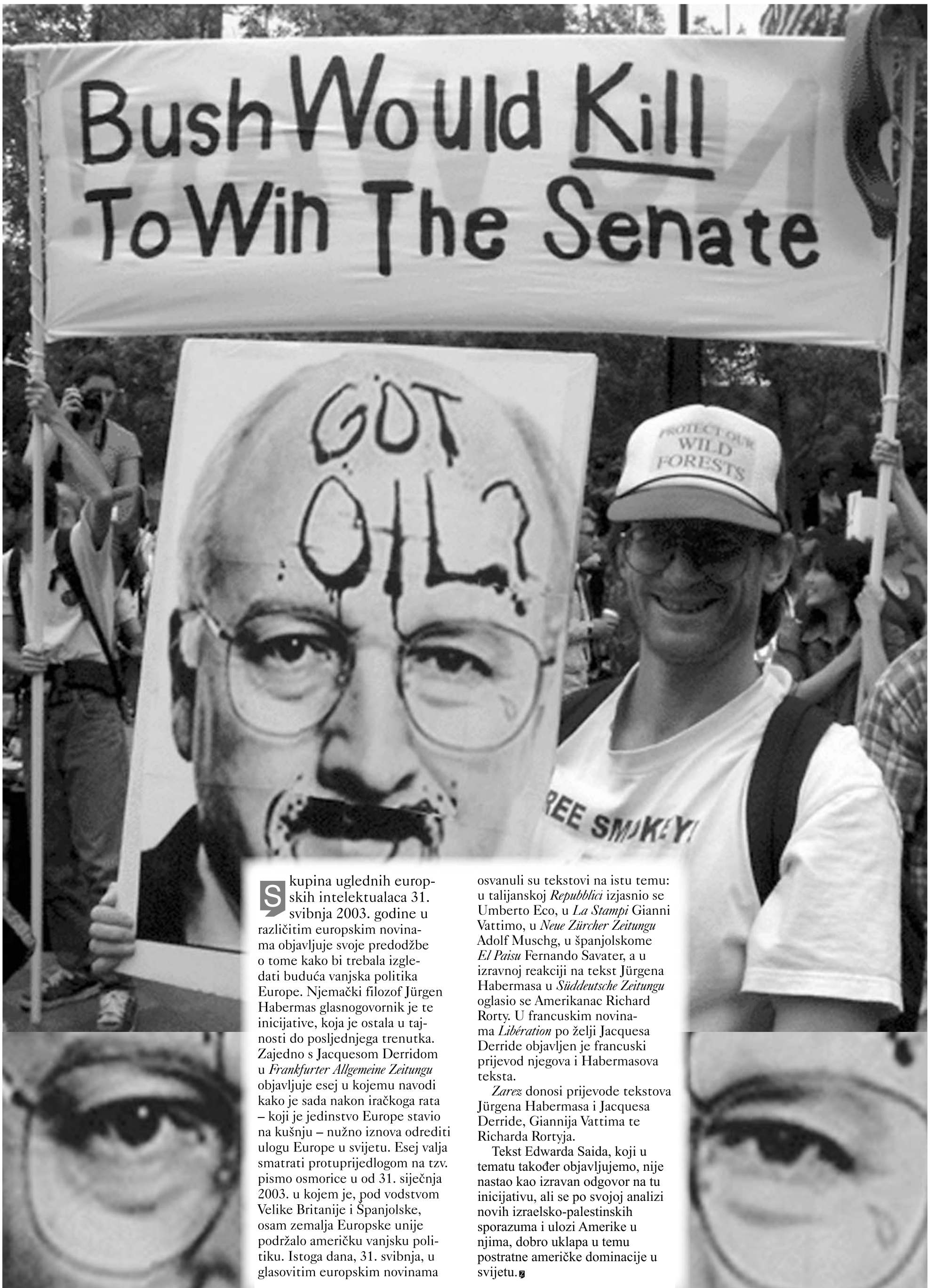
U svome eseju *O estetic video instalacija* Boris Groys se fokusirao na dva načina kako pokretne slike mijenjaju iskustvo promatranja umjetnosti u galerijama. Prvi sam spomenuo: izvor svjetlosti postaje samo umjetničko djelo. Druga je promjena vezana uz vrijeme koje provodimo u promatranju umjetničkog djela. Da ostanemo pogledati projekciju još jedanput, da nismo štogod propustili? Ta pitanja približavaju umjetničko djelo stvarnome životu jer katkad imamo osjećaj da smo na krivome mjestu u krivo vrijeme, a svakako nas upućuje na činjenicu da valja preispitati naše cjelokupno iskustvo vezano uz obrasce promatranja, koje je većinom oblikovano na iskustvu gledanja narativnih filmova ili televizije. ■

Mark Nash je filmski kustos i pisac, predavač filmske povijesti i teorije na School of Art and Theory, University of East London. Bio je kustos za film na izložbi Documenta 11 u Kasselu 2002. (uz umjetničkog direktora Okwuija Enwezora) te kustos filma *Short Century: Independence and Liberation Movements in Africa, 1945-1994*, i potom *Moje Generacije* – osobnog viđenja povijesti londonske video produkcije od 1960. do danas. Među njegovim novijim publikacijama izdvajamo: *Phases of the Kinetic* (Macba/Hayward, Barcelona/London, 2000.), *The Modernity of African Cinema – Short Century* (Prestel, Munich, 2001.). Predavanje Marka Nasha održano je u organizaciji Community Art/Umjetnosti zajednice – Udruge za umjetnost i teoriju, Hrvatskog filmskog saveza i Multimedijalnog centra SC-a. ■

kartografija moći

Skupina uglednih europskih intelektualaca 31. svibnja 2003. godine u različitim europskim novinama objavljuje svoje predodžbe o tome kako bi trebala izgledati buduća vanjska politika Europe. Njemački filozof Jürgen Habermas glasnogovornik je te inicijative, koja je ostala u tajnosti do posljednjega trenutka. Zajedno s Jacquesom Derridom u *Frankfurter Allgemeine Zeitungu* objavljuje esej u kojemu navodi kako je sada nakon iračkoga rata – koji je jedinstvo Europe stavio na kušnju – nužno iznova odrediti ulogu Europe u svijetu. Esaj valja smatrati protuprijedlogom na tzv. pismo osmorice u od 31. siječnja 2003. u kojem je, pod vodstvom Velike Britanije i Španjolske, osam zemalja Europske unije podržalo američku vanjsku politiku. Istoga dana, 31. svibnja, u glasovitim europskim novinama

osvanuli su tekstovi na istu temu: u talijanskoj *Repubblici* izjasnio se Umberto Eco, u *La Stampa* Gianni Vattimo, u *Neue Zürcher Zeitungu* Adolf Muschg, u španjolskome *El País* Fernando Savater, a u izravnoj reakciji na tekst Jürgena Habermasa u *Süddeutsche Zeitungu* oglasio se Amerikanac Richard Rorty. U francuskim novinama *Libération* po želji Jacquesa Derride objavljen je francuski prijevod njegova i Habermasova teksta.

Zarez donosi prijevode tekstova Jürgena Habermasa i Jacquesa Derride, Giannija Vattima te Richarda Rortyja.

Tekst Edwarda Saïda, koji u tematu također objavljujemo, nije nastao kao izravan odgovor na tu inicijativu, ali se po svojoj analizi novih izraelsko-palestinskih sporazuma i ulozi Amerike u njima, dobro uklapa u temu postratne američke dominacije u svijetu. ▣

Nakon rata: Obnova Europe

Jacques Derrida
Jürgen Habermas

Zašto Europa ne bi prihvatila izazov te branila i poticala kozmopolitski poredak na temelju međunarodnoga prava?

Jürgenu Habermasu i meni veoma je važno da ovu analizu, koja je ujedno i apel, zajedno potpišemo. Smatramo da je danas nužno i hitno da njemački i francuski filozofi zajedno podignu svoj glas, unatoč razmiricama koje su nas u prošlosti razdvojile. Ovaj tekst napisao je – lako će se prepoznati – Jürgen Habermas. Ja zbog osobnih okolnosti nisam mogao napisati vlastiti tekst, iako bih to bio rado učinio. Pa ipak, predložio sam Jürgenu Habermasu da i ja potpišem ovaj apel. Dijelim njegove mjerodavne premise i perspektive: određenje novih europskih političkih odgovornosti onkraj svakog eurocentrizma, apel za ponovnu potvrdu i efektivnu promjenu međunarodnoga prava i njegovih institucija, pogotovo Ujedinjenih naroda, novu koncepciju i novu praksu podjele državne vlasti itd., u duhu, ako ne i smislu, koji upućuje na kantovsku tradiciju. Osim toga, primjedbe Jürgena Habermasa u mnogim se točkama poklapaju s promišljanjima koje sam nedavno razložio u svojoj knjizi *Voyou – Deux Essais sur la raison* (Galilée, 2002). Za nekoliko dana u Sjedinjenim Državama pojavit će se Habermasova i moja knjiga s dva razgovora, koje je svatko od nas vodio u New Yorku nakon 11. rujna 2001. Uza sve očite razlike u našim pokušajima i argumentacijama i ovdje se naša stajališta poklapaju, s obzirom na budućnost institucija međunarodnoga prava i novih europskih zadaća.

Jacques Derrida

Dva datuma ne bismo smjeli zaboraviti: dan kada su novine svojim zapanjenim čitateljima priopćile vijest o onoj jasnoj potvrdi lojalnosti Bushu na koju je španjolski premijer – iza leđa ostalih kolega iz Europske unije – pozvao europske vlade koje odobravaju rat; niti smijemo zaboraviti 15. veljače 2003. kada je mnoštvo prosvjednika u Londonu i Rimu, Madridu i Barceloni, Berlinu i Parizu reagiralo na ovaj iznenadni čin. Istodobnost tih veličanstvenih prosvjeda – najvećih nakon kraja Drugoga svjetskog rata – mogao bi retrospektivno ući u povijesne knjige kao signal za rođenje jedne europske javnosti. Tijekom teških mjeseci prije početka iračkoga rata osjećaje je uzburkala moralno-opscena podjela rada. Logistička veleoperacija nezaustavljivog vojnog razvrstavanja i grozničava zaposlenost humanitarnih organizacija spojile su se precizno poput zupčanika. Spektakl se nesmetano odigravao pred očima stanovništva, koje će – svatko lišen vlastite inicijative – postati žrtvom. Nesumnjivo, moć osjećaja zajedno je pokrenula građane Europe. No, istodobno su Europljani

uslijed rata postali svjesni već odavno započetoga neuspjeha njihove zajedničke vanjske politike. Kako je samo neusiljen slom međunarodnoga prava čak i u Europi izazvao svađu oko budućnosti međunarodnoga poretka. No, nas su dublje pogodili razdvajajući argumenti. Budući ustav dat će nam jednog europskog vanjskog ministra. No, kako pomaže nova služba dok se vlade ne slože oko zajedničke politike? I jedan Fischer s promijenjenom funkcijom ostao bi nemoćan poput Solane. Zasad su samo zemlje-članice iz jezgre Europe spremne Europskoj uniji podariti određene državne kvalitete. Što učiniti ako se samo te zemlje uspiju složiti oko definicije *vlastitih interesa*? Ako se Europa ne raspadne, ove će zemlje sada morati upotrijebiti u Nici zaključen mehanizam *ojačane suradnje* kako bi u *Europski različiti brzina* prve započele sa zajedničkom vanjskom, sigurnosnom i obrambenom politikom.

Obrana kozmopolitizma

Iz toga će proizaći efekt usisavanja, koji druge članice – ponajprije u europskoj zoni – dugoročno neće moći izbjegavati. U sklopu budućeg europskog ustava ne smije i ne može postojati separatizam. Prednjačenje ne znači isključivanje. Avangardistička jezgra Europe ne smije očvrtnuti u jednu malu Europu: ona mora – kao i obično – biti lokomotiva. Zemlje-članice Europske unije koje usko surađuju iz vlastitog će interesa ostaviti otvorena vrata. Kroz ta vrata pozvani će početi ulaziti čim jezgra Europe postane sposobna djelovati prema van i kada dokaže da u kompleksno svjetsko društvo ne spadaju samo podjele već i dnevni red na pregovorima te veze i ekonomski dobici.

Na ovome svijetu ne isplati se zaoštavanje politike na isto tako glupu kao i skupocjenu alternativu rata i mira. Europa na međunarodnoj razini i u okviru Ujedinjenih naroda dobro mora odmjeriti svoju važnost, kako bi izbalansirala hegemonijalanu unilateralnost Sjedinjenih Država. U vrhovima svjetskoga gospodarstva i u institucijama svjetskih trgovinskih organizacija, Svjetske banke i Međunarodnoga monetarnog fonda trebala bi istaknuti svoj utjecaj kod oblikovanja dizajna buduće svjetske unutarnje politike

Postoje li povijesna iskustva, tradicije i dostignuća koja kod europskih građana stvaraju svijest o zajedničkoj, propaćenoj političkoj sudbini koju valja zajednički stvoriti? Atraktivna, pače, zarazna "vizija" za buduću Europu ne pada s neba. Danas se ona može roditi samo iz uznemirujućeg osjećaja bespomoćnosti. No, ona može proizaći i iz problematične situacije u kojoj smo mi Europljani upućeni sami na sebe. I ona se u divljoj karkofoniji mnogoglasne javnosti mora artikulirati. Ako ta tema dosad nije dospjela čak ni na dnevni red, zakazali smo mi intelektualci. S neob-

vezatnim se lako složiti. Svi mi na umu imamo sliku miroljubive, kooperativne Europe otvorene prema drugim kulturama i spremne na dijalog. Mi pozdravljamo Europu koja je u drugoj polovici dvadesetog stoljeća pronašla egzemplarna rješenja za dva problema. Europska unija već danas se nudi kao oblik *vladanja*

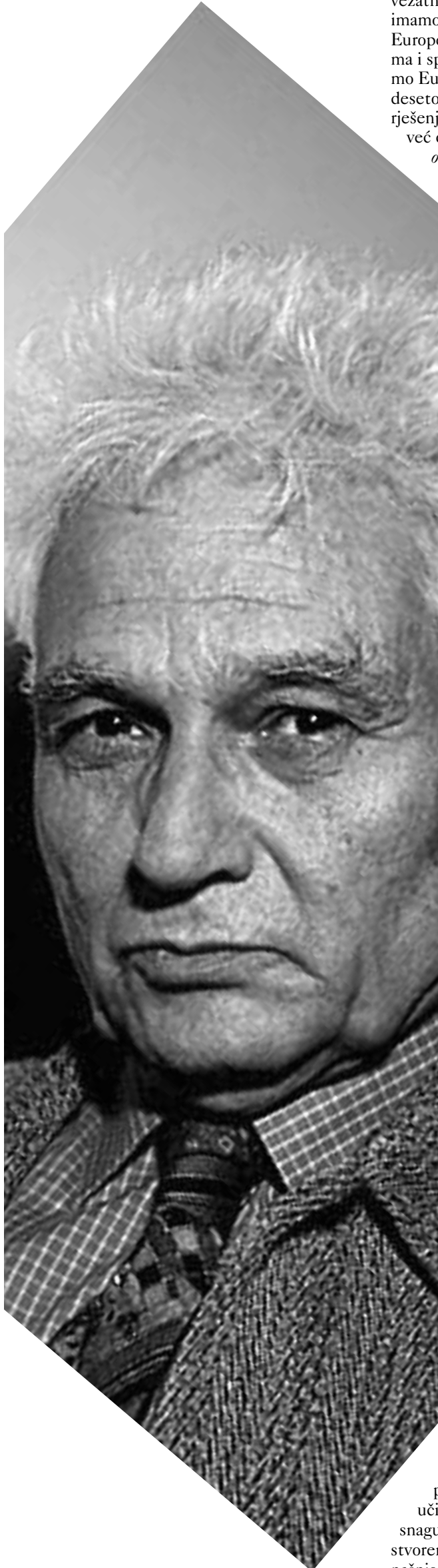
onkraj nacionalne države, koja bi u postnacionalnoj konstelaciji mogla pronaći sljedbenike. I europski su režimi za dobrobit dugo vremena bili uzorni. Danas su na razini nacionalne države dospjeli u defenzivu. No, buduća politika kroćenja kapitalizma u razgraničenim prostorima ne smije zaostati za mjerilima socijalne pravde koju su postavili. Zašto Europa, kada je uspjela izaći na kraj s dva problema ove dimenzije, ne bi prihvatila izazov te branila i poticala kozmopolitski poredak na temelju međunarodnoga prava?

Priznavanje razlika kao obilježje identiteta

Diskurs koji je započeo diljem Europe svakako je morao naići na postojeće dispozicije koje u određenom smislu čekaju na stimulirajući proces samospoznavanja. Ovoj smionoj pretpostavci proturječne su dvije činjenice: nisu li najznačajnija povijesna dostignuća Europe uslijed globalnoga uspjeha izgubila svoju snagu koja stvara identitet? I što na okupu može držati jedno područje koje se, kao nijedno drugo, odlikuje trajnim rivalitetom između samosvjesnih nacija?

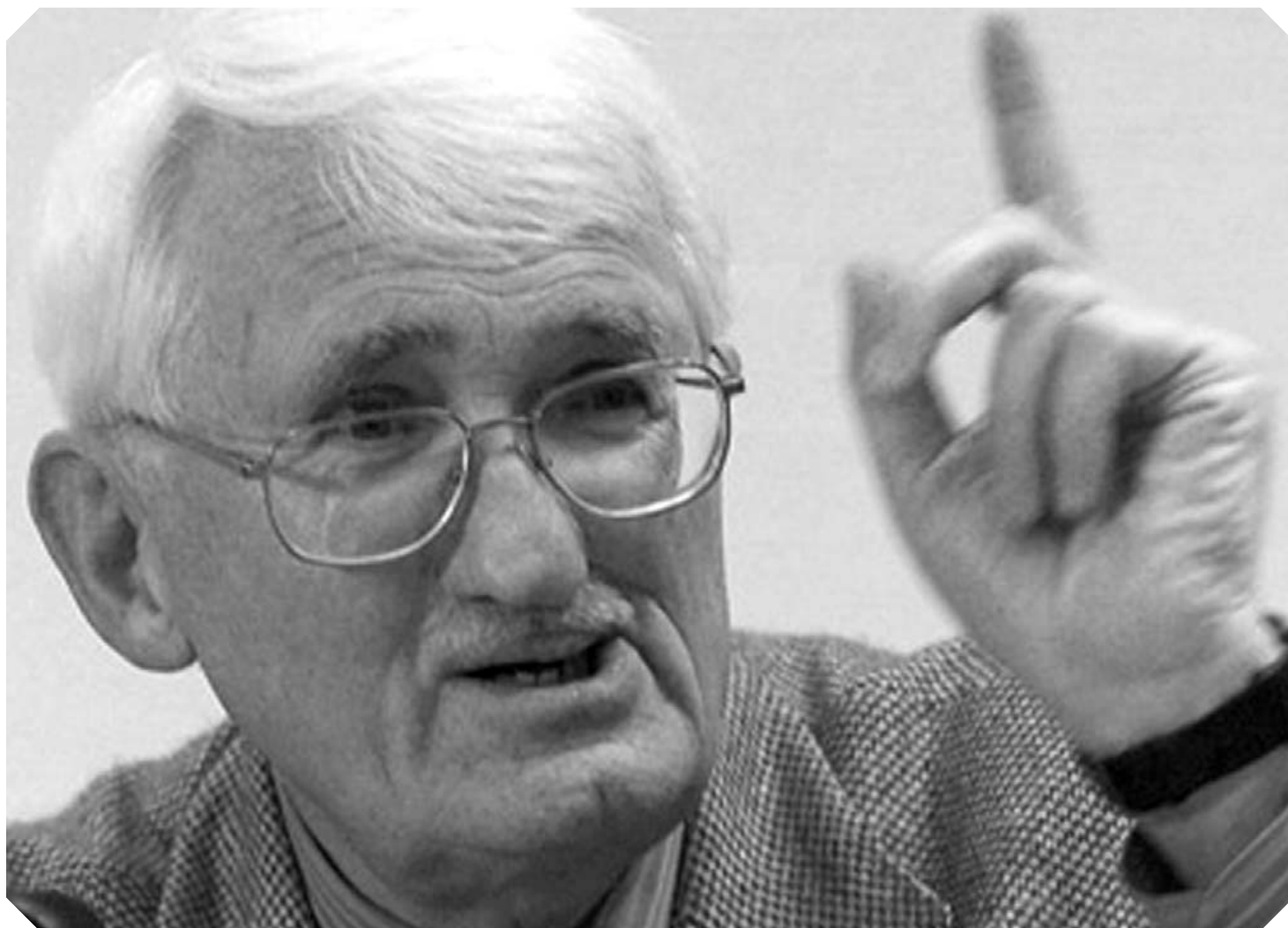
Budući da su se kršćanstvo i kapitalizam, prirodne znanosti i tehnika, rimsko pravo i Code Napoléon (zakonik građanskoga prava od 1807. do 1814.), građansko-urbani način života, demokracija i ljudska prava, sekularizacija države i društva proširili na druge kontinente, ova dostignuća više nisu samosvojna. Zapadnjački, u židovsko-kršćanskoj predaji ukorijenjen duhovni način zacijelo ima karakteristična obilježja. No, i ovaj duhovni habitus, koji se odlikuje individualizmom, racionalizmom i aktivizmom, europske nacije dijele s onima Sjedinjenih Država, Kanade i Australije. *Zapad* kao duhovna kontura obuhvaća više od same Europe.

Osim toga, Europa se sastoji od nacionalnih država koje se jedna od druge polemički ograđuju. Nacionalna svijest koja se odražava u nacionalnim jezicima, nacionalnim književnostima i nacionalnoj povijesti dugo je imala eksplozivni učinak. Naravno da su u reakciji na snagu uništenja ovoga nacionalizma stvoreni obrasci mišljenja koji su današnjoj Europi, u svojoj jedinstvenosti,

kartografija moći

Svaka od velikih europskih nacija doživjela je procvat širenja moći i morala je prebroditi iskustvo gubitka imperija. Ovo iskustvo propadanja u mnogim se slučajevima povezuje s gubitkom kolonijalnih carstava. S rastućim odmakom od imperijalne vlasti i kolonijalne povijesti, europske su sile dobile i šansu da prema sebi zauzmu reflektivnu distancu

širokoj kulturalnoj raznolikosti, iz perspektive neeuroljana ipak podarili vlastito lice. Jedna kultura koja je mnogo stoljeća, više od drugih kultura, bila rastrgana između grada i sela, crkvenih i sekularnih vlasti, konkurencije između vjere i znanosti, borbe između političke vlasti i antagonističkih klasa, morala je uz patnju naučiti kako se mogu povezati razlike, institucionalizirati suprotnosti i stabilizirati napetosti. I priznavanje razlika – uzajamno prihvatanje drugoga u svojoj različitosti – može postati obilježje zajedničkoga identiteta.

Samokritika i socijalna pravda

Danas znamo da su *izmišljene* mnoge političke tradicije koje u prividu svoje nepatvorenosti zahtijevaju autoritet. Za razliku od toga, europski identitet koji

je rođen pred očima javnosti, od samog bi početka imao nešto iskonstruirano. No, samo jedan izgrađen iz samovolje bio bi obilježen mrljom proizvoljnosti. Političko-etička volja, koja do izražaja dolazi u hermeneutici procesa samopoznamijevanja, nije samovolja. Razlikovanje baštine koju smo preuzeli i one koju želimo odbiti zahtijeva isto toliko razboritosti koliko i odluka o tumačenju kojim ćemo ju prisvojiti. Povijesna iskustva kandidiraju se samo za svjesno prisvajanje bez kojega ne mogu doseći snagu koja stvara identitet.

Klasne razlike u Europi koje imaju dug utjecaj pogodeni su iskusili kao sudbinu, koja je mogla biti otklonjena jedino uz kolektivno djelovanje. Tako se u kontekstu radničkih pokreta i kršćansko-socijalnih predaja protiv individu-

alističkog etosa radne pravednosti, koji se pomirio s ekstremnim socijalnim razlikama, probio solidaristički etos borbe za *veću socijalnu pravdu* koji se odnosi na ravnomjerno zbrinjavanje.

Današnja Europa obilježena je uslijed iskustava totalitarnoga režima dvadesetog stoljeća i holokausta – progon i uništenje europskih Židova u koje je nacionalsocijalistički režim upleo i društva osvojenih zemalja. Samokritične diskusije o toj prošlosti dozvale su u sjećanje moralne temelje politike. Povećan senzibilitet za povrede osobnoga ili tjelesnoga integriteta ogledaju se, među ostalim, u tome da su Vijeće Europe i Europska unija odustajanje od smrtno kazne postavili kao uvjet za pristup.

Pouke gubitka imperija

Belicistička prošlost nekoć je sve europske nacije uplela u krvave obračune. Potaknute iskustvima uzajamne vojne i duhovne mobilizacije nakon Drugoga svjetskog rata, zaključile su kako valja razvijati nove nadnacionalne oblike suradnje. Uspješna povijest Europske unije Europljane je ojačala u uvjerenju da pripitomljenje upotrebe sile od strane države i na globalnoj razini zahtijeva zajedničko ograničenje suverenih područja djelovanja.

Svaka od velikih europskih nacija doživjela je procvat širenja moći i, što je našem kontekstu važnije, morala je prebroditi iskustvo gubitka imperija. Ovo iskustvo propadanja u mnogim se slučajevima povezuje s gubitkom kolonijalnih carstava. S rastućim odmakom od imperijalne vlasti i kolonijalne povijesti europske su sile dobile i šansu da prema sebi zauzmu reflektivnu distancu. Tako su, iz perspektive pobijedenih, mogle naučiti da sebe doživljavaju u sumnjivoj ulozi pobjednika, koji su zbog nasilja oktroirane i iskorjenjujuće modernizacije pozvani na odgovornost. Možda je to i poticalo odvratanje od eurocentrizma i ubrzalo kantovsku nadu o svjetskoj unutarnjoj politici. ▣

S njemačkoga prevela Gioia-Ana Ulrich

*Skracena verzija teksta objavljenog u novinama *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31. svibnja 2003. Oprema teksta redakcijska.

Poniženje ili solidarnost

Richard Rorty

Posljednje što Washington želi jest Europa čije bi jedinstvo i samouvjerenost omogućili da se američka hegemonija dovede u pitanje

Kao što se može pročitati u američkom tisku, savjetnica za nacionalnu sigurnost predsjednika Busha stoji iza parole da će Rusiji biti oprosteno, Njemačku će se ignorirati, a Francusku kazniti. Istovremeno, ako je Condoleezza Rice uistinu upotrijebila te riječi, one izražavaju stajalište Busheve vlade prema državama koje nisu sudjelovale u koaliciji protiv Iraka. Neslaganju drugih zemalja s Washingtonom Bijela kuća ne prilazi kao respektabilnim razmimoilaženjima u stavovima, nego kao protivljenju nitkova i budala prema vodstvu mudrih, dalekovidnih i dobrotornjernih.

Rice (bivša rektorica mog sveučilišta) je vrlo kultivirana i obrazovana osoba, pa je tim nevjerovatnije da o europskim vladama razmišlja u tako glupim obrascima. No, njezino gledište, prema kojemu je dužnost Amerike imati apsolutnu kontrolu nad međunarodnim odnosima, u suglasju je s tom parolom koja joj je pripisana u američkom tisku. Ona vjerojatno smatra da ljude poput Joschke Fischera i Dominiquea de Villepina – čak i ako nijedan od njih nije ni nitkov, ni budala – treba javno poniziti kako bi se osigurao stabilan svjetski poredak. Jer, ta stabilnost pretpostavlja da hegemonijalni položaj Amerike ostane neupitan.

Bushevi savjetnici slute da nikad ne bi bili u poziciji pridobiti američku javnost za suglasnost oko rata protiv Iraka kad bi se EU držao zajedno – dakle, kad bi vlade zemalja članica složno, jasno i glasno odbacile Bushev avanturizam

Europa pod Bushevim tutorstvom

Još i više od zlobnog tona kojim udara savjetnica predsjednika Busha, zabrinjava činjenica da su se europski šefovi država i ministri vanjskih poslova vratili svojim lošim, starim navikama. Oni se međusobno natječu za naklonost Washingtona. Nakon tolikih desetljeća ovisnosti, europskim je vodama vrlo teško ne odmjeravati uspjeh svoje vanjske politike time koliko je prijateljski njihov odnos s ovom imperijalnom velesilom. No, ako tako nastave, Washingtonu će biti lako međusobno ih posvađati – što-više, dovesti ih do toga da se poput školara natječu za naklonost svog učitelja.

Jürgen Habermas i Jacques Derrida zahtijevaju da bi Europa morala "svoju težinu na međunarodnom planu staviti na vagu u okvirima UN-a, kako bi se uravnotežila s hegemonijalnom unilateralnošću Sjedinjenih Država". Kad bi državni *europske jezgre* kao svoje prihvatili Habermasove i Derridine zahtjeve i usredotočeno radili na svojoj neovisnosti

od Washingtona, američka bi vlada poduzela sve zamislivo kako bi američko javno mnijenje okrenula protiv njih. Protivljenje priznavanju američkog doktrinarnog autoriteta većina bi američkih medija vidjela kao znak moralne slabosti. A Washington bi uložio sve snage kako bi članice Europske unije podijelio i spriječio da odvažnost *europske jezgre* postane uzorom ostatku Unije.

Jer, posljednje što Washington želi jest Europa čije bi jedinstvo i samouvjerenost omogućili da se američka hegemonija dovede u pitanje. Kad bi, dakle, građani i vlasti *europske jezgre* djelovali onako kako se Habermas i Derrida nadaju, Washington bi primijenio svaki trik kako bi ih ponovno vratio na pravi put; to jest da spremno, kao i ranije, dopuste da se glasovima njihovih zemalja u UN-u potpisuju odluke Condoleeze Rice i njezinih kolega u Nacionalnom vijeću sigurnosti. Jer, Bushevi savjetnici slute da nikad ne bi bili u poziciji pridobiti američku javnost za suglasnost oko rata protiv Iraka kad bi se EU držao zajedno – dakle, kad bi vlade zemalja članica složno, jasno i glasno odbacile Bushev avanturizam.

Ako, međutim, europski građani i vlade ne iskoriste pravi trenutak, ako se dosljedno ne otklone od američke unilateralnosti, kao što se vidjelo 15. veljače, onda Europa uistinu nikad neće igrati odlučujuću ulogu u budućem izgledu svijeta. Šefovi vlada Francuske, Njemačke, zemalja Beneluxa, Italije i Španjolske ne mogu izbjeći odluku: ili će prihvatiti ponižavajuće skrbništvo koje im se Washington nada nametnuti, ili će se toga osloboditi tako što će preuzeti vanjskopolitičku inicijativu i prema Washingtonu reagirati nepojmljivom odlučnošću.

Onim Amerikancima koji su bili užasnuti spremnošću svojih sugrađana (kao i Demokratske stranke) da odobre

Šefovi vlada Francuske, Njemačke, zemalja Beneluxa, Italije i Španjolske ne mogu izbjeći odluku: ili će prihvatiti ponižavajuće skrbništvo koje im se Washington nada nametnuti, ili će se toga osloboditi tako što će preuzeti vanjskopolitičku inicijativu i prema Washingtonu reagirati nepojmljivom odlučnošću

Bushev rat protiv Iraka bila bi tragedija da su europski državni podržali američku unilateralnost. Jer, kada Washington Njemačku dovodi u položaj da prosi kako ne bi bila ignorirana, a Francusku da prosi kako bi bila pošteđena kazne, onda sljedeći put kad se neki predsjednik SAD-a ponovno odluči za neku uzbudljivu vojnu pustolovinu u inozemstvu više neće biti nekakva ozbiljnog suprotstavljanja. Imajući pred očima sramotne posljedice posljednje pobune protiv Washingtona, europske će vlade svoje predstavnike u UN-u teško uputiti da nove američke inicijative dovede u pitanje.

Nijedan imperij nije vječan

Sa stajališta Busheve vlade, prema kojem trajno uspostavljeni *Pax Americana*, čije uvjete određuje isključivo Washington, predstavlja jedinu nadu za svijet, proizlazi da SAD nikad ne smije dopustiti da vodeća uloga njegove vojne moći bude dovedena u pitanje. Takav je zahtjev izričito postavljen u memorandumu *Strategija nacionalne sigurnosti Sjedinjenih Država*, u kojem nedvosmisleno stoji da su "naše postrojbe dovoljno snažne kako bi potencijalne protivnike odvratile od nade da mogu stvoriti vojnu silu koja bi nadmašila ili bila na istoj razini kao vojna sila Sjedinjenih Država".

Lako je moguće da će ubuduće čak i predsjednici koje su postavili demokraciji taj zahtjev za stalnom hegemonijom upisati na svoj barjak. Uistinu, zastrašujući ton koji daje Busheva vlada mogao bi biti i ton koji će privući sve buduće predsjedničke kandidate, kako bi se prikazali kao dovoljno *snažni i odlučni* da *povedu rat protiv terorizma* (obrat koji će odsad nadalje biti opravdanje za sve što američka vlada želi uspostaviti). Čak će se i ljudi poput senatora Kerryja i guvernera Deana (koji su najizgledniji demokratski predsjednički kandidati sljedeće godine) prikloniti gdje god je moguće tom izrazu, premda razumiju ono što predsjednik Bush ne razumije – naime, da nijedan imperij nije vječan. Obojica su dovoljno dalekovidni da znaju kako je gospodarska i vojna premoć Amerike neizbježno prolazna, kao što su zacijelo i

kartografija moći

dovoljno dalekovidni da bi naslutili kako će oslanjanje na trajnu vojnu prevlast prije ili kasnije dovesti do konfrontacije s Kinom i/ili Rusijom – konfrontacije koja bi mogla završiti atomskim ratom. No, ta spoznaja, čini se, nije dovoljna da bi pokrenula zaokret u američkoj vanjskoj politici.

Slijedom toga, Europskoj uniji preostaje jedino nametnuti alternativu washingtonskom projektu trajnog *Pax Americana*. S obzirom na to da su u Rusiji i Kini vlade još krhke, njihovi vlastodršci još se moraju previše koncentrirati na osiguranje vlastite moći i unutarnje probleme kako bi mogli u pitanje dovesti najbolji mogući put za svijet kao cjelinu. Njihova nesklonost prema aroganciji Washingtona ostat će prešutnom. Oni si mogu priuštiti da čekaju dok ne dođe njihovo vrijeme – dan kada će Washingtonu otkriti da su s njime vojno ravnopravni. Kako Amerika odbacuje spoznaju da će taj dan doći prije ili kasnije, i kako Europa ne ulaže nikakav napor za predlaganje alternativnog koncepta svjetskog poretka, sve će ostati po starom. Tako ćemo prije ili kasnije ponovno proživljavati konstelaciju koja je vladala u vrijeme hladnog rata – atomske sile, koje su s vremena na vrijeme drugu stranu izazivale da prva u pogon stavi svoje rakete.

U nekih desetak zemalja šefovi će vlada uskoro imati prst na crvenom prekidaču. Vjerovati da Washington može sve vlastodršce zastrašivanjem zauvijek držati u šahu bilo bi glupo, no, čini se da se ta glupost sve više nameće. *Strategija nacionalne sigurnosti Sjedinjenih Država* nigdje ne spominje cilj nuklearnog naoružanja, nego samo prestanak proizvodnje atomskog oružja. *Prestanak proizvodnje* znači da samo vlade koje priznaju američku hegemoniju imaju pravo posjedovati nuklearno oružje. Taj dokument želi dati na znanje da je opasnost od nuklearne konfrontacije prestala sa svršetkom hladnog rata. Iz toga proizlazi da će američke i ruske atomske podmornice, od kojih svaka ima dovoljno bojevih glava za uništenje deset metropola, još naraštajima drijemati na dnu oceana.

U vrijeme prije Busheve vlade američki državnici držali su do toga da barem govore kako je *Pax Americana* prijelazno stanje na putu prema boljim odnosima. Većina ih je bila uvjerena da je američka hegemonija pomoćna konstrukcija koja mora funkcionirati dok ne postane mogućim nešto trajnije – nešto poput UN-a bez veta, koji bi funkcionirao kao globalni parlament, opremljen stalnim vojnim mirovnim snagama i sposoban provesti razoružanje na svjetskoj razini. (Jednog sam bivšeg republikanskog ministra vanjskih poslova čuo kako je interno povjerio da bi se zbog nuklearnog naoružanja odrekao priličnog dijela američkog samoodređenja.) Međutim, Bushu i njegovim savjetnicima je predodžba takva osnaženog UN-a obilježena nepotrebnim idealizmom, što istovremeno znači i odbijanje prihvaćanja stvarnosti i romantičarski povratak u svijet snova.

Sanjati apsurdne snove

Kad bi projekti novog međunarodnog poretka i učinci prevage vlada *europske jezgre* imali ikakve svrhe, oni bi morali biti obilježeni onim idealizmom koje Amerika očito ne bi bila u stanju mirno podnijeti. Europska bi unija svijetu morala pokazati budućnost na koju bi Washington reagirao prezirnim ruganjem. Ona bi morala podastrijeti prijedloge za preradom Povelje Ujedinjenih naroda i vodećom ulogom UN-a u programu atomskog razoružanja na svjetskoj razini. Ona bi morala sanjati snove koji se real-političarima čine apsurdnima. Ali, kao što naglašavaju Habermas i Derrida, jedan je od najmlađih snova Europe

postao stvarnost. Oni imaju pravo kad pojašnjavaju da je Europa u drugoj polovini dvadesetog stoljeća otkrila gubitak prevlasti nacionalnih država. Europska unija – takva kakva je, štoviše, pred ratifikacijom zajedničkog ustava – već je sama po sebi ostvarenje onoga što su real-političari smatrali izlišnom fantazijom. Kad bi svijest o pripadnosti zajedničkoj europskoj državi u prvoj četvrtini 21. stoljeća bila jednako ukorijenjena kao što je to bilo sa sviješću američkih državljana u prvoj četvrtini osamnaestog stoljeća, svijet bi se nalazio na dobrom putu prema globalnoj federaciji. Takvu se federaciju još od Hirošime prepoznaje kao jedino dugotrajno rješenje problema što ga je stvorilo atomsko oružje.

“Zašto bi se”, pitaju Habermas i Derrida, “Europa trebala upustiti u daljnji izazov zaštite i zagovaranja kozmopolitskog poretka temeljenog na pravu naroda protiv konkurentskih prijedloga?” Uistinu, zapravo, zašto ne? To bi moglo spasiti ništa manje nego svijet; moglo bi ostvariti ono što je američkoj politici uskraćeno. Američka *strategija nacionalne sigurnosti* može tako nešto najbolje potaknuti. Ona može održavati stvari u hodu samo još jednu ili dvije generacije. Ako postoji trenutak u kojem javno mnijenje mora pritisnuti političare da budu idealističniji nego što im odgovara, onda je taj trenutak nastupio sada. Iz svih razloga koje spominju Habermas i Derrida, državljeni su *europske jezgre* u najboljoj poziciji načiniti takav pritisak.

Kad bi se 15. veljače, kako se nadaju Habermas i Derrida, razumljelo kao *rođenje europske otvorenosti*, kao početak nove svijesti o zajedničkom europskom identitetu, to bi svakome dalo novu predodžbu što je politički moguće. Takav procvat novog idealističnog samodefiniranja odjeknulo bi cijelim svijetom – u Sjedinjenim Državama i Kini jednako kao i u Brazilu i Rusiji. To bi nas izbavilo iz slijepice ulice u kojoj smo trenutačno zarobljeni. To je, koliko mogu vidjeti, gotovo jedino što bi takva moć djelovanja mogla.

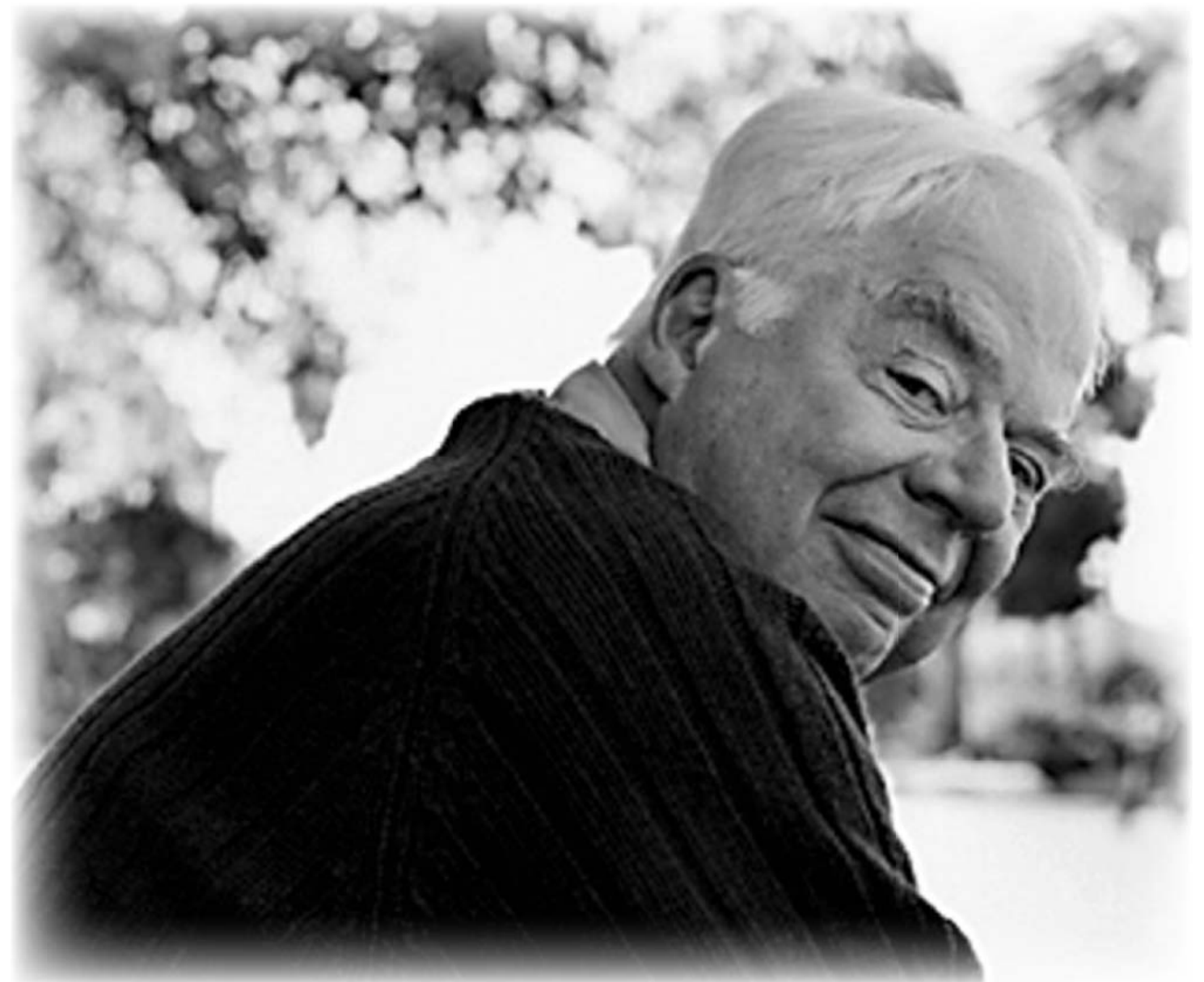
Ako postoji trenutak u kojem javno mnijenje mora pritisnuti političare da budu idealističniji nego što im odgovara, onda je taj trenutak nastupio sada. Iz svih razloga koje spominju Habermas i Derrida, državljeni su *europske jezgre* u najboljoj poziciji načiniti takav pritisak

Bushevi apologeti u američkim medijima odbacit će Habermasov i Derridin apel tek kao najnoviji primjer zavidnog i sentimentalnog antiamerikanizma koji se periodično pojavljuje kod europskih intelektualaca. Takvo je odbacivanje neutemeljeno. Obojica su profitirala svojim brojnim i čestim posjetima SAD-u i zadobila duboko i temeljito razumijevanje političkih i kulturnih postignuća Amerike. Oni su itekako svjesni uloge Amerike u svjetskoj povijesti kao prve velike ustavne demokracije, a i onoga što je Amerika, posebice nakon Drugog svjetskog rata, postigla za Europu. Oni prepoznaju da je upravo idealistični Wilsonov internacionalizam u Sjedinjenim Državama u konačnici doveo do osnivanja Ujedinjenih naroda. Oni znaju da unilateralna arogancija Busheve vlade predstavlja nesretan slučaj koji je povijesno posve određen – ni neizbježan, ni izraz nečega što je duboko i nerazdvojno usađeno u američku kulturu i društvo.

I u Europi, kao i u Americi, postoje milijuni ljudi koji jasno prepoznaju da je američki zahtjev za stalnom hegemonijom, usprkos svemu što je postigla na području ljudskih prava, strahovita pogreška. Amerikancima koji su toga svjesni potrebna je svaka pomoć koju mogu osvojiti kako bi svoje sugrađane uvjerali da je Bush njihovu zemlju izveo na krivi put. Konsolidiranje Europske unije u snažnu, neovisnu silu u svjetskoj politici, ne bi u tom dijelu američkog javnog mnijenja bilo procijenjeno kao sentimentalni antiamerikanizam, nego kao potpuno primjerena i svakako dobrodošla reakcija na opasnost koju sadašnji smjer američke vanjske politike predstavlja za svijet. ■

S njemačkoga preveo Trpimir Matasović

* Tekst je, u njemačkom prijevodu Alexandera Mendena, objavljen u *Süddeutsche Zeitungu*, 31. svibnja 2003. Oprema teksta redakcijska.

Sporazum bez budućnosti

Edward Said

Kao i kod mnogih rasprava o palestinsko-izraelskom sukobu, izmanipulirani klišeji i pretpostavke, a ne stvarna moć i proživljena povijest, oblikuju tijek diskursa. Skeptici i kritičari odgurnuti su u stranu kao antiamerikanci, dok je povelik dio organiziranog židovskog vodstva prokazao plan kao nešto što zahtijeva daleko više izraelskih ustupaka

Početkom svibnja Collin Powell, tijekom posjeta Izraelu i okupiranim teritorijima, susreo se s Mahmoudom Abbasom, novim palestinskim premijerom, a odvojeno i s manjom skupinom aktivista civilnog društva, uključujući Hanana Ashrawija i Mostaphu Barghutija. Prema Barghutiju, Powell je izrazio čuđenje i blago zaprepaštenje vidjevši kompjutorizirane karte naselja, 8-metarskog zida i desetaka kontrolnih točaka izraelske vojske koji su toliko otežali život Palestincima i učinili budućnost tako beznadnom. Powellovo znanje o palestinskoj stvarnosti je, najblaže rečeno, manjkavo, unatoč njegovu visokom položaju, no ipak je zatražio materijale da ih ponese sa sobom i, što je još važnije, uvjerio je Palestince da će isti trud koji je Bush uložio u Iraku sada biti primijenjen na *plan*. Sličan je stav iskazao krajem svibnja sam Bush u nizu intervjuja koje je dao arapskim medijima, premda je, kao i obično, naglasio opća mjesta, a ne nešto određeno. Susreo se s palestinskim i izraelskim vođama u Jordanu, nakon susreta s glavnim arapskim vođama, isključujući naravno sirijskog Bashar al-Assada. Sve je to dio onoga što sada izgleda kao veliki američki korak naprijed. To što je Ariel Sharon prihvatio plan (premda s dovoljno rezervi da potkopa taj pristanak) čini se dobrim izgledima za održivu palestinsku državu.

Vizija i nada

Busheva vizija (riječ otkriva čudnu sanjarsku notu u nečemu što je zamišljeno kao trijezan, definitivni mirovni plan) trebala bi biti ostvarena restrukturiranjem palestinskih vlasti, prekidom svakog nasilja i huškanja protiv Izraelaca i uspostavljanjem vlade koja bi odgovarala zahtjevima Izraela i tzv. četvorke (SAD, UN, EU i Rusija) odgovorne za plan. Izrael se sa svoje strane obavezuje da će poboljšati humanitarnu situaciju ublažavanjem ograničenja i ukidanjem policijskog sata, premda nije određeno gdje i kada. U fazi jedan trebalo bi se dogoditi i rušenje 60 naselja na vrhovima brežuljaka (takozvanih *ilegalnih naselja na isturenim položajima* koja su nastala otkada je Sharon došao na vlast u ožujku 2001.), premda nema ni riječi o uklanjanju ostalih, u kojima se nalazi oko 200.000 naseljenika na Zapadnoj obali i u Gazi, da ne spominjemo još 200.000 u anektiranom istočnom Jeruzalemu.

Palestinsko je društvo – razoreno, gotovo uništeno, opustošeno na toliko mnogo načina – još sposobno izvući svoju dušu iz sve većeg mraka. Nijedno drugo arapsko društvo nije tako bučno i zdravo nepokorno

Faza dva, opisana kao tranzicija, usmjerena je, što je prilično čudno, na "mogućnost stvaranja nezavisne palestinske države s privremenim granicama i atributima suvereniteta" – nijedan nije točno naveden – i trebala bi kulminirati međunarodnom konferencijom koja bi odobrila i zatim *stvorila* palestinsku državu, ponovno s *privremenim granicama*. Faza tri trebala bi sukob potpuno privesti kraju, također uz pomoć međunarodne konferencije čiji bi zadatak bio da riješi najteža pitanja: izbjeglice, naselja, Jeruzalema, granice. Uloga Izraela u svemu tome jest da suraduje: pravi teret je na Palestincima, koji moraju nastaviti s ustupcima dok vojna okupacija ostaje manje-više ista, premda blaža u glavnim područjima koja su okupirana u proljeće 2002. Nije predviđen nikakav element nadgledanja, a varljiva simetrija strukture planova uglavnom ostavlja Izraelu kontrolu nad onim što će se dogoditi sljedeće – ako će se išta dogoditi. A što se tiče ljudskih prava Palestinaca, danas ne toliko ignoriranih koliko ugušenih, nijedno točno određeno poboljšanje nije navedeno u planu; očito je Izraelu ostavljeno na volju hoće li nastaviti po starom ili neće.

Odjednom, kako kažu svi uobičajeni komentatori, Bush nudi pravu nadu za naselja na Srednjem istoku. Izvori iz Bijele kuće naveli su popis mogućih sankcija protiv Izraela ako Sharon bude nepopustljiv, no to je brzo demantirano i uskoro se prestalo i spominjati. Sve širi konsenzus medija predstavlja sadržaj dokumenta – od kojih su mnogi poznati iz prošlih mirovnih planova – kao rezultat Busheva novopronađenog samopouzdanja nakon trijumfa u Iraku. Kao i kod mnogih rasprava o palestinsko-

izraelskom sukobu, izmanipulirani klišeji i pretpostavke, a ne stvarna moć i proživljena povijest, oblikuju tijek diskursa. Skeptici i kritičari odgurnuti su u stranu kao antiamerikanci, dok je povelik dio organiziranog židovskog vodstva prokazao plan kao nešto što zahtijeva daleko više izraelskih ustupaka. No *establishment* tisak nas bez prestanka podsjeća da je Sharon govorio o *okupaciji*, koju nikad dosad nije priznao i u stvari je najavio namjeru da privede kraju izraelsku vladavinu nad 3,5 milijuna Palestinaca. No, je li uopće svjestan što predlaže privesti kraju? Komentator *Haaretza* Gideon Levy napisao je 1. lipnja da, kao ni većina Izraelaca, Sharon "ne zna ništa o životu pod policijskim satom u zajednicama koje su godinama pod opsadom. Što zna on o ljudima koji su prisiljeni putovati šljunčanim ili blatnim cestama, uz rizik po vlastiti život, kako bi odvezli ženu u trudovima u bolnicu? O životu na rubu gladi? O razorenim kućama? O djeci koja gledaju kako njihove roditelje premlaćuju i ponižavaju usred noći?"

Zid

Drugi propust koji ledi krv u žilama je golem *zid razdvajanja* koji sada gradi Izrael na Zapadnoj obali: 347 kilometara betona u smjeru sjever-jug od kojih je 120 kilometara već podignuto. Visok je osam i debeat dva metra; cijena mu je 1,6 milijuna dolara po kilometru. Taj zid ne samo da dijeli Izrael od tobožnje palestinske države na temelju granica iz 1967. godine: on u stvari otima nova područja palestinske zemlje, ponekad i po pet ili šest kilometara. Okružen je rovovima, električnom žicom i opkopima; na redovitim udaljenostima pojavljuju se kule promatračnice. Gotovo desetljeće nakon kraha južnoafričkog apartheida, taj odvratan rasistički zid raste uz jedva ijedan glas od većine Izraelaca ili njihovih američkih saveznika koji će, svidalo im se to ili ne, platiti njegov veći dio. Četrdeset tisuća palestinskih stanovnika grada Qalqilya žive s jedne strane zida, a zemlja koju obrađuju i od koje u stvari žive, nalazi se s druge strane. Procjenjuje se da će, kada zid bude dovršen – dok se SAD, Izrael i Palestinci mjesecima svađaju oko procedure – gotovo 300.000 Palestinaca biti odvojeno od svoje zemlje. Plan o tome šuti, kao i o Sharonovu nedavnom odobrenju zida na istočnoj strani Zapadne obale koji će, ako bude sagrađen, smanjiti količinu palestinskog

teritorija, koji je na raspolaganju za Bushevu državu iz snova, na grubo rečeno 40 posto područja. To je ono što je Sharon imao na umu čitavo vrijeme.

Neizrečena premisa nalazi se u pozadini prilično izmijenjenog prihvaćanja plana i očitoj predanosti SAD-a njemu: relativan uspjeh otpora Palestinaca. To je tako bez obzira odobrava li netko ili ne neke od njegovih metoda, njegovu pretjeranu cijenu i težak danak koji je imao za još jednu generaciju Palestinaca koji se odbijaju predati suočeni s nadmoćnom superiornošću izraelsko-američke snage. Sve vrste razloga navedene su za pojavu plana: da ga podržava 56 posto Izraelaca, da se Sharon napokon pokorio međunarodnoj stvarnosti, da je Bushu potrebno arapsko-izraelsko pokriće za vojne pothvate na drugim mjestima, da su se Palestinci napokon opametili i iznjedrili Abu Mazena, i tako dalje. Ponešto od toga i jest istina, no ipak tvrdim da nije bilo tvrdoglavog odbijanja Palestinaca da prihvate kako su *porožen narod*, kako ih je izraelski vojni zapovjednik nedavno opisao, ne bi bilo ni mirovnog plana. No ipak, bilo tko tko vjeruje da plan nudi bilo što nalik dogovoru ili da se hvata u koštac s osnovnim problemima, u krivu je. Kao i većina prevladavajućeg mirovnog diskursa on stavlja potrebu za ograničavanjem, odricanjem i žrtvovanjem na palestinska leđa, poričući tako bogatstvo i težinu palestinske povijesti. Čitati plan znači suočiti se s dokumentom koji nije svjestan svoga vremena i prostora.

Plan, u stvari, nije mirovni plan koliko plan pacifikacije: cilj mu je riješiti Palestinu kao problem. Zbog toga se u bezličnom jeziku dokumenta ponavlja pojam *provedba* – drugim riječima, način na koji se očekuje da se Palestinci ponašaju. Bez nasilja, bez protesta, s više demokracije, od bolje vođe i institucije – a sve to utemeljeno na predodžbi da je glavni problem okrutnost palestinskog otpora, a ne okupacija koja ga je potakla. Ništa slično ne očekuje se od Izraela osim da mala naselja koja sam već spomenuo, poznata kao *ilegalni isturenih položaji* (potpuno nova klasifikacija koja upućuje na to da su neke implantacije na palestinskoj zemlji legalne), mora napustiti i da glavna naselja ostaju *zamrznuta*, no zasigurno ne uklonjena ili srušena. Nema ni riječi o tome što su, od 1948., a zatim ponovno od 1967. godine, Palestinci morali izdržati u rukama Izraela i SAD-a. Ništa o usporavanju razvoja palestinske ekonomije. Uništavanje kuća, čupanje drveća s korijenjem, zatvorenici (njih barem 5000), politika ciljanih ubojstava, zatvaranja od 1993., masovno propadanje infrastrukture, nevjerojatan broj smrti i sakaćenja – sve to, pa i više, prolazi bez riječi.

Karizma i moć

Zvjerska agresija i ukočena unilaterálnost američkih i izraelskih timova već su dobro poznati. Palestinski tim jedva pobuđuje povjerenje, stvoren kao da je od recikliranih i ostarjelih Arafatovih kohorti. U stvari, čini se da je plan Yaseru Arafatu dao još malo života, zbog svih napora Powella i njegovih pomoćnika da ga izbjegnju posjetiti. Unatoč glupoj izraelskoj politici koja ga pokušava poniziti ušutkujući ga u teško bombardiranom

kartografija moći

ograđenom prostoru, on još ima kontrolu. Ostaje izabrani palestinski predsjednik, ima u rukama konce palestinskog novčanika (koje je daleko od nabubrenog), a što se tiče njegova statusa, nije dan od pripadnika novih *reformatorskih* timova ne može se mjeriti s njim po karizmi i moći.

Uzmimo primjeri Abu Mazena. Upoznao sam ga u ožujku 1977. na svom prvom sastanku Nacionalnog vijeća u Kairu. Održao je daleko najdulji govor, u didaktičnoj maniri koju je usavršio kao srednjoškolski učitelj u Qataru i objasnio okupljenim palestinskim parlamentarcima razlike između cionizma i cionističkih disidenata. Bila je to vrijedna intervencija, jer tada većina Palestinaca nije imala pravu predodžbu o tome da Izrael nije sastavljen samo od fundamentalista cionista, koji su bili anatemom svakom Arapinu, nego isto tako i od različitih vrsta mirovnjaka i aktivista. Gledajući iz današnje perspektive, Abu Mazenov govor začeo je PLO-ovu kampanju sastanaka, uglavnom tajnih, između Palestinaca i Izraelaca: ti su dugi dijalozi o miru u Europi imali znatan učinak u njihovim društvima na oblikovanje izbornoga tijela koje je Oslo učinilo mogućim.

Ipak, nitko nije sumnjao da je Arafat odobrio Abu Mazenov govor i kampanju koja je uslijedila, a koja je hrabre ljude kao što su Issam Sartawi i Said Hammami koštala života. I dok su se palestinski sudionici pojavili iz središta palestinske politike (tj. Fataha), Izraelci su bili iz malih marginaliziranih grupa podupiratelja mira, čija je hrabrost pohvalna iz samoga toga razloga. Tijekom godina koje je PLO proveo u Bejrutu između

Neuspjeh u Oslu

U Oslo su Izraelci doveli niz stručnjaka koji su bili opskrbljeni kartama, dokumentima, statistikama i s barem 17 predložaka onoga što će Palestinci na kraju potpisati, dok su Palestinci na nesreću ograničili svoje pregovarače na tri čovjeka iz PLO-a, od kojih nijedan nije znao engleski niti je imao neko znanje o međunarodnom (ni bilo kojem drugom) pravu. Čini se da je Arafatova ideja bila da sastavi tim uglavnom zato da bi sebe zadržao u procesu, osobito nakon odlaska iz Bejruta i katastrofalne odluke da stane na stranu Iraka tijekom Zaljevskog rata 1991. Ako i jest imao neke druge ciljeve, nije se za njih djelotvorno pripremio, što je oduvijek bio njegov stil. U memoarima Abu Mazena *Through Secret Channels: The Road to Oslo* (1995.) i u drugim anegdotalnim pričama o raspravama u Oslu, Arafatovu podređenom pripisuje se zasluga *arhitekta* ugovora, premda nikada nije napustio Tunis; Abu Mazen ide tako daleko da kaže da mu je trebalo godinu dana nakon washingtonskih ceremonija (gdje se pojavio zajedno s Arafatom, Rabinom, Peresom i Clintonom) da uvjeri Arafata da u Oslu nije dobio državu. Pa ipak, većina izvještaja o mirovnim pregovorima naglašavaju činjenicu da je Arafat vukao sve konce. Nije zato ni čudo da su pregovori u Oslu uvelike pogoršali cjelokupnu situaciju Palestinaca. (Američki tim pod vodstvom Dennisa Rossa, bivšeg zaposlenika izraelskog lobija – posao kojemu se sada vratio – rutinski je podržao izraelski položaj koji se, nakon punog desetljeća pregovora, sastojao u vraćanju 18 posto okupiranog teritorija Palestincima pod iznimno

Zato unapređenje Abu Mazena u status reformističkog premijera, što toliko zadovoljava Amerikance i Izraelce, većina Palestinaca shvaća kao, recimo, neku vrstu šale, pokušaj starca da zadrži moć izmišljanjem novoga trika. Abu Mazen se uglavnom smatra bezbojnim, umjereno korumpiranim i bez bilo kakve vlastite jasne ideje, osim što želi udovoljiti bijelcima.

Kao i Arafat, Abu Mazen nikad nije živio nigdje osim u Zaljevu, Siriji i Libanonu te Tunisu i danas okupiranoj Palestini; ne zna nijedan jezik osim arapskog i nije neki govornik ili javna osoba. Nasuprot tome, Mohammed Dahlan – druga obećavajuća figura u koju Izraelci i Amerikanci polažu velike nade – je mlađi, pametniji i prilično okrutan. Tijekom osam godina, koliko je vodio jednu od 14 ili 15 Arafatovih sigurnosnih organizacija, Gaza je bila poznata kao Dahlanistan. Dao je ostavku prošle godine samo da bi ga Europljani, Amerikanci i Izraelci ponovno regrutirali za posao *šefa sigurnosti*, premda je također oduvijek bio jedan od Arafatovih ljudi. Danas se od njega očekuje da se okomi na Hamas i islamski Džihad: jedan od ponovljenih izraelskih zahtjeva iza kojega leži nada da će doći do nečega što će sličiti palestinskom građanskom ratu, što izaziva sjaj u očima izraelske vojske.

U svakom slučaju, čini mi se jasnim da, bez obzira kako marljivo i fleksibilno Abu Mazen *radio*, bit će ograničen s tri čimbenika. Jedan je, naravno, sam Arafat, koji još kontrolira Fatah. Drugi je Sharon (koji će vjerojatno cijelo vrijeme imati iza sebe SAD). U popisu 14 *primjedbi* o planu objavljenih u *Haaretzu*

– razoreno, gotovo uništeno, opustošeno na toliko mnogo načina – još sposobno izvući svoju dušu iz sve većeg mraka. Nijedno drugo arapsko društvo nije tako bučno i zdravo nepokorno i nijedno nema više građanskih i društvenih inicijativa te institucija koje djeluju (uključujući čudesno vitalni glazbeni konzervatorij). Premda uglavnom neorganizirana i u nekim slučajevima vodi jadne živote egzila i bezdržavlja, palestinska dijaspora je još energično zaokupljena problemima njihove kolektivne sudbine i svi oni koje poznajem uvijek nekako pokušavaju pridonijeti cilju. Samo je mali dio te energije pronašao put do palestinskih vlasti, koje su osim iznimno ambivalentne Arafatove figure ostale čudno po strani od zajedničke sudbine. Iako po nedavnim anketama Fatah i Hamas među njima imaju podršku od oko 45 posto palestinskog izbornog tijela, dok ostalih 55 posto uključuje prilično drukčije političke formacije koje, izgleda, pokazuju mnogo više nade.

Jedna mi se čini osobito važnom s obzirom na to da danas predstavlja jedinu istinsku grupaciju običnih ljudi koja se kloni i religioznih stranaka i njihovih fundamentalističkih sektaških politika, kao i tradicionalnog nacionalizma koji nude Arafatovi stari (a ne mlađi) aktivisti Fataha. Naziva se Nacionalna politička inicijativa (NPI), a njezina je vodeća figura Mostapha Barghuti, liječnik školovan u Moskvi, čiji je glavni posao bio posao ravnatelja prepoznatljivog Village Medical Relief Committee, koji je osigurao zdravstvenu zaštitu za više od 100.000 Palestinaca u ruralnim područjima. Bivši pristaša komunističke partije, Barghuti je tihi organizator koji je svladao stotine stvarnih prepreka koje priječe palestinski pokret ili putuje izvan zemlje da bi se sastao s gotovo svakim nezavisnim pojedincem ili organizacijom od važnosti za politički program koji obećava društvenu reformu jednako kao i oslobođenje. Barghuti je izgradio zavidno dobro vođen pokret solidarnosti koji prakticira pluralizam i koegzistenciju koju propovijeda. NPI ne diže ruke pred besciljnom militarizacijom intifade. Nudi programe školovanja za nezaposlene i socijalnu pomoć siromašnima na temelju činjenice da to odgovara sadašnjim okolnostima i izraelskom pritisku. Iznad svega, NPI, koji će postati prepoznata politička stranka, želi mobilizirati palestinsko društvo kod kuće i u egzilu u borbi za slobodne izbore – autentične izbore koji će predstavljati palestinske, a ne izraelske ili američke, interese. Ta autentičnost je ono što, čini se, nedostaje u putu zacrtanom za Abu Mazena.

Ovdje vizija nije umjetno proizvedena privremena država na 40 posto zemlje, s napuštenim izbjeglicama i Jeruzalemom pod vlašću Izraela, nego suvereni teritorij bez vojne okupacije kao rezultat masovnog djelovanja koje uključuje Arape i Židove gdje god je to moguće. Zato jer je NPI autentičan palestinski pokret, reforma i demokracija postale su dio njegove svakodnevnice prakse. Organizacijski sastanci već su održani, a još ih se mnogo planira izvan zemlje i u Palestini, unatoč strogim ograničenjima putovanja. Utjeha je vjerovati da, dok se nastavljaju formalni pregovori i rasprave, postoji mnoštvo neformalnih, nekooptiranih alternativa, čiji su NPI i sve raširenija međunarodna kampanja solidarnosti najvažniji dijelovi. ■

S engleskoga prevela Lovorka Kozole

*Tekst je objavljen u *London Review of Books*, vol. 25. br. 12, 19. lipnja 2003. Prema teksta redakcijska.

1971. i 1982. godine, Abu Mazen bio je u Damasku, no onda se pridružio Arafatu u egzilu i njegovu osoblju u Tunisu tijekom sljedećeg desetljeća. Tamo sam ga susreo nekoliko puta i bio iznenađen njegovim dobro organiziranim uredom, njegovim tihim birokratskim ponašanjem i njegovim očitim zanimanjem za Europu i SAD kao arene u kojima Palestinci mogu učiniti nešto korisno zagovarajući mir. Nakon konferencije u Madridu 1991., za njega je rečeno da je spojio pripadnike PLO-a i nezavisne intelektualce u Europi i oblikovao ih u timove da pripreme dokumente za pregovore o temama kao što su voda, izbjeglice, demografija i granice prije onoga što će postati tajni sastanci u Oslu, premda, koliko znam, nijedan od tih dokumenata nije upotrijebljen, nijedan od palestinskih stručnjaka nije bio izravno uključen u razgovore, a nijedan od rezultata tih istraživanja nije utjecao na konačne dokumente.

nepovoljnim uvjetima, s tim da je IDF zadržao kontrolu nad sigurnošću, granicama i vodom. Naravno, broj naselja otad je udvostručeno.)

Otkada se PLO vratio na okupirani teritorij 1994., Abu Mazen ostao je drugorazredna figura, poznata beziznimno po svojoj *fleksibilnosti* prema Izraelu, po podložnosti Arafatu i nedostatku organizirane političke baze, premda je jedan od utemeljitelja Fataha i dugo član i generalni tajnik njegova Centralnog komiteta. Koliko znam, nikada nije izabran ni za što, a zasigurno ne u Palestinsko zakonodavno Vijeće. PLO i palestinske vlasti pod Arafatom su sve samo ne transparentne. Malo se zna o načinu na koji se donose odluke ili načinu na koji se troši novac te gdje je i tko osim Arafata ima pravo glasa u vezi s tim. Svi se, međutim, slažu, da Arafat, zlobni mikro-menadžer i *control freak*, ostaje središnja figura u svakom pogledu.

27. svibnja, Sharon je naznačio vrlo uske granice bilo čemu što bi moglo biti prevedeno kao fleksibilnost izraelske strane. Treći je čimbenik Bush i njegova okolina; sudeći prema tome kako rješavaju pitanja poslijeratnog Afganistana i Iraka, nemaju ni želudac ni sposobnost za izgradnju nacije. Već je Busheva desničarska kršćanska baza na jugu glasno prosvjedovala protiv pritiska na Izrael i već je moćni američki proizraelski lobi, sa svojim povodljivim pomoćnikom, američkim kongresom, krenuo u akciju protiv bilo kakve naznake upotrebe sile protiv Izraela, premda će to biti ključno sada kada je počela završna faza.

Utjeha

Može se činiti nerealnim reći da, čak i ako su izgledi iz palestinske perspektive strašni, nije sve tako crno. Vraćam se na tvrdoglavost koju sam spomenuo i na činjenicu da je palestinsko društvo

Dom Europa

Dom Europa

Gianni Vattimo

Mi smo djeca povijesti nacionalnih država, koje su – ne uvijek na *realističan način*, no svakako u općenito prihvaćenoj socijalnoj retorici – smatrane domovinama u *oružju, jeziku i vjeri*, itd., dakle, legitimirane u svojoj volji za jedinstvom i neovisnošću, iz *prirodnih razloga*. Sličnu *nacionalnu svijest* ne možemo niti zamisliti za Europu... Europa može biti samo jedno jedinstvo kultura

Program s kojim je opisan mandat Romana Prodija kao predsjednika Europske izvršne komisije može se smatrati ispunjenim. Unija je proširena za deset zemalja, a time je postala neizostavna dosad vječno potiskivana zadaća kojom bismo si podarili ustav i strukturu koja se neće moći reducirati na multilateralne ugovore koji su obilježili razvoj proteklih desetljeća. No, proces se približio konačnoj fazi (i samo čeka na predviđene parlamentarne ratifikacije ili referendum u različitim državama). No, upravo sada primjetan je rizik s kojim je, uostalom, valjalo računati: da bi proširenje moglo biti popraćeno jednom vrstom *raspada* europskoga jedinstva. Kako bismo ostali zajedno bez trzavica i sukoba, izgleda da tako brojne i međusobno različite zemlje u svakom pogledu zahtijevaju strukturu koja predviđa široki prostor autonomije, pa se odmah iznova može olabaviti federativna veza kojoj bi trebao služiti novi europski ustav. I to je razlog određenome ambigvitetu koji se lako primjećuje kod drugih, u svakoj političkoj stranci – oni se s entuzijazmom izjašnjavaju o perspektivama koje pruža Unija. Neki u proširenju, kao što predlaže Prodi, vide odlučujući pomak prema manje obvezujućem europskome jedinstvu, koji bi Uniju mogao učiniti priznatim i utjecajnim akterom u svjetskoj politici. Drugi se nadaju kako će upravo prijelaz s petnaest na dvadeset pet zemalja članica prisiliti Uniju da uvelike reducira svoje *federalne* ambicije i da još godinama dopušta prevlast takozvane *intergouvernativne* metode, one koja je dosad vrijedila kod većine značajnih političkih odluka i koja zahtijeva jednoglasnost kod svake bitne odluke (obrane, fiskusa, vanjske politike, pravosuđa...).

Europa s dvije brzine

Promatrano sa stajališta ovih ograničenja, Europska federalna budućnost – od svih priznat uvjet za njezinu autoritarnu prisutnost na svjetskoj pozornici – manje-više je dvojbena. No, možda i nije tako, jer u istim sporazumima uz pomoć kojih su dosad osnivane institucije, predviđen je instrument koji se može prisvojiti u slučaju da ne postoji politička volja i na koji se odnosi izraz *Europa s dvije brzine*. On ponekad šokira jer djeluje kao da želi uspostaviti neprihvatljive razlike (zemlje serije A i serije B), no on je uglavnom dao dobre rezultate, počevši od privajanja zajedničke valute. Koliko se zna, doista samo jedan dio zemalja članica Europske unije pripada području eura, dok divovi

poput Velike Britanije i dalje ostaju izvan njega. Pa ipak, euro manje-više funkcionira, a ako funkcionira lošije nego što bismo htjeli, razlog tome nije odsustvo Britanaca, nego upravo činjenica da ga još nije poduprla nijedna ekonomska federalna politika. Metoda dviju brzina mogla bi – i morala bi, smatramo – također i prije svega služiti uređenju užih federalnih struktura: pogotovo na području vanjske politike, obrane i ekonomije. Naravno samo kao preteča vezama koje bi u budućnosti trebale vriediti za sve članove zajednice, koje bi iz iskustava napredne skupine mogle povlačiti argumente za sudjelovanje.

No, postoji li europski identitet? U tom su nas pogledu obilježili limiti našeg povijesnog iskustva. Mi smo, zapravo, djeca povijesti nacionalnih država, koje su – ne uvijek na *realističan način*, no svakako u općenito prihvaćenoj socijalnoj retorici – smatrane domovinama u *oružju, jeziku i vjeri*, itd., dakle, legitimirane u svojoj volji za jedinstvom i neovisnošću, iz *prirodnih razloga*. Sličnu *nacionalnu svijest* ne možemo niti zamisliti za Europu. Ono što još više fascinira kada mislimo na projekt Europe kao ujedinjenoga političkog subjekta, jest upravo gotovo apsolutno odsustvo svakoga *prirodnog* temelja koji bi se mogao osloniti na nacionalnu svijest. Europa može biti samo jedno jedinstvo *kultura*, također i prije svega u smislu u kojemu se taj pojam protivi pojmu *prirode*. Iako ne vidimo prirodne razloge ili one s *organsko-povijesnom* pozadinom poput jezika, rase, tla, iste vjere – i kad bi ih vidjeli smatrali bi ih pogreškome, oblikom regresije u devetnaesto stoljeće nacionalnih država – zbog kojih bismo se osjećali Europljanima, moramo priznati i eksplicitno artikulirati razloge zbog kojih smo, pogotovo odnedavno, postali svjesni da je biti Europljanin nešto posebno; to je na prvome mjestu i bitnije je od pripadnosti Uniji koja je u izgradnji.

Američki kolaboratori ili obnova Europe

Ako tu razliku artikuliramo, možda ćemo moći točno odrediti europski identitet bez kojega ti sakrosanktni pragmatični razlozi, koji nas tjeraju prema izgradnji federalne Europe, izgledaju preslabi i nedovoljno uvjerljivi za pokretanje bilo kakva politički podijeljenog angažmana, a kamoli potrage za profesionalcima koji će se posvetiti svojem poslu. Ovi su pragmatični razlozi, naravno, sigurni: posebice onaj koji je bio presudan za očeve-osnivače prve Europske zajednice za ugljen i čelik (Montanunion). Najprije Montanunion, zatim zajedničko tržište i, napokon, euro, pomogli su da se nisu ponovili ratovi među zemljama kontinenta te da Europa postane bogato ekonomsko područje koje će se više nadmetati. No, pragmatični razlozi i interesi su nedostadni. Politika mora izjednačiti interese koji su često radikalno oprečni, a kako bi došlo do suglasnosti potrebna je vrsta *duhovnoga dodatka*, dakle etnička odluka koja se ne ograničava na puko izračunavanje onoga što bi pojedincima više odgovaralo u smislu ekonomske zarade ili općenito za preživljavanje.

Tražimo li, dakle, nešto analogno patriotskim vrijednostima koje su u devetnaestom stoljeću i prije njega funkcionirale u svrhu izgradnje nacionalnih država i njihove neovisnosti? Da i ne: ne tražimo prirodne ili organičke vrijednosti *izvorne* pri-

padnosti, pa ipak tražimo nešto što se ne nameće samo s gledišta funkcionalne racionalnosti, nego nešto što može motivirati etničko-politički izbor. Te relativno visoke vrijednosti, koje nas mogu inspirirati, možemo precizno odrediti analizirajući razloge zbog kojih se osjećamo Europljanima, usprkos svim prirodnim razlikama koje nas razdvajaju.

Europa nasuprot SAD-a. Ovdje ne možemo a da ne posegnemo za iskustvom koje smo nedavno imali prilikom anglo-američke invazije u Iraku. Rumsfelda čuti kako govori kako se staru Europu mora izbaciti iz igre jer nije sposobna ići ukorak s vremenom te da novu Europu čine zemlje koje su spremne sudjelovati u koaliciji *volonterskih* američkih kolaboratora, nije nas razbjesnilo samo zbog našega prava primogeniture – kad su *staroj* Europi pripadale i neke od zemalja koje su najviše pridonijele rođenju Europske unije (njezini očevi sigurno nisu bili Velika Britanija, niti Španjolska ili Poljska). Budimo iskreni, najviše nas je razljutila činjenica da su o Europi odlučivali eksponenti Bushove administracije, koji su – isključujući Francusku i Njemačku, kao i Italiju De Gasperija i Spinellija – upravo ostavljali dojam izdajica europskoga duha, onako kako smo ga zamislili. Ono što Rumsfeld i Bush nazivaju Europom predstavlja vrijednosti koje ne smatramo našima; i stoga se u nama, kao oprečnost, pobuđuje svijest o tome što Europa *doista* jest.

Gen socijalizma

U prvome redu – iako popis ovdje može biti sastavljen drukčijim redosljedom, ovisno o različitim individualnim i *nacionalnim* osjećajima – postoji radikalna razlika između Europe i Amerike s obzirom na laicizam. Naravno, poznati su nam religiozni korijeni sjevernoameričkoga društva, kada nam Amerikanci pričaju o puritanskim hodočasnicima i njihovoj potrazi za apsolutnom slobodom vjerski inspirirane svijesti.

No, u verziji Busha i njegovih prijatelja ova se duboka i *slobodarska* religioznost američkoga duha pokazala kao ono što strahujemo da i jest: kao ideja da je *Bog uz nas*, te da dokaz o tome leži u našoj ekonomskoj i vojnoj superiornosti. Drukčiji laicizam Europe, vjerojatno više mučen sumnjama, otkriva još jedan drukčiji smisao države i njezinih zadaća. Mogli bismo sve pojednostavniti i reći kako se u europskome DNA nalazi i gen *socijalizma* o kojemu SAD ništa ne zna. Postoje ozbiljni povijesni razlozi za tu razliku: u Sjedinjenim je Državama centralizam lokalnih regionalno-državnih i federalnih vlada nastao *nakon* oblika *pionirске* samoorganizacije. Institucija države u SAD-u se, na različitim razinama, više *tolerira* nego što se smatra aktivnim faktorom zajedničkoga života.

Od škole preko zdravstva do poslovnoga svijeta u američkome društvu sve se prepušta privatnicima i njihovu načinu samoorganizacije. Na kraju krajeva, moguće je da takve izrazito *slobodarske* koncepcije institucija u izobilju – i u fizičkome – imaju svoje porijeklo u prostoru, u kojemu Amerikanci još uvijek uživaju. Europa u kojoj živimo i koja nosi teret povijesti te postaje sve siromašnija što se prostora tiče, ne uspijeva misliti o državi samo u tom subsidiarnom obliku. Čak i oni liberalniji među nama svjesni su da se prostor slobodne konkurencije ne može doista zaštititi bez snažne regulativne prisutnosti javnih institucija. U tome se sastoji onaj gen *socijalizma*, koji – unatoč svim problemima realsocijalizma – ostaje pohranjen u kulturnim temeljima Europe. (...)

Ne možemo se ne zvati Europljanima

Ako nastavimo razmišljati o tome zašto se osjećamo kao Europljani, a ne kao Amerikanci – što ćemo u budućnosti sve češće činiti – naposljetku ćemo neizbježno naići na drugu viziju egzistencije, drukčije predodžbe o tome što je *dobar život*, na drukčiji egzistencijalni plan. I na program participativne demokracije koji isključuje nepopustljivost i hijerarhije, koje se (kvazi) nužno učvršćuju u društvima u kojima država prirodne razlike, osim što ih ispravlja, kultivira i koristi za *razvoj* sustava. No, iz razloga koji iz toga logički slijede i koji su ovdje samo naznačeni, ali veoma prisutni u svijesti Europljana, kako bi kazao Benedetto Croce, “ne možemo se ne zvati Europljanima”, posebice ako se razlikujemo od duha koji danas prevladava u američkome društvu. A sebi želimo da ova razlika postane začetak inspiracije jedne politike koja će biti sposobna Europi podariti dostojanstvo i težinu koja joj pripada u svjetskoj politici. ▣

S talijanskoga prevela Gioia-Ana Ulrich

* Skraćena verzija teksta objavljenog u *La Stampi*, 31. svibnja 2003. Oprema teksta redakcijska.

Gianni Vattimo rođen je 1936. u Torinu i pripada krugu takozvanih postmodernih filozofa. Sebe smatra predstavnikom nedogmatične filozofije. Od 1964. do 1982. godine bio je profesor estetike, a od 1982. predaje teorijsku filozofiju na Sveučilištu u Torinu. U međuvremenu je bio gost-predavač na više američkih sveučilišta. *La fine della modernità* (1985.), *Oltre l'interpretazione* (1994.), *Crede di credere* (1996.), *Vocazioni e responsabilità del filosofo* (2000.), *Dialogo con Nietzsche* (2000.) samo su neki od naslova koje je objavio tijekom godina. Od 1999. član je Europskoga parlamenta. ▣

vizualna kultura

Dvije strane svake priče

Mark Nash

Ključno je pitanje uključuje li zaista nova fizička mobilnost, koju gledatelju nude galerijske i muzejske instalacije, kritiku dominantnih gledateljskih kino sustava

Posjetitelji recentnih izložbi suvremene umjetnosti, osobito Venecijanskog bijenala 2001., ne mogu ne biti iznenađeni serijom *dark rooms*, mjestima susreta sa širokim spektrom video i filmskih praksi, premda često u tami predstavljenih DVD-video projekcijama. Želja mi je istražiti neke paradokse ili kontradikcije začete nazočnošću umjetničkog filma i videa u galeriji, što dovodi u pitanje istodobno naš odnos prema muzejskoj instituciji i našu percepciju i tumačenje pokretnih slika. Naročito je naš odnos prema dominantnim sustavima pokretnih slika, filma i televizije doveden u pitanje.

Istodobno želim istražiti ono što doživljavam kao tenziju između zgovornika jednokanalnog filmskog (ili TV) doživljaja i onih koji su za galerijske instalacije, a što mislim da dovodi do situacije nepovjerenja i nerazumijevanja filma. Nepovjerenja, jer film se često poima kao utjelovljenje populističkih zahtjeva nasuprot elitnijih zadovoljstava koje pruža tradicionalna umjetnička galerija, iako ova distinkcija postaje sve manje važnom.

Nerazumijevanja, jer film je integralni, ako ne i generativni dio umjetnosti dvadesetog stoljeća, a filmski ključni modus dvadesetstoljetnog subjektiviteta. Uvijek smo već u filmu, na ovaj ili onaj način.

Razmatrajući ulogu pokretne slike u kontekstu umjetničke galerije, nužno je upitati o kojoj vrsti filma govorimo. Povijest filma u 20. stoljeću povijest je pluraliteta filmova. Čak je i dolazak zvučnog filma smatran epistemološkom prekretnicom koju su mnogi kritičari (poput Erwina Panofskog) težili definirati kao zasebnu umjetničku formu koja dijeli isti osnovni medij s nijemim filmom. Usvajam trodijelnu podjelu područja filma: narativni, avangardni i dokumentarni, derivirani iz nedavnih disku-

sija o teoriji žanra. To je utjecalo na oslobađanje eksperimentalne i avangardne od binarno oprečne *mainstream* "hollywoodske naracije" nameštute i od teoretičara i od filmskih stvaratelja, a koja nam omogućuje da ozbiljnije promišljamo njezinu ulogu u povijesti suvremene umjetnosti. To nam također omogućuje da analiziramo odnos dokumentarnog filma prema stvarnosti neovisno o *reality effectu* klasične realistične naracije.

U nedavno objavljenom eseju za katalog *O estetici video instalacija*, Boris Groys se usredotočuje na dva načina na koje pokretna slika mijenja iskustvo kretanja kroz galeriju (*gallery-going*). Prvo se tiče osvjetljenja – činjenice da izložci-pokretne slike nisu osvijetljeni muzejskim svjetlom već emitiraju svoj vlastiti izvor svjetlosti ili mraka: "Video i filmske instalacije sad su uvele najdublji mrak ili sumrak u muzejski prostor". Umjetnik, ističe Groys, sada kontrolira svjetlo uz pomoć kojeg vidimo njegov rad. Drugo se tiče promjene privremenih uvjeta koji utječu na našu percepciju umjetnosti. Pokretne slike počele su sugerirati promatraču koliko vremena treba provesti u kontemplaciji. Međutim, trebamo li "prekinuti kontemplaciju nad nekim video ili filmskim radom kako bismo mu se vratili kasnije, bit ćemo neizbježno ispunjeni istim osjećajem da smo nešto važno propustili, i više nećemo biti sigurni što se zaista događa u toj instalaciji". Pokretne nas slike, drugim

Documenta 11, kustoski tim Okwuija Enwezova, 2002.

riječima, vraćaju iskustvu stvarnog života, "tog poznatog mjesta... na kojemu ste zauvijek progonjeni osjećajem da ste na pogrešnom mjestu u pogrešno vrijeme." Instalacije pokretnih slika stvaraju tjeskobu u promatrača za koju nema adekvatnog i zadovoljavajućeg rješenja: "Što god da je osoba odlučila, ostati na mjestu ili se nastaviti kretati – njezina odluka uvijek će sadržavati loš kompromis." U kinu, s druge strane, publika je tradicionalno nepokretna, sigurna u svom saznanju da će, uz uvjet da nije propustila početak filma, uvijek vidjeti sve što je potrebno da bi djelo bilo razumljivo.

Kustosi koji rade s pokretnim slikama također insistiraju na Groysovu gledištu da video i filmska instalacija u kontekstu galerije predstavlja oslobađanje gledatelja od onog što smatraju ograničenjima tradicionalnog kina. Lynne Cooke, pišući o Marijke van Warmerdam, komentira: "... budući da nema fiksnih sjedala, gledatelji moraju sami odrediti svoj povoljan položaj, što je proces u kojemu postaju svjesni svoje aktivnosti promatranja. Time su njezina djela odmaknuta daleko od klasičnog, pasivnog kinematografskog iskustva u kojemu publika, zakukuljena u zamračenoj prostoriji, poslovično gubi svu samosvijest, postajući skupina totalno uronjenih, bestjelesnih promatrača."

Metafora mraka uvijenog ili umetnutog u bijelu kocku vrlo je moćna. Dok za Groysa ispisuje kraj *bijele kocke*, za Ilesa *bijela kocka* ispisuje kraj jedne vrste filmskog iskustva. Naravno, u kontekstu galerije pokretna slika čita se drukčije i ne treba podcjenjivati ustrajanje umjetnika i kustosa na uskraćivanju promatraču sigurnog i zaštićenog mjesta staromodnog prostora kina. Međutim, moj je osjećaj da previše napisa o filmu i videu u galeriji može prelakom tumačiti *sjedenje u kinu* kao *pasivnost*, ili *mobilnost* kao *slobodu*, previdajući često očito politički *single-channel* film usmjeren na kreiranje

aktivnog promatrača u tradicionalnom kinematografskom okruženju.

Gledatelj je položaj složen i relacionalan. Ella Shohat i Robert Stam skovali su frazu *transnacionalno ili inter-kulturalno gledateljstvo* kako bi naglasili činjenicu da je "gledateljska identifikacija kulturalno, diskurzivno i politički diskontinuirana, da je podvojena, čak šizofrena, da sugerira seriju pukotina; ista osoba može biti prevarena kontradiktornim diskursima i kodovima."

Ideološko funkcioniranje filmskog gledateljstva tijekom posljednjih pedeset godina pomaknuto je na širi fragmentiraniji i disperzivan sustav vizualnog, obuhvaćajući oglašavanje, televiziju, magazine masovne distribucije i tako dalje. Posljedično, kustoske i umjetničke prakse zaokupljene dekonstruiranjem i rekonstruiranjem promatranja trebale su pronaći pristupe koji nisu primarno arhitektonski. Konstrukcija i problematizacija subjekta uključuje seriju diskurzivnih mijena u kojima je kustoska praksa igrala suštinsku ulogu u smještanju značenja pojedinih djela u diskurzivne okvire koji su se neizbježno pomakli iza galerijskog okvira. No tvrdim da ne mora nužno postojati veza između pojedinog formalnog pristupa uvjetima u kojima je djelo doživljeno (na primjer, kreiranje mobilnog gledatelja) i njegove pretpostavljene radikalnosti.

Ključno je pitanje uključuje li zaista nova fizička mobilnost koju gledatelju nude galerijske i muzejske instalacije kritiku dominantnih gledateljskih kino sustava. Sudjeluju li prakse pokretnih slika izloženih u galeriji na taj način u stvaranju i problematizaciji subjekta? Istražuju li diskontinuitete naslijedene *spectatorshipu*, u smislu što ga Homi Bhabha definira kao prevladavanje binarnih opozicija i otvaranje *procesa translacije*? ▣

S engleskoga prevela Silva Kalčić

Jonas Mekas, *As I Was Moving Ahead Occasionally I Saw Brief Glimpses of Beauty*, 2000.

Posljednjih tridesetak godina pokretne slike i kritičke i teoretske rasprave koje ih prate transformirale su prostor suvremene umjetnosti i kustoske prakse. Mark Nash preispituje neke aspekte doprinosa i vraćanja na ključne točke kulturne teorije sredinom osamdesetih, koje su relevantne i danas u diskusijama o suvremenoj umjetničkoj praksi te na međunarodnim izložbama. Ono na što se danas kritički treba osvrnuti je *produkcija lokalnosti* kao socijalnog pokretača koji stvara i izgrađuje identitete i razlike koje razumijemo kao lokalno. Umjetnička praksa pokretnih slika u tome ima ključnu ulogu. Uz projekciju brojnih filmskih primjera Mark Nash je svoje nedavno predavanje u Zagrebu temeljio na eseju *Umjetnost i film: kritička promišljanja*, s temama: *Dvije strane svake priče*, *Kada je bila avangarda?* i *Kolektivna praksa*. Donosimo ulomke iz eseja Marka Nasha *Umjetnost i film: kritička promišljanja – Dvije strane svake priče*. ▣

MoMA se kreće

Silva Kalčić

O projektu proširenja, adaptiranja i redizajniranja Muzeja suvremene umjetnosti u New Yorku

Uz predavanje Terencea Rileyja *MoMA se kreće: ovamo i onamo*, u Kulturno informativnom centru, Zagreb, 6. lipnja 2003.

Od 2001. do 2005. Museum of Modern Art – MoMA zatvoren je zbog radova. Više negoli o renoviranju ili proširenju, riječ je o temeljitom *remakingu* muzeja prema projektu japanskoga graditelja Yoshia Taniguchija. Kako bi se osigurao kontinuitet izlagačkog programa, 2002. otvorena je *podružnica*, privremeni muzej MoMA Queens na Long Island Cityju, u renoviranoj tvorničkoj zgradi. Yoshio Taniguchi, autor, iako relativno nepoznat izvan zemlje, slavan je u Japanu upravo po muzejskim zgradama. Studirao je na Harwardu pa stoga posjeduje znanje o američkoj kulturi; radio je šezdesetih u Tokyju s Kenzom Tangeom, a presudno je bilo i njegovo znanje o moderni, stilu u kojemu se MoMA – do sada šest puta proširivana – počela graditi.

Za zgradu MoMA Queens na natječaju u formi intervjua izabran je mlađi arhitekt Michael Maltzan iz Los Angelesa koji je zgradu zamislio kao veliku plavu kutiju usred zone lake industrije, u predgrađu. Ime zgrade je ispisano na krovu – MoMA Qns – što je svojevrsan akronim za dio grada od centra odijeljenog rijekom i povezanog metrom i mostom. Natpis na krovu namijenjen je pogledu posjetitelja koji dolaze metroom koji je u Queensu izdignut (tako da peta fasada, krov, postaje glavnom). Oni najprije ugledaju neobičan pejzaž, strukturu sastavljenu od dijelova slova, i kako se metro više približava zgradi logo biva fokusiran, slova se primiču i ispisuju MoMA Qns, da bi se potom ponovno razmaknula. Stoga, od samog početka, pokret, transport, privremenost i u izvjesnom smislu predstava postali su tema ove privremene izložbe, gotovo u smislu kazališne produkcije. Glavni je ulaz bivši ulaz za utovar kamiona stare tvornice. Ušavši, dižete se na rampu za utovar i dalje se penjete na galeriju. Jezik rampi koje se penju i spuštaju, njihova kontinuirana površina – proizlazi iz ideje da prostor na Manhattanu teče nesmetano i beskonačno kroz metro, na ulicu i u novu zgradu kroz njezine prostore. Foaje se koristi kao izložbeni prostor za suvremenu medijsku umjetnost, za projekcije video radova na raspoložive zidne površine ove privremene strukture. Nakon zaustavljanja kod blagajne, kretanje kroz zgradu je kružno, no već se s ulaza vidi dio zgrade zvan *veo* s video projekcijama.

MoMA Queens, 2002.

S obzirom na mnoštvo sadržaja, funkcija i događanja u Muzeju, kao i postojećih volumena i zgrada, japanski arhitekt Yoshi Taniguchi o MoMA-i je promišljao kao o urbanističkom, a ne arhitektonskom problemu, “ne kao o muzeju u gradu, nego kao o malom gradu unutar grada”, kompoziciji urbanog tkiva upletenog u okoliš

Ideja je bilo što je neposrednije moguće povezati javni prostor i umjetnost.

“Kad vidiš remek-djela u privremenom muzeju, gledaš ih na jedan način, no kad ih vidiš u prostoru tvornice, prostoru u kojemu se proizvode stvari, to na neki način vraća sliku u umjetnikov atelje, u fazu nastajanja. Ona postaje stvar koja nastaje, a ne *izložena* stvar”, tvrdi Riley.

Čitljiva zgrada

Nova zgrada MoMA-e, predviđeno je, bit će završena u srpnju ili kolovozu 2004., a s izložbenim bi programom idealno bilo početi u studenom iduće godine, u obljetničkoj godini.

MoMA je zapravo blok zgrada. Povijesni ulaz u muzej je s južne strane, iz 53. ulice. Taniguchijeva je ideja bila – ne projektirati zgradu, nego stvarati objekt, odnosno urbani crtež. S obzirom na mnoštvo sadržaja, funkcija i događanja u muzeju, kao i postojećih volumena i zgrada, o njima je promišljao

kao o urbanističkom, a ne arhitektonskom problemu, “ne kao o muzeju u gradu, nego kao o malom gradu unutar grada”, kompoziciji urbanog tkiva upletenog u okoliš. Istodobno, trebalo je napraviti čitljivu zgradu u kojoj različiti volumeni određuju različite namjene. Prva zgrada MoMA-e sagrađena je u internacionalnom stilu prema projektu P. L. Goodwina i E. D. Stonea, na lokaciji raskrštenoj rušenjem stare vijećnice. Sastavni dio muzeja bio je donji dio (od prvog do šestog kata) rezidencijalnog nebodera, što je primjer nečitkog projekta: liftovi idu kroz muzej u gornju toranjsku strukturu.

Umjetnost i edukacija

Recentnim projektom, sa strane 54. ulice zadržane su sve fasade muzejskog kompleksa kao kolaž, svojevrsno povijesne *iskopine* koje povezuju prošlost i budućnost muzeja. No, s druge strane, u *balansu tradicije i inovacije*, Taniguchi stavlja naglasak na potpuno nov, radikalni i totalni koncept uz primjenu stakla polutransparentne kvalitete. Duž 53. ulice ulaz u staru zgradu postaje ulaz u prošireni filmski i video centar. Prema 54. ulici dvije nove zgrade, jedna izložbenih galerija, druga je edukacijski i istraživački

Terence Riley na predavanju u Zagrebu predstavio je projekt proširenja, adaptiranja i redizajniranja zgrade Muzeja moderne umjetnosti u New Yorku, osnovanog 1929. godine (1939. Muzej je dobio i zgradu na sadašnjoj lokaciji na adresi 11 West 53 Street u Manhattanu). Riječ je o prvom iz serije predavanja u organizaciji Muzeja za suvremenu umjetnost Zagreb, čiji je cilj prezentiranje javnosti nove muzejske arhitekture u svijetu i koncepcije novih postava suvremene umjetnosti – a uoči izgradnje dugo očekivane zgrade MSU u Novom Zagrebu prema projektu arhitekta Igora Franića (urbanistički, sada već povijesni prijedlog Radovana Dellalea iz 1987./88. predviđa Muzej suvremene umjetnosti uz sjevernu, trnjansku obalu Save, nasuprot Hipodromu). U sklopu predavanja prikazan je i komercijalni, “gotovo prekomercijalni” – Rileyjevim riječima, video materijal koji je izradio MoMA-in Odjel za *fundraising*. Glas Stevea Martina poziva gledatelja na virtualni obilazak novog muzeja moderne umjetnosti koji počinje s “U početku je bio samo jedan muzej...”

centar, omeđuju restaurirani i povećani Rockefeller vrt skulptura. Postavljene sučelice ove zgrade odražavaju dvije osnovne teme MoMA-e – umjetnost i edukacija (širokoj se publici nastoji približiti moderna umjetnost, odnosno *odgaja* se vlastita publika) uz primjenu suvremenih tehnologija, odnosno teme *izložbe, edukacija, istraživanje, konzerviranje*, ponovno uspostavljajući vrtni prostor kao *jezgru* muzeja. Predvorje zgrade predstavlja perspektivni produžetak vrta. Također, željelo se javni prostor *uvesti u muzej* probijanjem pasaža kroz zgradu, iz kojega se vidi gornji, 135 metara visok prostor atrija gdje su smješteni sporedni sadržaji, i vidi se velik zelen prostor vrta. Poveznica profanih i *svetih* sadržaja muzeja je svojevrsni *piano nobile*, preuzet iz talijanske ranorenesansne arhitekture. Budući da je New York grad nebodera, Taniguchi je jedan postavio navrh zgrade, dobivši spektakularnu vizuru kod uspona na drugi kat, gdje izložba započinje. Između nebodera i predvorja je usjek, platforma koja omogućuje difuzno prirodno osvjetljenje, povezana mostovnom strukturom s vrtom na istočnoj strani. Na prvom je katu velika galerija namijenjena izlaganju suvremene umjetnosti često golemih dimenzija – primjere velikih arhitektonskih skulptura. Zapravo, tri različite vrste muzeja postavljene su jedna na drugu.

Muzejski biznis

Prvi zapadni muzej posvećen modernoj umjetnosti, kulturni epicentar New Yorka, MoMA, danas ima više od 100.000 djela u kolekciji koja i nadalje raste. Novim projektom izložbeni prostor povećan je za gotovo 50% (umjesto dosadašnjih 10%, sada će u stalnom postavu biti još uvijek samo 15% zbirke), s većim, višim i mnogo fleksibilnijim galerijama u koje stanu i najmonumentalnija djela suvremene umjetnosti. Kao *statement* protiv komercijalizacije, trgovina, svojedobno nazvana *trgovinom s najboljom prodajom na svijetu*, nove MoMA-e znatno je manja i smještena dalje od ulaza (Rem Koolhaas naprotiv smješta svoj muzej u kasino u Las Vegasu). Riley ističe kako muzeji nisu *uspješan biznis*,

svi muzeji gube novac i trebaju novac od države ili ga nabavljaju ciljanim projektima, te da postoje samo dva umjetnička muzeja na svijetu koja se sama uzdržavaju – Muzej Salvadora Dalija u Figuerasu, u kojemu se svi turisti zaustavljaju usput do obale, pritom riječ je o muzeju koji ne mijenja postav, ne organizira privremene i povremene izložbe i ne bavi se akvizicijama. Drugi takav primjer je firentinska Galleria degli Uffizi. ■

Zahvaljujemo MoMA-i na ustupljenim fotografijama.

razgovor

Terence
Riley

Totalni look za totalnu sliku MoMA-e

Smatrate li opravdanom gradnju muzeja u doba sve glasnijih zahtijeva, u dobu poststrukturalizma, za dokidanjem hermetičnosti tradicionalnih izložbenih prostora pa čak i za dokinućem muzeja?

– Kada je MoMA otvorena 1929. smatrana je najavangardnijim muzejem, koji je izlagao Picassa koji je u to doba bio najradikalniji umjetnik. No on više nije radikalni ni suvremeni umjetnik. Dobar dio kolekcije vrlo je tradicionalan, zbog čega je sklopljeno partnerstvo s P.S.1, koji je poput velikog otvorenog dvorišta u kojemu se izlaže suvremena umjetnost, potpomognutog financijskom stabilnošću MoMA-e. Njihov sistem i zgrada, način na koji rade stvari u stanju je približiti suvremenu umjetnost publici brže i bolje nego što bismo mi mogli.

Ali ako pitate umjetnike gdje bi izlagali, tendencija je prema starim tvornicama. Joseph Beuys, Donald Judd radije su vidjeli svoja djela u velikim prostorima nego u tradicionalnim muzejima. To je svojevrsna tjeskoba zbog arhitekture, mislim da su arhitekti ljuti jer avangardni umjetnici odbijaju avangardnu arhitekturu, radije bi svoju umjetnost izlagali u staroj zgradi. Ali to je dio problema suvremene arhitekture.

Kronologija – univerzalni i antielitistički postav

Kada MoMA datira prijelaz, ili je riječ o rezu, moderne i suvremene umjetnosti?

– To je različito u različitim medijima. U slikarstvu se može reći da je prijelazni lik Andy Warhol. Richard Serra je jedan od najpopularnijih metaforičkih umjetnika, snažan i moćan, ali ne možemo ga nazvati postmodernim. U arhitekturi postmoderna se dogodila kasnih sedamdesetih, ranih osamdesetih – ali taj *switch* nije isti kao u Warholovu mediju – i potom opet kasnih osamdesetih u mnogo pozitivniju, povijesnu postmodernu. Arhitekti poput Venturija bili su vrlo neprijateljski raspoloženi prema postmodernizmu; s druge strane nije neprikladno nazvati modernim Rema Koolhaasa danas, iako nije moderan na način Serre.

Postav je kronološki koncipiran, na osamnaestostoljetni način, ali obrnute kronologije zbirke počevši od vrha “vertikalnog muzeja”. Niste li promišljali o suvremenijem načinu postava zbirke?

– MoMA još nastoji imati enciklopedijsku kolekciju, totalnu sliku. Volim kronologiju, smatram je populističkom i antielitističkom jer svi, naime, znaju brojati. Kronologija je sistem koji svi razumiju, manje ideološki, odnosno – ideološki, ali u manjoj mjeri. Kad kustosi stave zajedno slike tijela, ili pejzaža, proizvode strukturu koja je elitnija jer zahtijeva veće znanje o umjetnosti da bi bila razumljiva. Imali smo program *MoMA 2000.*, odlučili smo jednu godinu eksperimentirati s drukčijim načinima prezentacije, tako smo stavili mršave dječake na plaži nizozemske fotografkinje Rineke Dijkstre kraj Cézannovih *Kupačica*, ali na mnoge je načine to bio neuspjeh. To je pokazalo da je kronologija univerzalna struktura koju i kritičari, i široka publika i kustosi, mogu razumjeti.

Promijeniti grad, sagraditi muzej

Taniguchi se mnogima činio kao “presiguran izbor” arhitekta, niste li razmišljali o angažiranju smionijeg autora iz mlade generacije?

– Zaista, Taniguchija ne bismo ga mogli nazvati radikalnim arhitektom, njegov projekt ima konzervativne dimenzije, kao uostalom i svi projekti u kojima se nastoji sačuvati postojeće objekte. Smiren kompozicijski aspekt eksterijera oponira arhitekturi interijera koja je iznenađujuće dinamična. Osobno smatram Rema Koolhaasa jednim od najvećih arhitekata uopće. Također, mislio sam da trebamo angažirati mladu osobu, poput Herzoga&De Meurona, no imali smo natječaj i pobijedio je najbolji – ili kojeg smo smatrali najboljim – arhitekt, odnosno arhitektonski tim. Projekt je izvanredan i utjecat će na arhitektonsku kulturu ubuduće; proporcije, prostorna dinamika, *tih* vrline arhitekture u njemu dolaze do punog izražaja.

Kao opreku dobrom muzejskom modelu koji predstavlja upravo MoMA, navodite “Bilbao efekt” tj. “Frankfurtski efekt”. Kako ga zapravo definirate?

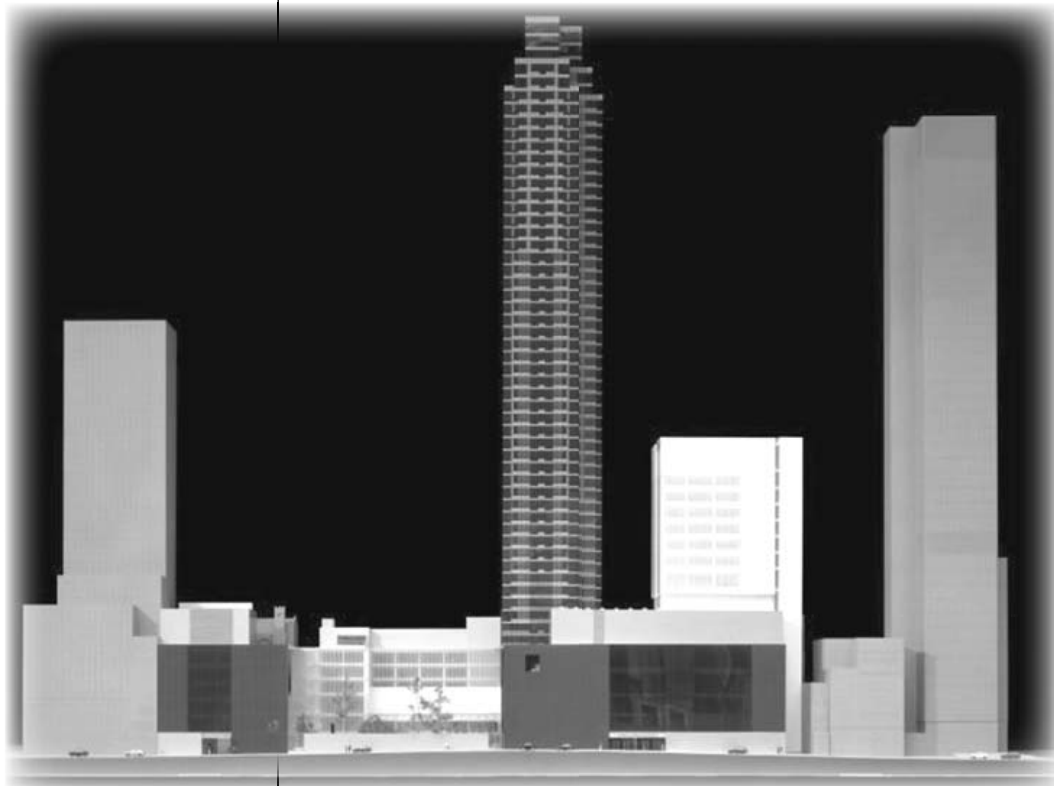
– Lokalna vlada u Frankfurtu imala je problem odnosa s javnošću. Mladi ljudi u Njemačkoj imali su veoma negativno mišljenje o Frankfurtu – zvali su ga *Bankfurt*, gradom biznisa bez kulture. U doba hladnog rata, ako ste bili mladi Nijemac i preselili se u Berlin, niste morali služiti vojsku jer su grad još kontrolirali saveznici, bili ste od toga izuzeti. Stoga je

Silva Kalčić

Poznati kustos i voditelj Odjela za arhitekturu i dizajn u MoMA-i govori o novom izgledu Muzeja i zakonitostima muzejskog postava, *tihim* vrlinama arhitekture i akustici prostora

Frankfurt imao dvostruki problem – mladi su ljudi odlazili u Berlin ne bi li izbjegli službu vojske, a nitko drugi od mladih ljudi nije tamo htio doći živjeti. Stoga je odlučeno – “promijenit ćemo grad, gradit ćemo muzeje”. To nisu bili kolekcionari, patroni umjetnosti ili javnost koji su rekli *hoćemo muzeje*, nego su tu odluku donijeli političari. Sagradili su sve te muzeje, pozivajući poznate arhitekture poput Richarda Meiera, uložili silan novac, javno se mišljenje

svoju svrhu, a ta je – promijeniti sliku grada. Primjerice, skulpture, veliki mekani objekti Claesa Oldenburga, napravljeni su za kritički muzej poput Bozarta. U Bilbao su njegove skulpture smiješne, taj prostor nema kritičke moći. Osobno ne volim akustiku u tom prostoru, velike zakrivljene i sve teške površine daju poseban zvuk, buku, akustički identitet koji kad čujem pomislim na trgovinski centar ili sportski stadion gdje čuješ

MoMA, Manhattan - New York, projekt Y. Taniguchija

Hod kroz muzej trebao bi biti nalik hodu kroz katedralu, isti je zvuk i osjećaj

promijenilo i Frankfurt je počeo rasti. I što se tada dogodilo: svi budžeti za muzeje su srezani jer političari nisu marili za njih, nego za PR.

Bilbao – opasan muzej

Postoje muzeji čiji je problem da nemaju kritičnu poziciju, to je inače problem Guggenheim muzeja, a posebno Gheryjeve zgrade u Bilbao, iako je ona postigla

mnoge ljude u kretanju, to je vrsta parka zvukova. Međutim, muzejski prostor je poseban društveni prostor u kojemu možeš biti u gomili, ali također i sam, jer postoji protokol – ne buči se i ne ometa druge ljude. U Bilbao ne možeš biti sam, uvijek si dio gomile, spektakla, smatram da je to opasan muzej. Hod kroz muzej trebao bi biti nalik hodu kroz katedralu, isti je zvuk i osjećaj. ▣

Terence Riley diplomirao je arhitekturu na University of Notre Dame, Indiana, te magistrirao na području arhitekture i urbanog planiranja na Columbia University, NYC. Stručnom timu MoMA-e priključio se 1991., a od 1992. godine voditelj je odjela za arhitekturu i dizajn. Kustos je mnogih izložbi kojima fokusira ključne autore i teme suvremene arhitekture, pa tako za studeni priprema izložbu *Tall Buildings*, pregled suvremenih nebodera, njihovih strukturalnih dostignuća, programatskih inovacija i društvenih i urbanističkih implikacija. Bio je član komisije koja je izabrala Yoshia Taniguchia za projektanta nove MoMA-e i pripremio je dvije izložbe posvećene proširenju objekta. Suradnik je i pisac tekstova u mnogim časopisima i publikacijama o arhitekturi i dizajnu, predaje na temu *arhitektura i mediji*. Član je mnogih ocjenjivačkih sudova za arhitektonske natječaje, primjerice WTC i 9/11 Memorial u Pentagonu. ▣

B. vs. W.?

Maroje Mrduljaš

Društveni projekti Beuysa i Warhola završili su smrtnim uzrokovanim drogama i umrtvljenjem revolucionarnosti. U tom smislu, B. i W. su romantičari i tragičari

Dossier Beuys, izbor i predgovor: Ješa Denegri, DAF, Zagreb, 2003.

Esej *Beuys – Warhol* nije najznačajniji ni najambiciozniji tekst u zborniku *Dossier Beuys*, a njegova se teza, iako u samom tekstu dobro razrađena, čini toliko očitom da joj je dovoljan i sam naslov. Od otprilike sredine šezdesetih pa do danas komparativna analiza Beuysa i Warhola (u daljnjem tekstu B. i W.) je valjda već izrasla u literarni žanr za sebe, a drukčije nije niti moglo biti kad je riječ o dva najslavnija likovna umjetnika svoga vremena. Suvremenom *cinichnom umu* i B. i W. predstavljaju potrošenu robu u čijoj su predodžbi oni sinonimi za suprotstavljene subkulture tabore: na jednoj strani su feminizirani dekorateri interijera i David Bowie, a na drugoj pretenciozni salonski revolucionari odjeveni u komandosiće. Pregazio ih spektakl...

Čerečenje odnosa dvojice prikrivenih čelavaca bila bi neka vrsta teoretičarskog *salto mortale* da spona B. – W., uz to što dobro odražava energetike suvremenog društva i onog što je od njegove kulturne strukture preostalo, ovom prilikom ne potkrepljuje formu i smisao *Dossiera Beuys*. Lik obaju umjetnika je još za njihova života, a i više nakon tjelesne smrti *transcendentirao*, ali, dakako, ne u mit nego u ikone jer slika ne može pukim repliciranjem postati metafora. Ta transcendencija, neovisna o unutarnjim individualnim sudbinama B.-a i W.-a, dogodila se djelovanjem vanjskih sila narcističke kulture i funkcionira kao filmska projekcija na platno neba koje dijeli ovozemaljsko od pretpostavljenog onostranog. Izvor svjetla koji projekciju i dalje održava je duboka uronjenost B.-ova i W.-ova rada u istinsku i surogatnu realnost, a ono što priječi da to svjetlo otpuče u steinerovski ili katolički beskraja i zasluženi spokoj je moderna opsjednutost ikonama bez kojih nebo ostaje bez zvijezda. Moglo bi se pretpostaviti da njima ta sudbina i nije mraska, s obzirom na to da su se posvetili proročkoj djelatnosti u suvremenosti poistovjećenoj sa samopromocijom, no takva tvrdnja nije pravedna prema simboličnim porukama njihovih života. Pusteni šesir i sijeda vlasulja su znakovi modernih proroka, psihički uznemirenih stvaratelja, čiji su umjetnički artefakti umrli sa smrću svojih tvoraca i koji s vremenom postaju banalni jer ih je objektivizirana stvarnost, kao ostatke prave akcije, istro-

šila. W., pravi konformist i antijunak našeg doba, je brže *izrauban*, dok B.-a još okružuje aura mističnosti pa stavljanje jednog uz drugog iz trenutne intelektualne perspektive izgleda kao svetogrđe. Upravo u golemoj nelagodi i neodobravanju koje se osjeća prilikom ponavljanja činjenice da su W. i B. lice i naličje iste medalje dade se dijagnostificirati mehanizam potiskivanja traume koja sudjeluje u kolektivnoj krizi identiteta.

Fetišizacija vlastita lika

Silver Factory i umjetnička akademija u Düsseldorfu su bila poprišta nastajanja umjetnosti shvaćene u obliku procesa neposrednog razgovora i pokušaj razumijevanja svijeta i odnosa prema njemu. Ta dva mjesta su bila prava životna djela jednog sramežljivog mlitavca i jednog hipomanijakalnog aktivista, koja su se ostvarivala upravo kroz glasnoću i tonalitet govora, predstavljajući istodobno opoziciju i presliku sredina čija su posljedica. Asket B., produhovljeni bivši pilot *Luftwaffe*, aktivan je i bučan u intelektualistički tihoj Europi, zaokupljen politikom i popravljanjem ne samo društva nego svega postojećeg. W., koji je Drugi svjetski rat proveo s majkom crtajući mačke, pasivan je i tih u populističkoj, kakofojničnoj Americi, oduševljen i prestravljen surogatima konzumerističkog hedonizma. B. proživljava katarzičnu psihičku krizu pa prenosi znanje u jakoj gesti i deklamatorskom zamahu, nabijenom metaforama i mislima koje ne zapisuje jer se to kosi s njegovom predodžbom o dinamici životnih energija. W. je kronični emotivni invalid, skriven iza obrambenog mehanizma šutljivog čudaka koji upija, katalizira i prosljeđuje, ostavljajući iza sebe bezbrojne stranice dokumentaristički banalnih knjiga i dnevnika diktiranih preko telefona. B. zvuk zamišlja dijelom socijalne skulpture, uključuje ga u proces plastičkog modeliranja, a svoj govor pojačava do razine buke. B. zanimaju amorfnosti, nediferencirana stanja koja prethode strukturi i prodiranje do intuitivnijih modaliteta komunikacije, no do tih ciljeva on stiže uz golem napor da se nadiđe instrumentalizirani intelekt sredstvima koja su još primarno intelektualna. Umjesto W.-a, brutalno buče *Velvet Underground* utopljeni u halucinogenu psihodeličnu anesteziju koju posredno sam W. usmjerava, jednostavno omogućujući da se dogodi usvajanjem svjetonazora koji niječe svaku tradiciju, ozbiljnost i odgovornost. Nihilističkim otpuštanjem nad-ja kontrole u *Factoryju*

se oslobađa nediferencirana, nagoniska energija za kojom B. žudi, ali je ne može dostići u potpunom intenzitetu jer estetizira (sublimira) svoje djelovanje. Melankolija te predsvjesne spoznaje iščitava se iz sustavnog kori-

štenja materijala koji je otrcan i na pragu raspadanja. S druge strane, nihilizam nad kojim W. nema pravi nadzor odriče mu pravo na dignitet za kojim čezne: otud potječe i sijeda, mudračka boja njegove vlasulje. Naslućuje se unutarnji rascjep koji obojicu dovodi do ruba: W.-a do paralize, a B.-a do lutanja. Zajedničko im je neposredno iskustvo tjelesne rane na pragu smrti, i provokativan stav i antagonizam koju su, svaki na sebi svojstven način, namjerno izazivali integrirani u glavne tokove društva, ali uvijek na distanci s koje su odašiljali pamfletske aforizme.

Star sistem

No što je danas s Nico i ostalim superzvijezdama, koja je uloga Stranke zelenih u odnosu političkih snaga u Njemačkoj? Društveni projekti B.-a i W.-a završili su smrtnim uzrokovanim drogama i umrtvljenjem revolucionarnosti. U tom smislu, B. i W. su romantičari i tragičari. B. je zagovarao nadilaženje materijalizma i antropozofski duhovni razvoj koji se ostvaruje putem proširenja umjetnosti na sve vidove egzistencije. W. je pak ulagao napore uglavnom u održavanje svoje umjetničke korporacije, ali je likom i djelom jasno zrcalio šireću intrapsihičku prazninu udarajući besmislo na besmisao. W. je simbol simptoma, B. je simbol utopijske terapije koja je i sama simptom. Njihove djelatnosti, formalno i ideološki nespojive, uzajamno se problematiziraju i objašnjavaju fenomenima ekshibicionizma i izdvojenosti, karizme i cirkusa (ne onog pejorativnog nego arhetipskog: harlekinskog i akrobatskog), pri čemu se otklanjaju od sigurne točke psihološke normalnosti priklanjajući se principu života i afirmacije (B.), odnosno principu smrti i negacije

J. Beuys, Pusteno odijelo, 1970.

Warhol je simbol simptoma, Beuys je simbol utopijske terapije koja je i sama simptom. Njihove djelatnosti, formalno i ideološki nespojive, uzajamno se problematiziraju i objašnjavaju fenomenima ekshibicionizma i izdvojenosti, karizme i cirkusa, pri čemu se otklanjaju od sigurne točke psihološke normalnosti priklanjajući se principu života i afirmacije, odnosno principu smrti i negacije

(W.). Suočeni s cinizmom i apsurdom, svjesni fizičke i psihičke ranjivosti, W. i B. traže izlaz u samoostvarenju kroz umjetnost u uvjetima koji su joj neskloni pa prikupljaju opremu za preživljavanje: zlato, srebro, pust, mast, otpaci, prirodna... Kada B., premliven medom i posut zlatnim prahom, mrtvom zecu morbidno i nježno objašnjava slikarstvo, on ga objašnjava i polumrtvom W.-u u akciji opće idealizirane reanimacije. W. fetišistički pozlaćuje Marilyn da bi je pouzdano i zauvijek mumificirao, a zatim prevodi u sitotisak retuširane portrete B.-a koji su ilustracija njegovog nagnuća ka razapinjanju na križ modernih ikona pokazujući time kako ih društvo nemilosrdno i mehanički neutralizira i apsorpira u spektakl.

Najbolja knjiga o W.-ovu radu sastoji se uglavnom od fotografija koje je Billy Name tijekom šezdesetih snimio u *Factoryju* i oko njega. B.-a, praktikanta alkemijskog *filozofskog teatra* je još teže ukoriti u monografije ili retrospektive. Njegov pokušaj da pridonese ubrzanju evolucije revolucionarnim sredstvima nosi u sebi nerazrješive kontradikcije. B. opus se bavi sustavnim poticanjem na postavljanje ontoloških i eshatoloških pitanja koja se, nakon akcije, najučinkovitije problematiziraju kroz govor i interpretacije. *Dossier Beuys* je sastavljen na tom tragu, inteligentno izbjegavajući zamke suhoparne objektivnosti i nekritičke idealizacije. Izvršno priređena i oblikovana knjiga. ▣

glazba

One woman performance

Irena Miholić

U današnje vrijeme globalizacije, kad je stalno prisutan strah od gubljenja malih identiteta, a s druge je strane pojačana potreba za izražavanjem "nacionalnog" kako bi se izbjegla istost s drugima, osvježava pojava glazbenice poput Ive Bittove

Koncert Ive Bittove, Močvara, Zagreb, 18. svibnja 2003.

Teško bi bilo glazbu koja se 18. svibnja mogla čuti u Močvari *pospremiti* u neki glazbeni žanr, u zasebnu ladicu koja bi svima jasno opisala o čemu je zapravo riječ. Iva Bittová, češka umjetnica romsko-židovskog porijekla, zagrebačkoj je publici koja se te vruće noći našla u mra-

čnom prostoru pokraj Save potvrdila da su mogućnosti glazbenog izražaja nepregledne i da je uvijek moguće pronaći svoj put koji je sličan svemu što je već čuveno, ali u isto vrijeme nov, jedinstven i neponovljiv.

Iva je kao dijete u okviru glazbeničke obitelji zavoljela zvuke i narodne i klasične glazbe. No, bilo joj je mrsko vježbati violinu, pa je završila glumu na Dramske akademiji u Brnu te je karijeru počela kao glumica u avangardnom kazalištu. Tek je u dvadesetim godinama otkrila da uza *svoj* instrument, violinu, može istovremeno pjevati i taj ju je spoj potaknuo da se posveti glazbi kojom je sve više počela eksperimentirati miješajući različite glazbene žanrove.

I slušno i vizualno koncert Ive Bittove osobit je doživljaj. Da je kojim slučajem publika u nekom trenutku okrenula leđa pozornici ili barem na tren zaklopila oči, zvukovi koje je čula mogli bi, po složenosti i različitosti,

potjecati od manjeg sastava. U stvarnosti je to bio *one woman performance* koji koristi samo glas i violinu, svirajući i pjevajući istovremeno. Tako je zagrebačka publika mogla u njezinoj interpretaciji čuti tehnike pjevanja iz različitih kulturnih i geografskih krugova, poput nazalnog pjevanja ili pjevanja s nadtonovima, ali i cmoktanje, klokotanje, uzdisanje, vriskanje, podcikivanje – svakodnevne zvukove koje nismo navikli slušati na sceni, a koji njezinu nastupu daju poseban *štih*.

Isto je tako osobito njezino korištenje violine kao pratećeg instrumenta uz vokalne ekshibicije. To je sviranje – u nekim trenucima virtuozno, u drugima grubo i sirovo – također spoj različitih tehnika i utjecaja. U jednom trenu okrenuta publici leđima, u drugom se trenu šeće pozornicom cijelo vrijeme pjevajući i svirajući, stvarajući u prostoru poseban svijet i atmosferu kojom obavlja publiku, predajući se nesputano "svojoj osobnoj narodnoj glazbi".

U današnje vrijeme globalizacije, kad je stalno prisutan strah od gubljenja malih identiteta, a s druge je strane pojačana potreba za izražavanjem "nacionalnog" kako bi se izbjegla istost s drugima, osvježava pojava glazbenice poput Ive Bittove. Ona je nesputana u kombiniranju različitog i neopterećena političkim i ekonomskim tumačenjima, pa ta *njezina narodna* glazba, istovremeno virtuozna i laka, potiče svakog slušatelja da potraži neku *elastitu narodnu* glazbu. ▣

PSIHODELIČNA TEORIJA ZA UNUTARNJA TIJELA!

Stvarnost je LSD za mase.
Istina je reklama.
Svijet je medijski fenomen.
Ideje su oblik emocija.
Smisao je otmica koja se
doživljava poput zavodjenja.

Zoran Roško (mentalni di-džej, urednik emisije *Alternet* na Trećemu programu Hrvatskog radija) sintetizirao je konceptualnu drogu, knjigu **Paranoidnije od ljubavi, zabavnije od zla - reklame postojanja i halucinogene istine: rekreacijska teorija za unutarnja tijela**, homeopatski protuotrov za paranoju izazvanu suvremenim tehnološkim i mentalnim mutacijama koje izazivaju nestanak staroga čovječjeg režima. Njegova knjiga reklamira novi senzibilitet teorijskog pisanja nadahnut post-rockom i tjelesno-futurističkom glazbom; riječ je o plesu unutarnjih tijela koji samo slični filozofsko-teorijskoj raspravi a rezultat je "delirično putovanje kroz unutarnji i vanjski svemir, trip kroz zečju rupu globalne kulture post-svega" (**Steven Shaviro**).

"Ova je knjiga plodotvorno štivo za društvene i humanističke znanstvenike, medijske praktičare, književne teoretike i suvremene umjetnike zato što postavlja u središte pitanje tijela, medija, duhovnosti i posredovanja kazivanja o svijetu izgubljeno u paučini 'paranoidnoga orgazma'" (**Žarko Pačić**).

Knjigu možete naručiti pouzdom izravno od izdavača:

Naklada MD,
Vlaška 35,
10 000 Zagreb
(md.quorum@zg.tel.hr),
tel/fax: 48 14 562.

Cijena knjige
(284 stranice)
je **140,00** kuna
s uračunatim poštanskim
troškovima za Hrvatsku.

**Užitak je
čudniji od boli -
orgazam je tvoj
najparanoidniji
osjećaj!**

Festivalski dnevnik

Kako zaobići otvaranje

Grozdana Cvitan

S obzirom na to da je u središtu ovogodišnjeg festivala ples, možda je riječ o koncepciji koja je imala što izabrati, možda o izboru koji je na taj način mogao pokrpati rupe u programu – tek ćemo vidjeti

Baletna škola iz Civitanove

21. lipnja

Dok se približavam Šibeniku, Jasenka Ramljak, voditeljica Međunarodnog dječjeg festivala, provjerava mobitelom gdje se nalazim. Blizu i daleko. Blizu s obzirom na ukupnu daljinu, daleko jer mi predstoji unošenje prtljage, tuširanje, presvlačenje da bih stigla na otvorenje festivala. A to znači da se s koktelom dobrošlice mogu oprostiti, zaobilazeći ga i krenuti pred Ljetnu pozornicu. Ona nosi karte za sve koji se u zadnji trenutak "nacrtaju" na otvorenju. Festivalska "mama"! Danas to znači već vrlo rijetku pojavu u gradu u kojem sve manje profesionalno i istodobno emocionalno angažirani ljudi bezuvjetno živi s festivalom. Bezuvjetan način odanosti u nekim drugim vremenima bio je opći *gard* festivalaca. I grada. Grad je ostao privržen festivalu. Festival navici da se održi. U tim transformacijama sačuvano je mnogo dobra, ali i mnogo okoštalo. Okoštalo vuče na starenje – činjenica koju festival, koji želi biti mlad i za mlade, štoviše najmlađe, sebi ne bi smio dopustiti. I dok je dio problema u novcu (pa selekcija ponajprije stranih programa često predstavlja mjeru novca), drugi dio je u entuzijazmu. Nema novca koji bi mogli platiti nedostatak ljubavi. A to je ona činjenica kojom se na ovakvim smotrama krpaju sitne rupe i propusti. Ili se ne krpaju pa muhe mogu postati slonovi.

Na svečanom otvaranju nije bilo potrebe za preuveličavanjem, jer slonova je bilo napretek. Potpisivali su i motali se oko neke scenografije koja je svojim kuglastim oblicima i izvedenicama te s dva ekrana na kojima bi se u nekom

sustavnom djelu moglo iščitati nešto kao smetnje, i pokušavali ispričati nešto kao sadržaj u vezi s ekologijom. Kao i obično kad ne znaju što bi, autori za djecu (ovom prigodom scenarij i režija Leo Katunarić) na scenu dovuku ljude s mnogo šminke i proglase ih nekim Aboridžinima, Afrikancima ili Eskimima. U tom okružju s mnogo djece i nepotrebne scenografije (Ivica Propadalo), jedna je Suncokreta kriveći noge trčala s jednog na drugi kraj pozornice, a izvjesni Čubi pitao je zašto na otvorenju nema hrvatskog predsjednika, inače pokrovitelja. Iako je u publici sve to nastojao dostojanstveno podnijeti ministar kulture i Predsjednikov izaslanik Antun Vujić. Uostalom, upravo je ministar Vujić proglasio Šibenik gradom kulture i tako pokušao valorizirati napore koje grad u problemima nastoji realizirati u kulturi. Dobro je da produkcija koja je ove godine "usrećila" otvorenje festivala nije vezana štednja, pa neće imati prigodu ponoviti "veselje" sudjelovanja u ostalim važnim zbivanjima, koja se u gradu očekuju do kraja godine. Ponajprije, to je otvorenje nove velike gradske knjižnice, dok ostali dugoročni i ozbiljni projekti, mahom s područja zaštite spomenika i istraživanja lokaliteta (Muzej grada Šibenika) i tako prolaze bez glamuroznih čoraka koje najčešće prate festivale.

Kad je Međunarodni dječji festival u pitanju lako je zaključiti kako obvezatno podizanje festivalske zastave i vatromet nad gradom rijetko bivaju uspješno smješteni iza estetski vrijednog ili barem šarolikošću dojmljivog otvorenja zbog kojeg ne bi bilo izgovoreno brdo nesprenih zaobilazanja već na prvoj festivalskoj press-konferenciji.

22. lipnja

Odrađivanje "obaveznih likova" u nedjeljno jutro, drugog dana festivala, odnosi se na tri velike izložbe iz kojih stoje naponi skupine šibenskih likovnjaka, likovnog selektora (ove godine to je Branka Hlevnjak) i dobrog duha Pavla Roce koji uspijeva pomiriti, uobličiti i izložiti ideje svih likovnih ponuda u zanimljivo i uvijek novo istraživanje ponajprije likovne kulture djece. Ulice na prilazu Studiju galerije Svetog Krševana ove godine su dio ukupnog izložbenog

Scena Najmanjeg cirkusa na svijetu

S otvaranja

prostora koji su ispunili radovi djece iz cijele Hrvatske te gradova prijatelja Šibenika u svijetu. Riječ je o velikim platnima (prva asocijacija su preparirane ploče) na kojima su inventivno, šareno, moderno i s mnogo truda djeca predstavila svoje gradove, a poziv je poslan svim sredinama sa statusom grada u Hrvatskoj. Dobivenih 78 djela nije, prema prvobitnoj ideji, žirirano, jer su pronašli mjesto u festivalskom ozračju grada i pridonijeli njegovoj likovnoj slici. Uopće, likovna produkcija festivala dio je koji bi se lako mogao prenijeti i uspješno pokazati svakoj sredini zainteresiranoj za suradnju s Međunarodnim dječjim festivalom. Ili za ostvarenje suradnje koja bi bila preporuka festivalu.

Uz izložbu *Razglednice iz Hrvatske*, ovog nedjeljnog podneva otvorena je izložba *Tajanstveni interijeri* talijanske slikarice, keramičarke i dizajnerice iz Milana Laure Fiume (Galerija Svetog Krševana), koja je karijeru počela prije četvrt stoljeća, poigravajući se leptirom parfema *Impulse*, a danas u Šibeniku izlaže djela (slike i skulpture) tematski iznikla uglavnom iz roda mačaka u interijeru ljudskih nastambi. Umjetnicu je Branka Hlevnjak "iskopala" tragom radova što ih Laura Fiume već 15 godina objavljuje u poznatom časopisu *Casa*. Interaktivnu instalaciju *Potpisujem sve što je plavo* Anto Jerković postavio je u galeriji Muzeja grada Šibenika. Plavo je i inače boja koja ove godine dominira festivalom, jer plava su i festivalska gradska vrata i turistički dječji plan grada na ulazu u njegovo središte. Vizualni dojam festivala upotpunjava plakat *Šibenik grad kulture 2003.*, što je sretna slučajnost koja parira ovogodišnjem blijedom grafičkom rješenju plakata, a slijedom toga i vizualnom identitetu festivala (program, bilten, itd.)

Scenska zbivanja na festivalu otvara Gradsko kazalište *Žar ptica* iz Zagreba predstavom bugarskog autora i redatelja Sunnyja Suninskog (Aleksandra Ivanova) *Čudesni svijet brojki*, u kojem minimalistička i čista scenografska i kostimografska rješenja Martine Karle Franić zahtijevaju od glumaca maksimalan angažman i lutke u živoj potrazi za nulom bez koje se ne može u svijetu brojki. Mladi novinari iz biltena prepoznali su pedagoške namjere predstave zapisavši da su djeca "mogla naučiti brojeve, zbrajati ih i oduzimati". Odnos odraslih prema nulama

nešto je specifičniji od dječjeg i kad postoji mjerljiv je sasvim određenom bojom brojeva, o čemu pedagogija najčešće šuti.

S obzirom na to da je u središtu ovogodišnjeg festivala ples – možda je riječ o koncepciji koja je imala što izabrati, možda o izboru koji je na taj način mogao pokrpati rupe u programu – tek ćemo vidjeti. Uglavnom, slijedi program hrvatskih pjesama i plesova iz Gradišća, što ga u sklopu programa na trgovima i ulicama u izvornim narodnim nošnjama izvode učenici Dvojezične glavne škole iz Velikog Borištova u Austriji.

Oplasteatro iz Umbertide nastupa treći put na festivalu. Njihova estetska eksterijera uvijek je dobrodošla na Ljetnoj pozornici na kojoj hodulje, dim i vatromet treba smjestiti u prihvatljivu priču. Koreograf Luca Bruni je uprizorenjem Andersenove *Djevojčice sa žigicama* napravio dosad najcjelovitiji posao svog kazališta viđen u Šibeniku. Sudar mediteranskog i sjevernjačkog senzibiliteta u poznatom literarnom predlošku otvorio je Bruniju mogućnost da suprotstavi hladnoću svijeta tragediji pojedinačne sudbine na različitim razinama: od scenskog poigravanja stvarnosti do ljudi s hoduljama koji ne uspijevaju vidjeti ono što se događa u stvarnom svijetu, do posebnih razina sna djevojčice u kojoj s jedne strane borbu vode praelementi, a s druge stižu anđeli. Izborom glazbe, izmjenama vatrometa i dimnih zavjesa, vidokrugom koji varira i u kojem se san i stvarnost sudaraju, Luca Bruni nagnuo se Mediteranu ne bi li ublažio surovost priče koju sva djeca iz najranijih godina života ponesu s vrlo intenzivnim osjećajima straha pred svijetom koji bi i njima mogao pogasiti vatre. Program *Oplasteatra* i vatre *Djevojčice sa žigicama* na festivalu je ostvaren u suradnji s Talijanskim kulturnim institutom u Zagrebu.

23. lipnja

Austrijski kulturni forum u Zagrebu sudjelovao je u dovođenju Toihaus teatra iz Salzburga, čija je izvedba odgođena za sutra. Američko-hrvatski tamburaši iz Seattlea nisu preletjeli baru pa večeras ostaje samo Folklorni ansambl djece pirejskih policajaca. Koreograf Olympios Elias vjerojatno je angažiran kako bi skupina odrasle i punačke djece grčkih policajaca iz Pireja bila konstruktivno zbrinuta u svakodnevicu. Ono što svaka strana skupina može napraviti svojim dolaskom na festival jest sudjelovati u ukupnom šarenilu i pratećim zbivanjima u gradu. Taj dio Šibeniku je uglavnom uvijek uspijevao.

24. lipnja

Zbog toga svi sudionici press-konferencije dobivaju privjeske za ključeve sa znakom grčke policije, policajci skloni folkloru sa svojom glasnogovornicom

kazalište

sudjeluju na pressici, a onda veselje za lokalne novine: susret grčkih i hrvatskih policajaca, druženje djece policajaca iz Pireja s djecom šibenskih policajaca. Tako festival uključuje i one koji ponekad mogu misliti da su od festivalskih zbivanja operirani...

Od jučer odgođen nastup Toihaus teatra jutros je već u devet napunio parter kazališta. Predstava fizičkog teatra za najmlađe uzraste izazvala je burno sudjelovanje publike u traženju hrčka Benjamina autora Alana Bakera, a oporavljeni glumac Željko Jančić nastavlja svoje sudjelovanje na festivalu vođenjem dramske radionice.

Krone koje padaju sa svake glave za koju nisu stvorene i u svako vrijeme u kojem nisu utemeljene doputovale su s *Henrikom V.* kazališta Mala scena iz Zagreba. Na putu iz Zagreba do Praga preko Šibenika ansambl je djelo Ignaca Cornelissena prema Shakespeareu (prijevod Maje Oršić Magdić) u promišljenoj, zaokruženoj i duhovitoj režiji Ivica Šimića uz pomoć scenografije Dinke Jeričević, ostvario bez dodatnih izvan-scenskih uzbuđenja i pobrao simpatije na scenskom i izvan-scenskom djelovanju, odgovorivši na pitanje iz predstave: *Smije li se rat gledati?* Poželjno je. Pokazan na način Male scene, on je zbivanje za zabavu i dokidanje u stvarnosti.

Prvu (od dvije) knjige Milana Crnkovića i Dubravke Težak *Povijest hrvatske dječje književnosti* u izdanju zagrebačkog Znanja na Dobriću predstavljaju okupljeni pjesnici. Završavajući središnjom prošlog stoljeća, prva knjiga povijesti spominje i neke nazočne pjesnike za djecu pa publika u susretu s poviješću ipak uspijeva zaključiti da ona, povi-

Razglednice iz Hrvatske

Loretta Gamberi htio je upitati nekoliko ozbiljnih pitanja, ali je onda shvatio da je struka ustuknula pred prijateljskim hvaljenjem sinoćnjeg programa.

Jasmin Novljaković režirao je *Pobunu junakinja* Gorana Rema u izvedbi Dječjeg kazališta iz Osijeka. Živahna predstava u kojoj obračun s tradicionalnim predstavlja izuzimanje triju poznatih junakinja dječjeg literarnog svijeta (Crvenkapica, Snjeguljica i Pepeljuga) iz njihovih bajki i premještanje u suvremeni svijet škole, ulice, televizije, natjecanja ljepote... Smjenjujući bučne s lirskim elementima scene (scenograf Miljenko Sekulić) u odvojenim zaslonima i nišama različitih vremena, redatelj je ostvario predstavu s pjevanjem (bučnim) i pucanjem (iznadnim i iz stripa) u kojem se i sam prostor kazališta gubio u tradicionalizmu.

“One stare skale na Dobriću, sto i jednu mogu pričati priču...”, zanio se Jakša Fiamengo nekih prošlih godina, a večeras mu to po sto i prvi, pa i drugi put izvodi zbor *Zdravo, maleni* sudjelujući na predstavljanju časopisa za mlade *Oblutak*. Na Dobriću su Jadnaka Čolović-Sviličić i Jakša Fiamengo kao predstavnici *Slobodne Dalmacije* uz “malu pomoć svojih prijatelja” s festivala, časopis je navršio prvu godinu (druge serije), a prijateljima je Jakša uvalio kamen u ruku. Za po doma – komu se dalo nositi ga cjelu večer. Istina je, kamen je bio – oblutak.

Tradicionalno lutkarsko kazalište

Anton Anderle iz Banske Bystrice u Slovačkoj najavilo je na najvećoj šibenskoj pozornici *Najmanji cirkus na svijetu*. Objektivno, prikazali su glazbeno znanje etnomuzikologa Jana Palovića na tradicionalnim instrumentima za svu publiku i virtuozni mali cirkus za one koji su imali sreće sjediti nasuprot maloj lutkarskoj sceni.

Publika i u podnožju

jest, makar kad je književnost za djecu u pitanju, može biti i šaljiva, bliska, jednostavna i prepoznatljiva. Jer tu su, a poneki i tamo, u toj povijesti ili će se pojaviti u drugom dijelu: Bjažić, Kušec, Bilopavlović, Kanižaj, Fiamengo... Tim više što je proteklih godina upravo ta publika upoznala i mnoge mlade.

Civitanova Marche grad je prijatelj Šibeniku sa susjedne talijanske jadranske obale, a uz polaznike njihove škole baleta koji večeras nastupaju na Ljetnoj pozornici stići će i njihove “pomorske snage”. Naime, u petak bi u Rogoznicu trebali stići sudionici regate koja upravo kreće iz Civitanove. A baletna škola k'o škola: djevojke se školuju pa radost školovanja dijele s gradovima-prijateljima. Nepriliku da im školu zaobilaze muški plesači dijele s baletnim školama s ove strane Jadrana.

25. lipnja

Koreograf Bert von Gorp, voditelj festivalske *Street dance radionice* kaže na pressici da je situacija u Bruxellesu obrnuta, pa predlaže suradnju. Za prijedloge uvijek postoji prostor. Ponekad se on otvara i za realizacije. Zato i pristajemo na budućnost. Koreografkinju

26. lipnja

Bio je to povod široj raspravi o tome kako igrati predstave u odgovarajućim prostorima, izlaganje gospodina Anderlea o tome kako je uspio sačuvati privatno kazalište svoje obitelji koje su započeli njegovi djed i baka, a uspjelo je preživjeti nekoliko desetljeća u kojima je javno zaniijekano, o lutkama starim i po dva

Oplasteatro iz Umbertide

stoljeća (u predstavi u Šibeniku najstarija lutka imala je 150, a najmlađa sedam godina), o nadi da će njegova kći (koja ne nastavlja obiteljsku tradiciju) odgojiti djecu koja će imati smisao za djedovu umjetnost...

Bila je to rasprava uokvirena jednom od rijetkih šibenskih barufa. Voditelj svakodnevnih pressica Ivo Brešan uglavnom nema običaj prekidati ni goste ni sudionike u raspravi u njihovim iskazima i opservacijama, pa su nespozum započeti između kritičara Remove predstave (glavna zamjerka nekih sudionika rasprave: nedosljednost literarnog predloška)

Folklorni ansambl djece grčkih policajaca iz Pireja

i Remove primjedbe o sudionicima šibenskih pressica (izmijenjene uglavnom na odlasku s Perom Miočem) objektivno predstavljali propust voditelja da pravom na repliku Kosovka Kužat Spaić i Jakša Fiamengo opserviraju svoja razmišljanja. S druge strane ni osječki ansambl nije razveselilo pitanje o tome kako kazalište radi sa svojim amaterima. Između perspektive voditeljevih godina i posla optičara nije velika daljina, ali možda stoji upornost da se ignorira poneka struka.

Kako ova izvjestiteljica s velikim naporom prelazi gradom na tropskoj vrućini dnevno od kuće do kazališta i natrag da bi čula, između ostalog, pitanje: “A gdje nam se žuri?” Nekako stalno mislim da je pravo pitanje: Zar baš tada treba svladavati trope na asfaltu. A zašto? Tim više što već godinama na festivalu ne izlazi publikacija razgovora za okruglim stolom, iako vrijedni snimatelj svih tih godina slaže fono-materijal pressica. Bilo je vremena kad je to bio nečiji redoviti posao. A onda je, vjerojatno, ispaio iz opisa bilo čijeg radnog mjesta.

Večeras su ponovno u kazalištu Osječani. *Sretni kraljević* Oscara Wildea u dramizaciji Dubravke i pokojnog Marina Carića, režiji Dubravke Crnojević-Carić, izvedbi Dječjeg kazališta. Na Meduliću, a to znači izvan službenog dijela programa Studio Zoro iz Pule i plesna predstava *Exit* u koreografiji i režiji Aleksandra Mišića. Kazalište *Baj Pomorski* iz poljskog Toruna treba opravdati velika očekivanja – jer ona uvijek na festivalu prate Poljake. Komedija zabune Williama Makepeacea Thackeraya u adaptaciji Tadeusza Pajdala, režiji Janusza Ryl-Krystianowskog, scenografiji Joanna Brauna, itd., izgubila je mnogo od svoje duhovitosti jer nitko nije publiku, ni na koji od mogućih načina, upoznao s kratkim sadržajem predstave. A nije da se nije moglo, tim više što su to Poljaci zaslužili.

27. lipnja

Izbjegavam razgovore o tome zašto nečeg nije bilo i što se moglo, jer moram ovaj tekst poslati u redakciju. Žalim samo za prezentacijom dramske radionice fizičkog teatra koju je danas prezentirao Željko Jančić, slobodnjak s trenutačnim angažmanom u salzburškom Toihaus teatru. Ali i zato postoji Bilten. Danas je na rasporedu i obavijest o osnivanju festivalskog orkestra. U suradnji s Ministarstvom prosvjete Festival je poslao pozive različitim glazbenim školama u Hrvatskoj s namjerom da se osnuje festivalski simfonijski orkestar na razini Hrvatske. Odazvali su se Križevci, Požega i Zadar, pa uz Šibenik oni postaju utemeljitelji orkestra za čiji rad, oblik i sudbinu danas preuzimaju skrb skladatelji Alan Bjelinski (urednik glazbeno-scenskog programa na MDF-a) i Bill Connor, jedan od voditelja glazbenih radionica i redatelja Svečanog zatvaranja.

U očekivanju da na središnjoj festivalskoj književnoj večeri zaplovi *Brod od papira* Luke Paljetka, a na Ljetnoj pozornici nastupi KUD Koledišće i gosti iz Jezera s tradicionalnim pjesmama i plesovima, bilježim polovicu festivala. Brzo je prošlo. I s naporom koji nije samo od vrućine. ▣

Postlijevo, postdesno, postravno

Nataša Govedić

Ako je ove godine Eurokaz nastupio kao institucija, deklarativno – i samom (dominantno hrvatskom) selekcijom, i popratnim tekstom u programskoj knjižici obznanivši što “valja”, a što “ne valja” na domaćoj sceni – to znači da je festival o sebi počeo misliti kao o arbitru dobrog ukusa, za što bi, osim proglasa, valjalo imati neku analitičku potkrepu i *izvan kruga autora koji su proglašeni “povlašteno” sposobnima*

Uz 17. Eurokaz

Svake mi je godine sve teže pronalaziti *osobne* razloge zašto pratiti Eurokaz. Strukovni razlozi sasvim su mi jasni: festivalski kontekst, imajući monopol na desetodnevnu reprezentaciju dramskih predstava inozemne provenijencije, određuje i izradu i recepciju domaćih predstava tijekom ostatka godine, dakle apsolutno je nužno biti upoznat s kazališnim prozorom iz vlastita dvorišta. Jasno mi je i da se od kritičara očekuje svojevrsno domišljanje ili izmišljanje spomenute manifestacije: još jedan dodatni analitički rad na izgradnji Eurokazova kredibiliteta.

Zamke interpretacije

Gordana Vnuk nikada ne radi taj dio posla, takozvanu *interpretaciju*: njezin domašaj mahom je vezan za “instinktivno” biranje predstava koje osjeća kao eksperimentalne te eventualno “skiciranje” teatroloških objašnjenja u intervjuima ili programskim knjižicama. Možda u tome i jest problem: kako nisam sljedbenica gotovo vjerske ideje kako Vnukova ima *treće oko* za mlade i radikalne talente, zbog čega vjerojatno svojim neprosvjetljenim, sekularnim očima u Eurokazovim selekcijama posljednjih godina i nisam u stanju ugledati žižu svjetske alternative, mnogo mi se češće čini da jednostavno gledamo loše, bezbojne, površno ili nevjesto sklepane predstave, za koje nemam ama baš nikakve želje smišljati elaborirane teorijske konstrukcije. Sasvim mi je svejedno hoće li u krugovima Eurokaza donedavno pomodnu krilaticu “postmainstream teatra” zamijeniti trenutačno još pomodnija sintagma “postdramskog kazališta” (vjerojatno će kad-tad nekome pasti na pamet i genijalan uvid kako već četrdesetak godina živimo u postmodernom glumištu), a ne mislim ni da je korisno kazalište dijeliti na “novo” i “staro” – to je, pak, retorika modnih žurnala te uopće konzumerističkog stava kako je “novo” uvijek *bolje* od “starog”. Moj kolega Marin Blažević u programskoj je knjižici ovogodišnjeg Eurokaza kazališnu tradiciju u Hrvatskoj pokušao podijeliti

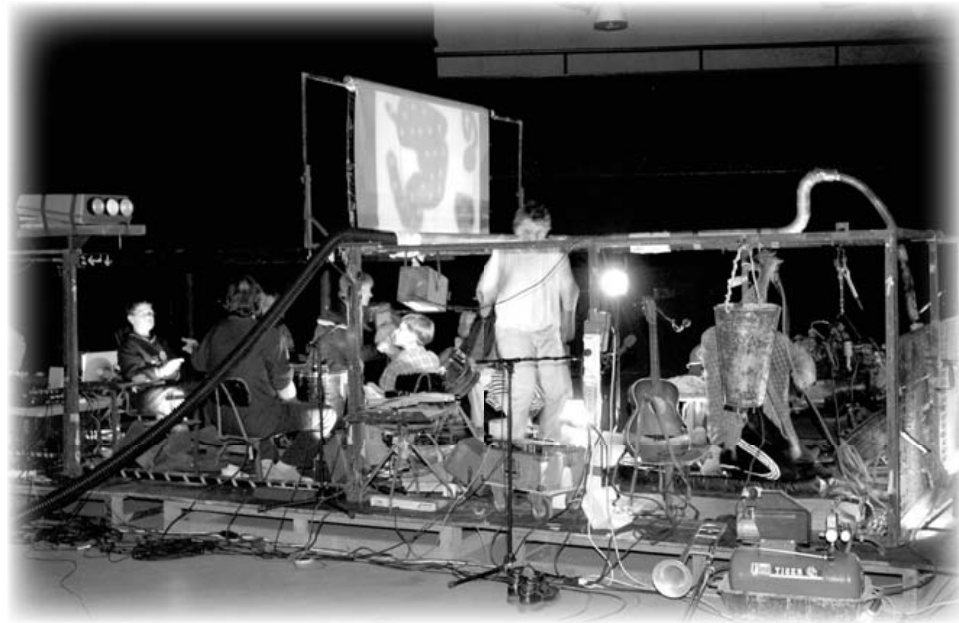
na “autentično postgavelijanstvo” (vidimo da se tu opet pojavljuje taj neugodno neautentični prefiks – *post*), kojeg je suprotstavio “Teatru *Frakcije*”, što mi se čini u najmanju ruku pristranom logikom: nisam primijetila da je Blaževićeva *Frakcija* stvorila umjetnike koje prisvaja (citiram: Šeparović, Jelčić, Rajković, Buljan, Pristaš, Bujas, Matula), čini mi se, naime, da su neki od nabrojanih autora samostalniji od kazališnog marketinga koji ih prati ili ne prati, a *Frakcija*, osim toga, sasvim sigurno nije ni *jedino* mjesto njihova promišljanja. Ovo sve navodim kako bi nam eventualno bilo jasnije da mehanizmi klasifikacije predstava nikada nisu bezazleni, još manje lagani ili nepogrešivi (pri čemu nas, naravno, elementarni studij književnosti uči da je interpretacijski nesporezum ionako najplodnije mjesto u čitavoj povijesti zapadne kritike).

Hijerarhije

Ako je ove godine Eurokaz nastupio kao institucija, deklarativno – i samom (dominantno hrvatskom) selekcijom, i popratnim tekstom u programskoj knjižici obznanivši što “vrijedi”, pa onda samim time i što “ne vrijedi” na domaćoj sceni, čak i proglasivši tko su *mlade nade* (opet citiram iz programske knjižice: Oliver Frljić, Anica Tomić, Selma Banich, Željka Sančanin) – to znači da je festival o sebi počeo misliti kao o arbitru dobrog ukusa, za što bi, osim proglasa, valjalo imati neku analitičku potkrepu i *izvan kruga autora koji su proglašeni “povlašteno” sposobnima*. Koliko mi je poznato, pokušaji da se o toj *novoj hijerarhiji* popriča s bilo kime izvan imenovane gru-

pe *Frakcijinih* favorita, oglašeni kao *Panel diskusija: putovi k novom teatru (u hrvatskom teatru)*, završili su na “publici” koja je brojila svega nekolicinu posjetitelja, što znači da čak nisu uspjeli ni zainteresirati javnost za svoja stajališta. Meni je naročito odbojno sudjelovati u spomenutim klasifikacijama zato što vjerujem da one služe jedino uspostavljanju (ionako nasilnih) hijerarhija i novih elita, dakle novih zatvorenosti i novog pomanjkanja suradnje na zajedničkoj nam izvedbenoj sceni. Stvar je još teže shvatljiva uzme-mo li u obzir da onog časa kada ste kao praktički anoniman umjetnik, gotovo bez ikakva opusa, proglašeni “mladom nadom” (v. ranije citirani spisak), više se uopće ne morate truditi: zašto bi čovjek radio predstave kad i bez njih ima publicitet. Činjenica je da se ne sjećam nije-

Na hrvatskoj sceni trenutačno radi veliki broj zanimljivih kazalištaraca – od Saše Anočića do Irme Omerzo, od INATA, LERA i PINKLECA do Slavena Tolja, od amaterskih i aktivističkih družina, iza kojih ne stoje ni Eurokaz ni *Frakcija* ni *Zarez* niti bilo kakva institucionalna potpora, pa ipak im polazi za rukom stvarati i mijenjati parametre estetičke percepcije. Nije fer, nije pošteno pretvarati se da oni ne postoje

dne autorske ličnosti kojoj je ta vrsta laskanja i *instantne* afirmacije ikad pomogla. Još je jedno pitanje vrijedno postavljanja: što je s onima koji rade, imaju opus, a nisu dio marketinške kampanje nekog od kazališnih lobija? Oni su, pogađate, medijski *nevidljivi*, s njima se u posebnim izdanjima kazališnih časopisa ne rade “analitički intervjui” nakon svega *jedne ili dvije* predstave (aludiram na protežiranje Željke Sančanin u specijalnom izdanju *Frakcije* pod nazivom *Postdramatic Fishing*), a ne-

vidljivi su *baš zato* što su se odvažili na autorsku samostalnost i njezine rizike. Na hrvatskoj sceni trenutačno radi velik broj zanimljivih kazalištaraca – od Saše Anočića do Irme Omerzo, od INATA, LERA i PINKLECA do Slavena Tolja, od amaterskih i aktivističkih družina, iza kojih ne stoje ni Eurokaz ni *Frakcija* ni *Zarez* niti bilo kakva institucionalna potpora, pa ipak im polazi za rukom stvarati i mijenjati parametre estetičke percepcije. Nije fer, nije pošteno pretvarati se da oni ne postoje.

Brezovec, Indoš, Pristaš

Time ne želim reći kako rad Branka Brezovca, Damira Bartola Indoša ili Gorana Sergeja Pristaša, uvršten na program ovogodišnjeg Eurokaza, ne

zaslužuje punu pozornost publike i kritike. Dapače: Brezovčeva je predstava (*Kamov, smrtopis*) od vremena kada smo o njoj pisali u povodu zagrebačke premijere doživjela brojne značajne promjene, pojašnjenja i glumačke, emocionalne intenzifikacije, što je rezultiralo briljantnom izvedbenom melodramatskom oštricom – igrom na najosjetljivijoj mogućoj granici tragike i ironije. Brezovec se konačno “pronašao” sa ŽKM-ovim glumcima: oni su nadišli njegov precizan režijski mehanizam simultanih slika, on je oslobodio njihov kreativni kaos. Indoševa predstava *Školski autobus*, napravljena s mnogo dječjih crteža, na više jezika te uz performativno oživljavanje “lika” brujećeg školskog autobusa, svojom je komunikacijskom izravnošću i zaigranošću bacila u ekstazu čak i moju osmomjesečnu bebu. Pristaševa predstava *Rebro kao zeleni zidovi* djelo je koje vrlo točnim i sardoničnim koreografskim jezikom ustanovljuje socijalni moment u kojem nitko, nigdje na svijetu, ne uspijeva izaći iz zatvora čiji su čuvari političari masovnog uništenja. Sve tri predstave, kao i na festival uvrštena predstava riječkog HNK: *Zločin i kazna: dnevnik Raskoljnjikova* u odličnoj režiji Tomija Janežića, uistinu obilježavaju domaću kazališnu sadašnjicu. Jedini je problem što je tome tako i *bez* Eurokaza.

Quo vadis

Eurokaz je, barem se tako činilo u vrijeme njegova nastanka, zamišljen kao festival međunarodnog teatra. Apсурdno je na njegovu redovnu programu pratiti čak četiri domaće predstave. Apсурdno je čitati ili na televiziji gledati izvještaje Gordane Vnuk u kojima tvrdi kako se ovogodišnji Eurokaz “bavi cirkusom”, a pritom je na festivalu prisutan svega jedan cirkus (australijski Acrobat) i jedan *freak show*. Neprikladno je na festival čija ste umjetnička ravnateljica dovesti predstave koje potpisujete bilo produkcijski bilo dramaturški: znači li to da je samo vlastiti rad Vnukovoj u stanju ponuditi kriterije kazališne izvrsnosti (kojoj je navodno posvećen i čitav Eurokaz)? I selekcija i retorika ovogodišnjeg Eurokaza potvrđuju da je riječ o manifestaciji koja funkcionira kao tipično hrvatski proizvod: Gordana Vnuk može raditi *što god hoće*, kao što u nas svatko može raditi i govoriti *što god hoće* (v. Sabor), što nije drugo ime za demokraciju, nego za potpunu apatiju javne scene. Postlijevo, postdesno ili postravno, problem je isti: hrvatsko kazalište grca u sektaškom mentalitetu i strahu od dijaloga. Ono je u isto vrijeme krajnje ispolitizirano i maksimalno apolitično, odnosno brešnovski ponavlja igre oko državne vlasti, svejedno zvalo se Eurokaz ili Kroatokaz (da ne velim Hrkaz). Ima li tome kraja? Mislim da je odgovor u individualnom angažmanu, a ne pasivnom prihvaćanju kolektivno toksične politike nemoći. ▣

Topljenje glazure ili koreograf/slastičar

Ivana Slunjski

Tema primitivizma zbiljski je aktualna i mogla je poslužiti izvrsnoj analizi socijalnih devijacija i zastranjenja svih ekstremističkih ideologija. Umjesto toga Zurovac se, nažalost, odlučio na plitku cirkusantsku (ne cirkusku) lakrdiju

Uz Cirkus primitif balet Staše Zurovca, izveden u zagrebačkom HNK u povodu Dana plesa

Cirkus primitif balet Staše Zurovca premijeru je imao dvadeset i devetog travnja, na dan u kalendaru plesom *inficiranih* kušatelja umjetnosti već puna dva desetljeća rezerviran za poruku renomiranih ličnosti tog polja djelovanja koju upućuju javnosti prigodom Međunarodnog dana plesa. Načinjući iduće desetljeće spominjanja, povezujući ime inicijatora korjenitih promjena nekadašnjeg plesnog ustroja, Jean-Georges Noverre, s autorskom večeri Zurovca, balet zagrebačkog HNK znakovito je otvorio vrata suvremenom plesnom izrazu. Ali, već pri uporabi pojma "suvremenog" saplećemo se o prvi problem Zurovčeve predstave.

Anakronizam i suvremenost

Što stoji iza predodžbe suvremenog? Analognim obrtanjem jedne od nezaobilaznih postavki Milane Broš, autorice koja se još šezdesetih jasno određuje i potvrđuje upravo na području suvremenih tendencija plesa, kojom napominje da *suvremeno može biti otplesano nešto i na "špicama"*, proizlazi da plesanje bez špice ne znači striktno da je i suvremeno. Suvremenost plesa, dakle, ne određuje tehnika, već modus mišljenja, a tehnika koju autor pri tome koristi samo je sredstvo koje mu pomaže pri realiziranju zamisli. *Cirkus primitif balet* u prvi mah zasljepljuje svojom dopadljivošću, no pažljivijem promatraču neće izmaknuti anakronizam i prepoznatljiva shematičnost baletnog nazivlja. Uhdanost reprodukcijaskog kôda osjetna je u više različitih segmenata, krenuvši od strukture predstave, koja se u svrhu postizanja dinamizma oslanja na provjereno kombiniranje masovnih scena i scena s tek nekolicinom plesača, do uvrštavanja pojedinih izvornih pokreta u stalan vokabular te pristupa temi kao pokrića za raskazivanje sposobnosti plesača na sceni. Iako je fabulativni tijek romantičnih baleta, gledano s današnje pozicije, jednosmjerni i zatvoren u neizlaznom krugu malograđanskog konzervativizma, on odgovara stvarnoj slici vremena u kojem je nastajao. Koliko god nam se sadržaj i tumačenja tih baleta činili bljedunjavim i nerazmjernim u odnosu prema plesničkoj tehnici, razrada psiholoških odnosa likova, uzimajući u obzir vremenski odmak, ipak je vidljivo zastupljena.

Cirkusantstvo

I najraniji baleti još iz razdoblja Louisa XIV., koji su obuhvaćali modificirane elemente dvorskih plesova i francuskog folkloru i uglavnom služili čistoj zabavi, imali su narativnu dramaturgiju ceremonijalnih svečanosti. Ostavši dosljedan tek glazbi (Jean Marc Zelwer) kao "dramaturškoj osnovi" (kako, uostalom, sam napominje u intervjuu objelodanjenom na webu HNK), Zurovac samozadani primitivizam samo površno dodiruje nabacujući se simboličnim aluzijama kao što su, recimo, timarenje pljuvačkom dlakavog pokrova na prsima ili čeprkanje blaga u nosu. Tema primitivizma zbiljski je aktualna i mogla je poslužiti izvrsnoj analizi socijalnih devijacija i zastranjenja svih ekstremističkih ideologija. Umjesto toga Zurovac se, nažalost, odlučio na plitku cirkusantsku (ne cirkusku) lakrdiju kojoj je jedina dužnost nasmijavanje puka njegovim ismijavanjem. Slično polazište uzeli su i autori dojmiljive britanske animirane serije *Gogs*, s tom razlikom da niz idejno povezanih epizoda podrobnim ulaženjem u karaktere (Majka, Otac, Sin, Kćer, Dijete i Djed) paradigmatički razotkriva likove u njihovoj punoj bizarnosti, nasilnosti i obilju neugodnih loših navika, uz to ne gubeći ništa od humornih crta. Tražiti loše biljege drugih kultura, u tradiciji ruskog kazačoka, argentinskog tanga ili, još jednostavnije, kanibalizma, kad se u pregrštu domaćih atavizama dovoljno okrenuti oko sebe (pogledajmo samo incident naoko sportske vaterpolske utakmice odigrane u Kranju), neprimjeren je demagoški potez. "Plemenski" ples pri kojem plesači tresu stražnjicama ili procesijama božicom na leđima slonova i aureolom golubova oko glave u Zurovčevu slučaju ostaju na tragu uobičajene narativnosti koja ipak ne dostaje da bi asocijativne parabole povezala u smislenu cjelinu. Ne mislim da je narativnost presudna odlika kvalitetnog plesnog događanja niti je uvijek potrebna *misao vodilja*, ali navedene situacije istovremeno nisu ni dovoljno apstraktne ni dovoljno nepoznate da bi pogodovale drukčijem izrazu ili eventualno istraživanju.

foto: Saša Novković

Noverre 2003.

Što se tiče samoga pokreta, Zurovcu je odstupanje od klasičnog dijapazona pošlo za rukom, no s obzirom na to da se već sve raspoložive tehnike u raznim varijantama međusobno dopunjuju, a plesne orijentacije upravljaju brojnim *intradisciplinarnim*, ali i *interdisciplinarnim* križanjima, primjena podignutih ramena i konstantne groteske na licima plesača na istovjetan način na koji se u klasiци primjenjuje *fouetté* ili *rond de jambe* nije novost, nego pomak unatrag, prema nečemu što je već davno elaborirano. Što bi o prenošenju doslovnog pokreta, pa i posve originalnog, s koreografa na plesača, odnosno s plesača na plesača rekao onaj Noverre s početka (a još uvijek ostaje pri klasičnom baletu), dovoljno govori prvih nekoliko redaka njegovog *II. pisma o plesu* (iz 1760. godine):

Ne mogu se suzdržati, Gospodine, a da ne izrazim svoje neslaganje s onim učiteljima baleta koji sa smiješnom tvrdoglavošću insistiraju na tome da članovima baletnog zbora sami služe kao model prema kojem imaju prilagoditi svoje pokrete, geste i držanje. Neće li takav neobičan prohtjev sprječati razvijanje prirodnih kvaliteta izvođača i ugušiti im prirodnu moć izražavanja?

Gostovanje Gorana Bogdanovskog i Fičo Baleta u &TD-u s predstavom *Švic in švarc*, samo nekoliko dana prije izlaska Zurovčeva projekta, u kojoj četvorica plesača u materijalu nastalom na improvizaciji, koncentrirajući se na granice zvuka, svjetla i pokreta i propitujući njihove interakcije, bez imalo sustezanja primjenjuju vrlo klasične batirane skokove ili piruete, samo učvršćuje izloženo.

Glazbene zablude

Određivanje plesa prema glazbi kao konstanti još je jedna zabluda u Zurovčevu promišljanju. Ples nije "osobna interpretacija glazbe", a bome ne služi ni "opisivanju glazbe pokretom". Glazba *može* biti poticaj stvaranja scenskog djela, tijek pokreta *može* biti paralelan glazbenom tijeku, ples *može* slijediti sve promjene tempa i ritma glazbe, ples *može* akcentirati pojedine glazbene segmente; ples *može* biti u kontrastu glazbi, ples *može* biti u tišini, ples

Plesanje bez špice ne znači striktno da je i suvremeno. Suvremenost plesa, dakle, ne određuje tehnika, već modus mišljenja. *Cirkus primitif balet* u prvi mah zasljepljuje svojom dopadljivošću, no pažljivijem promatraču neće izmaknuti anakronizam i prepoznatljiva shematičnost

može proizvesti svoju glazbu. Možda zbog introvertne predanosti kojom Zurovac prilazi svom radu, možda zbog osjećaja da u prethodnoj predstavi nije pojasnio sve što je kanio, *Cirkus primitif balet* reprizira mnoge scene poznate iz prijašnje koreografske genealogije (primjer *pas de deusa* u kojem muškarac po podu vuče netom ulovljenu divljač – svoju bolju polovicu). Manjkavosti koreografskih intencija nadoknađuju zanimljiva scenarska rješenja. Raskošna rotirajuća pozornica, za scenografiju je zaslužna Dinka Jeričević, zahvaljujući odsjaju zrcalno glatke površine, stvara impresivan prizor dupliciranog broja plesača, što je posebno izraženo u prvoj slici kad plesači ustaju iz ležećeg položaja i kretanjem u smjeru gibanja pozornice varaju oko manevrom klizanja.

U sjeni koreografske sladunjavosti

Završne scene, shodno Zurovčevu nahodjenju, začinjene su posebnom dozom sladunjavosti, puštanjem umjetnih golubova iz sofitu i kišom sitnih papirnatih konfeta koji lome sliku poput titranja stroboskopa. Maštovitim korištenjem odbačenih baletnih suknjica dobiveni su sasvim nosivi i prikladni kostimi (Katarina Radošević-Galić). Izvrsno postavljena svjetla (Vladimir Kazda), s najčešće korištenim nijansama u skali od blage ružičaste do purpurne, također potpomažu rastu predstave. Izvođačima, a to su Suzana Bačić, Olja Jovanović-Zurovac, Elisa Klein, Ersilia Nikpalj, Lovorka Puk-Tomić, Ana Samovojska, Mirna Sporiš-Palada, Andrej Barbanov, Alen Gotal, Ovidiu Muscalu, George Stanciu i Staša Zurovac, koji su na sceni povelili više od sat vremena u silovitim turbulencijama, svakako treba odati priznanje. Šteta je zapravo što se Zurovac nije odvažio domišljatije plasirati predanost izvođača i njihov angažman. ▀

Antipropaganda za duhovitost ili hrvatska komediografija

Bojan Munjin

Popis bljutavih trla-brla motanja po sceni koje se nazivaju komedijama u posljednjih deset godina neizmerno je dug, a predstava *TOP*, koju smo neku večer gledali u Teatru &TD, tek je zadnja u nizu

Uz Senkerov *TOP* (Tečaj odvikavanja od pušenja) u zagrebačkom Teatru &TD

Zašto je hrvatska kazališna scena dozlaboga tako kronično neduhovita? Zašto već godinama umjesto britka humora i inteligentnih satira s temom života koji živimo (koji na ovim prostorima automatski iskrivljuje lice u osmijeh do boli), dobivamo u pravilu podgrijane splačine koje su u stanju za-tresti još samo pokoje prekomjerno salo ili masni podbradak predstavnika lijene publike *kerempuhovske* provenijencije, ali ništa više od toga. Popis bljutavih trla-brla motanja po sceni koje se nazivaju komedijama u posljednjih deset godina neizmerno je dug i tek zadnja u nizu je predstava *TOP* koju smo neku večer gledali u Teatru &TD.

Na razini starih viceva

Bila je to noć lošeg humora, plitkih dosjetki i jeftinih aluzija. Razočaranje nije ništa manje uz činjenicu da je pisac tog neprobavljivog teksta Boris Senker, koji nije nikakav kazališni žutokljunac, već s Tahinom Mujičićem i Ninom Škrabeom, u hrvatskom kulturnom mainstreamu, čini *nacionalni trolist* proizvođača smijeha iz 70-ih i 80-ih godina. Naziv te užasno dosadne i nimalo smiješne predstave, *TOP*, kratica je naziva *Tečaj odvikavanja od pušenja*. Iza naslova koji pobuđuje mutnu nadu da bi se možda moglo raditi o ljetnoj komediji koja se ruga svemu i svačemu (sjećate li se Čehovljeve jednočinke "O štetnosti duhana" i maestralnog Mladena Vasarija u glavnoj ulozi) i iza zvučnog naziva onoga što ćemo gledati – *Boris Senker Cabaret* – slijedi sat i pol antipropagande za svaku duhovitost, satiru ili kreativnost uopće. Boris Senker je uglavnom erotske aluzije s temom pušenja prilično vulgarno pove-zao s općim mjestima hrvatske povijesti i to umotao u zgodu tečaja za odvikavanje od pušenja. Slijede neduhoviti vicevi o etapama tužne nacionalne sudbine povezane, naravno, s *pušenjem*, što bi na antipušačkom tečaju trebao biti dokaz kako je pušenje štetno te kako je nacionalna sudbina doista tužna. Smjenjuju se scene dolaska Hrvata na more, Krbavske bitke, urote Zrinsko-Frankopanske, pa sve do neumjesnih imitacija Rade Šerbedžije u *Gospodi Glembajevima*.

U traganju za režijom

Ono što je počeo loš tekst dovršila je još gora režije Roberta Raponje i

dramatizacija Darka Lukića. Toj dvojici nije palo na pamet da radikalno skrate komad i neutraliziraju njegove loše dijelove vizualnim dosjetkama intrigantnijeg tipa, odnosno naknadnom pameću dramaturških intervencija. Neinventivna režija i promocija lošeg predloška sijeku na sve strane pa cijela predstava u Teatru &TD izgleda kao provincijalna komedija s kakve županijske smotre kazališnih amatera. Osmero glumaca: Marko Torjanac, Daria Knez, Dora Lipovčan, Dijana Vidušin, Jelena Perčin, Hrvoje Klobučar, Mislav Čavajda i Živko Anočić, ni krivi ni dužni, morali su se do-brano preznojiti u sparnoj ljetnoj večeri da bi pokazali satiru bez oštrice i smisla i komediju bez humora. Na dobri duh cabareta jedino je još, kao kakav udaljeni eho, podsjetila glazba i korepeticija Đorđa Manojlovića. Publika se te večeri povremeno oglašavala falš smijehom koji je prije sličio sporadičnom meketanju izgubljenih ovaca nego reakciji onih koji su naučeni da život promatraju s rezervom i da čitaju između redaka. Ipak piscu ovih redaka ni litra hladnog piva nakon predstave nije pomogla da dođe k sebi. Jednostavno, *nemreš biljevit*.

Zašto je, dakle, hrvatska kazališna scena već kronično tako neduhovita? Odgovor je za početak jednostavan: u društvu koje je toliko smrtno ozbiljno ni

U društvu u kojem repertoar društvenih tema, privatno i javno, posljednjih 150 godina počinje Hrvatima i Srbima, a završava nogometom ili obratno, najviši su stupanj kreativnosti uvijek jedni te isti, prosti vicevi

njegovo kazališno ogledalo ne može biti bolje. U društvu u kojem repertoar društvenih tema, privatno i javno, posljednjih 150 godina počinje Hrvatima i Srbima, a završava nogometom ili obratno, najviši su stupanj kreativnosti uvijek jedni te isti, prosti vicevi. Ako je naš život na ovom komadiću zemlje samorazumljen kao dio svete nacionalne misije zajednice, u kojoj se moramo snaći kako znamo, a ne kao kreativna avantura slobodnih osoba, tada stanje duha nacije nije vedrina *sa zadržskom*, već hladna ukočenost. Da biste bili samoironični, morate bar malo biti odmaknuti od vlastite samozaljubljenosti; da biste bili duhoviti, probleme treba vidjeti manje uštogljeno; da biste

bili kreativni, morate promijeniti motrište u kojem, u svijesti i podsvijesti, svi problemi počinju i završavaju u pejzažu crveno-bijelih kvadratnih polja. Stoga su sve te naše *Historijade*, *Glumijade*, *Domagojade*, *Cabareti*, *Bande lopovske* i *Gole Europe* samo dosadna aluzija na dosadnu temu: borbe za našu stvar. Srbima i Crnogorcima ne idemo u goste, a Brijune proglašavamo Srpskom Krajinom. To je ta malograđanska zavrzlama u uskim ulicama koje zaudaraju po vlazi, ali koje sve završavaju na glavnom trgu. Glavni trg ima crkvu koja po pravilu ne izgleda *users friendly* i birtiju, u kojoj sjede Blaž, Tomaž i poznata ekipa. Prije podne u gradu uobičajena je vrevica i čuje se galama trgovaca, a popodne, poslije dva, stranci se po dekretu izbacuju preko gradskih vrata. Subotom je u vatrogasnom domu veselica, gdje će biti razbijenih glava, ali će doći i glumci koji će nas malo zabaviti. Predstavu *TOP* u Teatru &TD, koja se samoprogllašava kao *Boris Senker Cabaret*, treba što prije zaboraviti tako da intenzivno zamišljamo kako je uopće nije ni bilo. Problem je kako u kulturi *patriotske rutine* postići malo više neustrašivosti i prkosa. Kako uvjeriti hrvatske intelektualce da prijedju sa strategije šutljivih *kumeka*, s *figom u žepu*, na strategiju *harlekina*, prema kojoj ne mogu izgubiti ništa jer zapravo imaju sve? ▣

Grozdana Cvitan Od čizama do petka. (D)opisi rata. Stajergraf, Zagreb

Knjiga koja secira knjige o Domovinskom ratu, razotkriva laž a "milosrdna" je prema iskrenosti.

Knjiga sadrži četrdesetak tekstova koji su objavljeni u periodici od 1995. do 2002. godine. Riječ je o kritikama knjiga kojima je tema Domovinski rat. Autorica sustavno i podrobno prati sve što je objavljeno o toj temi, od samih početaka pa do nedavne hiperprodukcije ratne problematike.

Jadranka Pintarić

Knjigu možete naručiti kod izdavača po cijeni od 100,00 kn (poštarina uključena) uplatom na žiro-račun:

Stajergraf tiskara i izdavaštvo d.o.o., Slavka Batušića 4, tel: 3690-778, fax: 3894-405, e-mail: stajer-graf@zg.hinet.hr, br. rč: 2360000-1101265133.

Edicija ZRCALO

Grozdana Cvitan

OD ČIZAMA
DO
PETKA
(D)opisi
rata

STAJER GRAF

kazalište

Boal u doba omišaljske reprodukcije

Aleksandar Mijatović

Kako će političar zajebati građanina osim ako mu se ne predstavi kao prijatelj, istina kolega, ali u prvom redu "prijatelj"

Uz ekokaz *Gradanski sat posvećen DružbAdriji*, forum kazališta riječke udruge Alarm, 14. lipnja u Omišlju

Udruzi Alarm iz Rijeke nije bilo dopušteno 14. lipnja izvesti ekokaz forum kazališta *Gradanski sat posvećen DružbAdriji* na trgu Placa u Omišlju, već je predstava premještena u zabačenu uvalu Pesja, nasuprot samim postrojenjima Janafa. U tim industrijaliziranim okolnostima *Gradanski sat* nije više bio važan kao kazališni događaj, već priprema da se djeluje izvan imaginarnih barijera kazališne rampe. U Omišlju je, naime, bio izveden forum o kojem Augusto Boal govori da priprema na neposredno djelovanje. "Katkad radimo forum u kojem nije važan kazališni događaj – nije važno pokazati nešto određeno publici – nego pripremiti određenu grupu da djeluje u situaciji koja će se dogoditi sutra", kaže Boal u intervjuu Michaelu Taussigu i Richardu Schechneru (*Zarez*, IV/74, 2002.). Pokušavajući birokratski tekstualizirati predstavu i njezine mimetičke registre, vlast općine Omišalj sama se dovela u situaciju da bude tekstualizirana i predstavljena u "prostoru prikazivanja".

Industrija u sjeni kazališta

Isti taj dan "otkrilo" se da obližnja Dina ima postrojenja za pročišćavanje balastnih voda te nudi izravnu potporu projektu DružbAdria, a prijepodne u uvali Pesja "zeleni" su zatražili

od Hrvatske da istupi iz tog projekta. Performativ obećanja omišaljskih vlasti udruzi Alarm da će dobiti trg Placa pokazao se kao parazitski, no njegova je ponovljivost ubrzigana u predstavu i kazališna reprodukcija industrije je počela. Družba je izigrana, predstava o DružbAdriji je odigrana. Pa se u uvali Pesja pod Janafom aurom morala igrati kopija ekokaza koji je trebao biti izveden na trgu Placa. Ujedno je općinsko premještanje kopiju promoviralo u original i u brojnim virtualnim pretincima "prostora izvedbe" omogućilo boalovska preuzimanja uloga. Umjesto da umjetnost bude sjena "tehničke reprodukcije", u Omišlju je te subote industrija ostala u sjeni kazališta. Stoga su se u okviru biološkotehnološkog spoja tog drevnog krčkog gradića dogodile dvije

"Kako se možeš protiviti nafti i tankerima kad to donosi radna mjesta? Voliš li ti Hrvatsku uopće?" pita se industrijski nacionalist, a turistički odgovara: "Voliš li je ti ako znaš da će prihod od nafte biti manji nego prihod od turizma?" I u nastavku: "Bit će radnih mjesta", kazao je načelnik Zelić. "Da, čišćenje plaža od nafte", odgovorio je jedan od građana

kulturne konfrontacije: jedna virtualna, koja se trebala dogoditi na trgu Placa, i ona stvarna, koja se morala dogoditi u uvali Pesja.

Odgoda djelovanja

A ta dihotomija onog što se *treba*, i što se *mora* dogoditi jest političko-etička situacija koju je proizvela udruga Alarm, modelirajući višemjesečne prijepore između građana, ekoloških udruga, lokalne samouprave, Vlade i Janafa. I kao što se dogodila vremensko-prostorna odgoda ekokaza s trg Placa u uvalu Pesja, tako se dogodila političko-etička odgoda (*le différénd*) među tim stranama. Jer, jasno, u Hrvatskoj uz ekološki nacionalizam ("da nam zemlja bude čista") postoje industrijski i turistički nacionalizam. "Kako se možeš protiviti nafti i tankerima kad to donosi radna mjesta? Voliš li ti Hrvatsku uopće?", pita se industrijski nacionalist, a turistički odgovara: "Voliš li je ti ako znaš da će prihod od nafte biti manji nego prihod od turizma?" U takvom svijetu postoje jedino napetosti između samo na izgled logički utemeljenih stavova; industrija donosi radna mjesta kao i turizam, već godinama postoji suživot tih dvaju sektora. Omišalj je kiborg i na jednom od tih spojeva granica zamućenih nacionalističkim ekstremima igrao se "Gradanski sat", pokazavši da na tim točkama spoja, naravno, izostaje djelovanje. "Bit će radnih mjesta", kazao je načelnik Zelić. "Da, čišćenje plaža od nafte", odgovorio je jedan od građana.

Visok stupanj kooperativnosti Općine s Janafom

Predsjednik Eko Kvarnera Vjeran Piršić kaže kako odbijanje da se udurzi Alarm da Placa pokazuje visok stupanj kooperativnosti Općine Omišalj s Janafom. Predsjednik Alarma Kristijan Šunić veli da su se premještanjem u scenografiju

ekokaza ugradili i more i Janaf. Riječ je, naime, o simbolima još jednog anakronog termina: "napretka" turizma i industrije, na kojima se temelji argumentacija protagonist i antagonista, dakle građana, ekologa te lokalne samouprave, države i naftaša. U tom kontekstu drukčije zvuči izjava stvarnog načelnika Općine Omišalj Josipa Šepčiča da se *Gradanski sat* morao izvesti u Pesji zbog tehničkih uvjeta, "a i inače se tamo odigravaju mjesne zabave i fešte". Tako kontekstualizirano, dodatno cijepljeno s parazitskim performativom i kopijom izvedbe koja je dobra u nedostatku originala, premještanje postaje *prijenos* – metafora. Šepčičevi tehnički uvjeti u "prostoru izvedbe" uvale Pesje su obližnji Janaf, a zabava i fešta je *Alarmov* ekokaz. Htjelo se, naime, pokazati kako se i uz obližnji Janaf čovjek može zabaviti, okupati, odnosno baviti se turizmom. No ono što je politika htjela prikazati, postaje prikazana politika koju Alarm dovodi u pitanje.

Optimalni uvjeti pročišćavača dovoljni su uvjeti scene

Ujedno se scenska inverzija prevodi iz prostorno kodirane metafore u političko-etičku metaforu ključnog problema projekta DružbAdria: realizacija tog projekta znači da tankeri više neće uplovljavati u Omišalj s naftom i isplivljavati iz Omišlja s jadranskim balastnim vodama, već obrnuto: u Omišalj će dolaziti s balastnim vodama. Takva arhitektura kodova naglo nikla na uvali Pesja, da bi još brže iščeznula u seriji kopija, uspjela je da do nje odjekuje uskraćen "prostor prikazivanja" trga Placa. Naime, u mimetičkom registru *Gradanskog sata* dogodila se još jedna zamjena mjesta: omišaljska vlast u svom fantomskom obličju preuzela je uloge izvođača. Općinski performativ omogućio je da svijet na trenutak bude bez maski. Stoga građanin Bunić, kad u točki sukoba kaže "I što ćemo sad?", ne vidi više irealiziranog "kolegu"; on vidi realnu moć, načelnika Zelića koji mu očinski govori: "Kolega Buniću, što vam je, sjećam vas se još dok ste bili ovoliki." Kako će političar zajebati građanina osim ako mu se ne predstavi kao prijatelj, istina kolega, ali u prvom redu "prijatelj". Riječ je, naravno, o retorici premještanja, čiji je etički nagovor uvijek metafora; lukavstvo je u sru usluge: Ne vjeruj _____ ni kad darove nose. *Gradanski sat* otkriva da postoje dva skupa tehničkih uvjeta. Prvi je onaj koji se odnosi na tehničke uvjete trg Placa, a drugi je onaj koji se odnosi na tehničke uvjete u uvali Pesja. Politizirani prostor izvedbe omogućuje prevodjenje i dopiranje onkraj predstavljenog. Prvi tehnički uvjeti su dovoljna rješenja za pročišćavanje balastnih voda, koje je trebalo,

ili bi trebalo, osigurati. Drugi tehnički uvjeti zapravo su optimalna rješenja na koja će omišaljska vlast i Vlada pristati. Kao što je Alarm morao pristati, pristat će i Hrvatska na ono što ponudi Janaf i DružbAdria. Stavljanje maski i mimetičko registriranje, odnosno ovladavanje političkim kodovima, pokazalo je kako djelovati. Ali ne tako što se time konceptualizirao svijet, ukrotila njegova kontingentnost, optimalizirajući na taj način rizik od društvenog angažmana. Svijet je postao promjenjiv izvedbeni prostor u kojem treba djelovati. Dakako, dajući tom *treba* obličje onog *mora*, što Kristijan Šunić iz Alarma naziva primijenjenom anarhijom. "Pravimo se da djelujemo kako nam kažu da moramo djelovati, neka kazalište i svijet zamijene mjesta i neka svijet ustupi mjesto prikazu." Tako se optimalni uvjeti pročišćavača preobražavaju u dovoljne uvjete scene.

Izvođenje iz izvedbe

Do sada smo se bavili referencijskom dimenzijom *Gradanskog sata* posvećenog DružbAdriji. Samo je kopija ekokaza izvedenog u uvali Pesja mogla prokazati odsutan original s Place; original se izveo iz kopije, politika se prozrela iz njezina prikaza. Ostaje nešto reći o autoreferencijskoj dimenziji *Gradanskog sata* jer je to jedini način da se preispita stvarnost "izvedena iz izvedbe". Naslućujem pitanje: Kako iz svoje parcijalne životne perspektive znam da sam u pravu kad sam protiv ili za DružbAdriju? Drugim riječima, kako da znam da bilo koji od mojih stavova nije dogma? *Nikad ne pokušavamo naći koje je predloženo rješenje "pravo". Ja sam protiv dogmi. Ja sam za ljude koji će postajati sve više svjesni mogućnosti drugih ljudi*, kaže Boal. Dakle, nužno situirani u parcijalnoj životnoj perspektivi osuđeni smo na perspektive Drugih do kojih dolazimo dijalogom. No, vidjeli smo prerašavajuću moć mimetičkih registara *Gradanskog sata* i općinskih aparata. Jer referencijska dimenzija *Gradanskog sata*, osim toga što otkriva kako djeluju moćni, otkriva i građansku nemoć. No, da se poslužimo riječima Nataše Govedić, "svatko tko je stanju uspostaviti kontakt, u stanju se probuditi iz sna o vlastitoj nemoći". U klasičnim tumačenjima fikcije i različitih retoričkih strategija kaže se kako fikcionalan prikaz treba cijelo vrijeme recepcije zamišljati slično citatima, u navodnicima; nešto kao fenomenološko stavljanje u zagrade. Tada takvi prikazi nemaju značenje koje imaju izvan navodnika. Jasno, time su takvi prikazi autoreferencijalni, ali im mimetički registri nisu aktivni. Samim tim što je bio osuđen u uvali Pesja izvesti kopiju neizvedene predstave s Place, Alarm je bio primoran citirati. No, navodnici koje je Alarm stavio oko *Gradanskog sata* nisu svijet DružbAdrie prikazali kao fikciju zatvorenu u okvirima kazališnog događaja. Etički, bio bi to moment koji onemogućuje svako djelovanje i produkuje svaku odgodu. Ako je referencijalno *Gradanski sat* imao prikazivačku dimenziju, autoreferencijalno navodnici su imali pokazivačku dimenziju. Oni su u isto vrijeme pokazali svijet u kojem leži naša nemoć i da je ta nemoć – navodna. ▣

Split u njegovu oku

Grozdana Cvitan

Sociološko-dnevnička knjiga u kojoj se analizira kako se jedan stvarni, stari i neupitni grad kakav je Split bori protiv svega onog što pokušava razoriti njegovu gradsku bit

Dražen Lalić, *Split kontra Splita*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2003.

Je li Split grad-slučaj, kako su ga jednostavno nazvali novinari da bi osigurali čitanost svojih tekstova o drugom po veličini hrvatskom gradu, ili je ipak samo na rubu da to postane. Koliko problema izaziva nemogućnost da se grad primjerenim tempom nosi s problemima koje mu nameće razvoj i priljev stanovnika iz zaleđa? Koliko strada urbanitet u sudaru s ruralnim elementima i kako se jedan stvarni, stari i neupitni grad kakav je Split bori protiv svega onog što pokušava razoriti njegovu gradsku bit? Što su problemi i kako se s njima susretati, a što budućnost grada i kako je dočekati?

Problemi su golemi i mnogobrojni: nezaposlenost, narkomanija, prezađuženost, devastiranost... Oni se razlikuju kao problemi grada i problemi u gradu, problemi koje proizvodi vlast zavisno od toga vlada li u gradu ili nad gradom. Osim opće i posebna je razina na kojoj je Split i urbanitet kao takav, cjelina za sebe sa svojim specifičnostima i problemima koji proizlaze iz te specifičnosti. Što je to u strukturi grada, što u strukturi društva, a što u svojevrsnom političko-ideologijskom konstrukt koji generiraju probleme?

Dražen Lalić ne vidi grad sam po sebi kao izvor problema, nego se priklanja teoriji Lewisa Mumforda prema kojoj je grad izvor civilizacije i pokretač napretka. Urbana struktura stoga je permanentni izvor problema s kojima se vješte gradske uprave bore ne kao s krajnjim rješenjima, nego kao sa stalnom skalom izazova koji se pojavljuju i čijim prevladavanjem ništa nije do kraja gotovo. Trajni izazov urbaniteta stoga možda nije najuputnije vidjeti ili zvati problemima – to je realan svijet izazova s kojima se susreće svaki grad tijekom svog trajanja. Kontinuitet nije moguće prekidati da bi se riješili problemi kao što nije moguće zamisliti živi grad pod staklenim zvonom.

Sociološki dnevnik

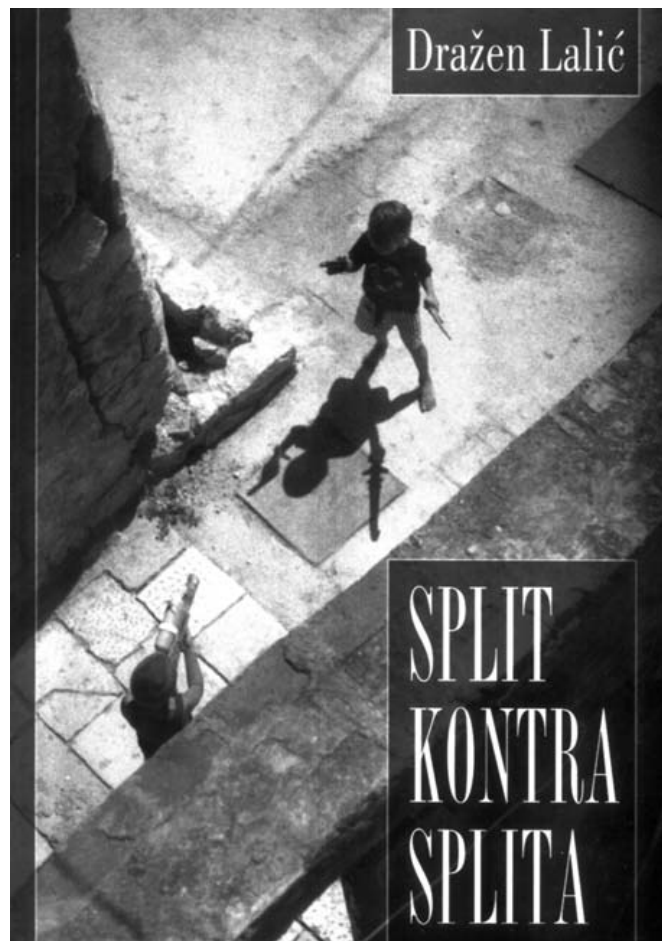
U praksi to, primjerice, znači da jednom sagrađen stadion nije riješio probleme vječno – ponovno će trebati graditi Hajdukov stadion i to ne samo zato što je stari u lošem stanju, što je grad sve veći, nego i zato što će, kako se Lalić nada, grad kad-tad isplivati iz

sive prosječnosti u koju se posljednjih godina utopio (možda ponajmanje u sportu).

Koliko dnevnik može biti temelj znanstvenih socioloških istraživanja? Tu mogućnost Lalić provjerava u knjizi *Split kontra Splita* s podnaslovom *Pogled sociologa na probleme jednoga grada*, ali teško je povjerovati da bi drugom gradu osim Splitu posvetio takvu analizu. Ponekad se teško noseći s poimanjem *vijest to sam ja*, ponekad se teško odupirući novinarskom porivu da u svemu vidi vijest, ali i da je sam proizvede. A to znači i da pomno bilježi svoje susrete s prijateljima, znancima i neznancima, namjerne i slučajne, u kojima postavlja i ona pitanja koja nisu samo rezultat ljudskog, prijateljskog zanimanja, nego i znatiželje znanstvenika koji ima ideju što s odgovorom koji uslijedi. A odgovore pomno bilježi. Svi ti susreti u knjizi su, u dnevničkoj formi, raspoređeni na različite segmente života grada pa razgovori o ekonomiji, sportu, kulturi, urbanizmu postaju poglavlja građe iz koje zatim izrasta drugi dio knjige, *Analiza iskustvene građe*. To ujedno znači da je kronološki slijed dnevnika samo djelomično poštivan: ponajprije su određene tematske cjeline, a u okviru njih kronološke.

Kako je Lalićeva knjiga i svojevrsni album autorove svakodnevnice (ali i literarno nastojanje da se bude blisko sa Splitom kao glavnim junakom), to knjiga vrvi gradskim sličicama i pojedinostima, posebnostima i zanimljivoštim stečenima ne samo u vremenu koje bilježi dnevnik nego i u onim vremenima koje je pobilježio i analizirao i u nekim drugim knjigama (primjerice, u knjizi koju je u koautorstvu s Damirom Pilićem *Na mladima svijet zastaje – Grupni intervjui s mladim splitskim delinkventima*, objavio u Nakladi Jesenski i Turk 2001.). Mladi su zaista početak svijeta preko kojeg Lalić želi poručiti ponešto o gradu i njegovoj sadašnjosti, iako ne nedostaje i drugih: živih i mrtvih, znanih i neznanih, običnih i neobičnih.

U njoj su ravnopravni u slici grada pokojni Joško Kulušić i neuništivi Sveto Punker (paradigmatska osoba ne samo za jednu sudbinu nego i za testiranje mnogih gradskih ustanova u odnosu prema građanima), narkoman Šarlo, Torcidaši, prosjakinje s ulice, alkoholičari, ljudi s pijace i Rive, Cukuni, konzuli, umjetnici i gosti grada. Svi oni žive u jednako prisutnim pričama, doživljajima, plakatnim prostorima i grafitima bez kojih Split sigurno ne bi bio ono po čemu se prepoznaje ponajprije u Hrvatskoj. No, u novije vrijeme splitskim originalima sve više se pridružuju splitski nevoljnici koji participiraju u teškoj socijalnoj slici grada: brojni nezaposleni mladi ljudi koji iz nikakvih socijalnih prilika mogu sanjati jednaku takvu budućnost. I dok splitski originali pripadaju samo Splitu, splitski umirovljenici, bolesnici, činovnici i mnogi dru-

gi, isti su kao bilo gdje u Hrvatskoj. Međutim, u gradu na jugu, ulica, trgovina ili neko drugo javno mjesto uvijek mogu biti pravi prostor za izljev (nažalost, u novije vrijeme češće) tražične ili vesele strane života, a to znači da kao prolaznik uvijek možete biti i sudionik ili bar promatrač zanimljiva društvenog ekscesa.

Svjetska jedinstvenost

Uglavnom, u gradu su se nataložile mnoge nevolje koje su generirali rat i privatizacija, a podgrijava ih aktualna politika koja zaboravlja svoje obveze šireći osobna prava (prihoda, moći, bezobraztine). Funkcioniranje institucija vlasti s druge strane izazvalo je živost u djelovanju udruga građana. Često o njihovoj učinkovitosti ovise sudbine ljudi. Grad osjeća i ideološke podjele, a javnost ih očitava kroz razna masovna "događanja" od kojih je zadnji Thompsonov koncert na Poljudu prilično opširan sociološki izazov.

Splitska svjetska jedinstvenost – najbolje očuvana trajno nastanjena urbana gradska jezgra – Dioklecijanova palača, središte je svijeta iz kojeg Lalić piše literarno-znanstvenu sliku grada. To svjetsko u njemu prepoznaju i došljaci pa je dirljiva ljubav kojom konzul Grenc brine o gradu u sklopu (pa i izvan) svojih mogućnosti. Lalić ne zaboravlja popeti se na Marjan, pogledati na Split iz vlaka koji se s Labina spušta prema gradu, pogledati ga s mora u sklopu AFCO programa koji je uzbudio duhove grada i podijelio javnost za i protiv. Strategija Splita ne postoji pa javnost postaje jedini sudac splitske budućnosti, a ta budućnost umnogome je limitirana prezađuženošću grada.

Ako Split nastavi tonuti u apatiji bit će za to krivi svi koji su u tome participirali, a to znači da je odgovornost na svim građanima – od glasovanja do mirenja sa sudbinom. S jedne strane teškoće, a s druge strane sklonost da se pozitivne i uspješne akcije ne ističu dovoljno (Lalić posebice ističe napredak u borbi za suzbijanje narkomanije) slika su grada u kojem vrag možda nije tako crn kako izgleda, ali kao da nitko ne baca novi pogled na davno poznatu sliku. Iako bi ona mogla biti i ponešto restaurirana. Međutim, dok je trećina građana nezaposlena, a oni koji su umnogome pridonijeli teškom

U društvenom smislu Lalić gleda ne samo Split nego i Splitskane, a njihovu sklonost krajnostima uspoređuje sa zagrebačkim stanjem i reakcijama. Primjerice, Splitskani, za razliku od Zagrepčana, još nisu shvatili da s druge strane ljubavi ne stoji mržnja nego ravnodušnost

stanju grada, a da za to ne samo da nisu nikome odgovarali, nego se i dalje slobodno smiju po njegovim ulicama (Kutle) – teško je vidjeti bolju budućnost Splita. Moguće se samo nadati splitskom inatu koji će kad-tad pobijediti nad mutnim poslovima onih koji grad shvaćaju kao prolaznu ili (još gore) stalnu stanicu vlastita kriminalna habitusa.

Splitskani Zagrepčani

U društvenom smislu Lalić gleda ne samo Split nego i Splitskane, a njihovu sklonost krajnostima uspoređuje sa zagrebačkim stanjem i reakcijama. Primjerice, Splitskani, za razliku od Zagrepčana, još nisu shvatili da s druge strane ljubavi ne stoji mržnja nego ravnodušnost. Bez obzira na važnosti i utjecaj, upravo su Zagreb i Split ona dva hrvatska grada u kojima se kao suptornosti i najdojmljivije slike susreću hrvatski sjever i jug.

Može li dnevnik biti temelj egzaktne znanstvene zaključaka i dalje nije sasvim jasno. Jasno je da on može biti dobar pokušaj stvaranja vlastite slike o gradu koji se voli i za koji se brine, a da ona možda nije samo osobna nego umnogome i opća slika cjeline. I da računajući s čitateljem koji dijeli ljubav za grad i suvremenost društva u koji se uklapa. ▀

kritika

Život nakon overdosea

Sunčana Tuksar

Rudan misli da su žene novi muškarci, a ne da su muškarci nove žene, i zato tu ulazimo u opasan teritorij vulgarnosti, razmetanja mržnjom prema sveženskom, svemuškom, svemu – do pretjerivanja, bahaćenja, borbe s vjetrenjačama, odlaženja u krajnosti, u kritiku društva kojemu kritika ne treba

Vedrana Rudan, *Uho, grlo, nož*, AGM, Zagreb, 2002.

U ovome trenutku o Vedrani Rudan sve je već rečeno i to u tolikoj mjeri i toliko davno da je već i sama stigla reagirati na reakcije o sebi. U ovome je čak trenutku već potrebno i prisjetiti se njezinih prvih bljeskova u *Feralu*, *Latinici*, pojave njezina romana, situacija u kojima je britko satrala *gospodare rata*, privatizaciju, malverzaciju, lopove...

Bez klipova o vlastitu fakerizmu i fatalnosti

Godina je 2000., prvi put čujem za nju, slušam je i čitam je, mislim: ona je *mrak*, dajmo je u medije, suočimo je sa svima, ona je revolucionarna, ludo hrabra baba, žešća je od oporbenjaka, nezavisna je i duhovita. Ipak, najsvježije kod Vedrane Rudan bila je potpuna odsutnost samodopadnosti i podmetanja (čitatelju) klipova o vlastitu fakerizmu i fatalnosti. Njoj se nikada nije superiorno omakla primjedba da je nešto *slaaatko*, ona nikad nije sugerirala o sebi da je lijepa izjavljujući da su lijepi ljudi ugrožena vrsta, i nije joj nikad palo na pamet o svojoj vezi izjašnjavati se ležernošću Phillipa Marlowa, izjavljujući da je *čovjek jako sretan što mu dopušta da je odvozi i dovozi*. Ona nije stvarala ideju o svojoj provokativnosti putem medija, nego je zaista i bila provokativna. Progovorila je, čak štoviše, zauralala, u malo drukčijoj maniri od one na koju smo navikli uslijed monopoliziranih kolumni tek nešto razrađenijih od rubrike *Dragi Lastane*, koje naše spisateljice sladunjavu koriste kao kozmetičke salone za tretiranje vlastita ega.

Drugim riječima, divno je bilo osvjedočiti pojavi nekog tko se nije odmah prikrapao postojećoj spisateljskoj kliki u Hrvata, točnije, u suvremenih Hrvatica – curama koje *udaraju tamo gdje boli*. Boksačica u kečkama, propagandni program "cure" nakon tridesete koja je previše štrebala kad je bilo vrijeme tulumarenja pa sad, poput fosila iz staklenki, bulji u stvarnost razrogačenih očiju, spisateljica s manjkom pravih informacija, ideja i, ako hoćete, stila, sve to Rudan – NIJE.

Umjesto *gospojice* zaustavljene u vremenu dječjačke seksualnosti Madonne

U tome je ljepota beskičmenjaštva našeg društva: sad lijepo svi možemo biti ono što smo pljuvali, svi se možemo boriti za ljepotu i prikloniti mudroj reklami. Tko voli biti u tom žrvnju – nek' izvoli! Tko ne, ne mora. To su stare stvari, to su neki okončani ratovi. Pa čemu onda sav taj bijes!?

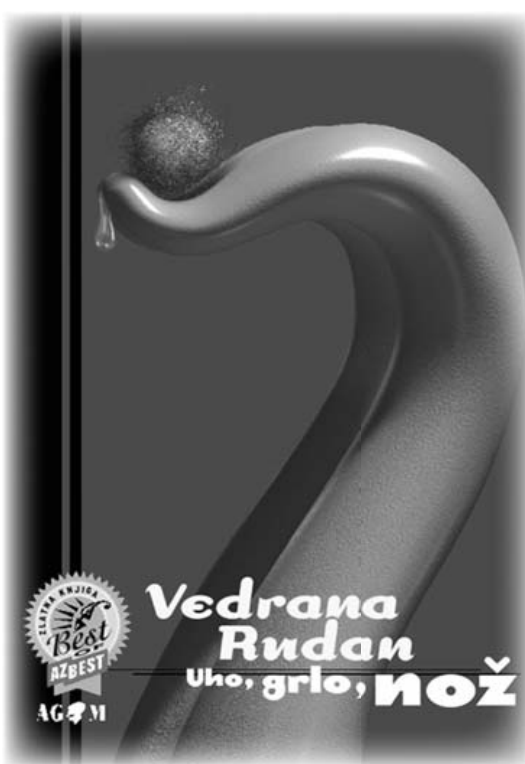
iz ranih osamdesetih, zatočene u Nabokovu studentskih dana ili Jabuke uz prvu litru Babića na klupici, umjesto još jednog porculanskog samozvanog *wild childa* iza kojeg se, u biti, krije *child prodigy* građanske akademske mašinerije Mamice i Tatiće, dobili smo gotov proizvod – ženu. Ženu odmetnicu, "odbačenu" ženu sa stvarnim stavom i postojanjem, dobili smo facu u manjini koja svakom sve skreće u njušku i to s vrlo jakim pokrićem.

Odjednom, oči preplašenog Bambija

Te davne 2000. godine pomislila sam, izvrsno! Baš dobro da je ima! Ona je *Feral* od krvi i mesa, netko tko na megafon javlja vijesti koje su potpuno gurnute u neke desete planove, stavlja ponovno na dnevni red velike probleme malog čovjeka, nosi dašak onog nekog zaboravljenog karaktera, napokon piše netko kod koga ne prolazi promidžba ega, tko ne trpi lažnjak.

Međutim, jasan signal da nešto neće završiti dobro bio je upravo njezin nestanak iz *Ferala*. Tko zna, možda je i tamo nekome stala na žulj, u redu, sve bi to funkcioniralo da se nisu zaredale njezine kolumne u *Gloriji*, *Popu Extra* (da, to postoji!), *Nacionalu*... Da, pa i u *Elle*. Molim?! Odjednom, nema gdje nije bila.

Gradacija njezinih kolumni išla je otprilike ovako: *smiješno!!!* (urnebesno) – *super, može!* (obrva) – *hm... dobro, i?* (negodovanje). Odjednom, prečesto je počela spominjati *oči preplašenog Bambija u dubokoj šumi* u kontekstu raznih kritika na račun raznih, pomalo nejasnih stvari. Prečesto mi je počelo padati na pamet da izgleda u posljednje vrijeme od Vedrane Rudan najviše profitiraju njezine prijateljice uz kavicu i brbljanje na Korzu. Kolumne su počele nalikovati na tračeve, uvriježen govor na zabavljanje puka u stilu Marice Hrdalo – *Spadalo*. Britkost i racionaliziranje stvarnosti iz samog epicentra, uslijed svekolikog pojavljivanja i ponavljanja, podsjetilo je na srljanje u agresiju prema svemu ženskom

što ima manje od pedeset kila i pedeset godina, kao i prema svemu muškom koje to konzumira, a da u cijelom tom vulkanu koji bljuje psovke, ismijava, prijete i zahtijeva, ostaje nejasno: zašto?

Razmetanje mržnjom

Jer, nije to baš *sam tak*, nisu žene samo nositeljice djece i celulita, a muškarci konzumeri prava i mladih nogatih sekretarica. Mora se priznati, htjele mi to ili ne, da ni muškarcima nije lako, trbuščić, solarij i tenis industrija razapela ih je između urođene muške prirode i premoći ženske ljepote. Prolaze danas kroz iste one muke kojima je u ženskom svijetu prije dvadesetak godina raskrčio put paket-aranžman Evangelista-Turlington-Crawford-Campbell. Ali, u tome je ljepota beskičmenjaštva našeg društva: sad lijepo svi možemo biti ono što smo pljuvali, svi se možemo boriti za ljepotu i prikloniti mudroj reklami. Tko voli biti u tom žrvnju – nek' izvoli! Tko ne, ne mora. To su stare stvari, to su neki okončani ratovi. Pa čemu onda sav taj bijes!?

Čini se da je gospođi Rudan to pobjelo. Društvo nam nije tako loše, daje nam pravo da biramo: ono (društvo) ili razum. U tv-seriji *Six Feet Under* kažu *Men are new women*. Rudan, izgleda, to nije shvatila, ona misli obratno: *women are new men*. I tu ulazimo u opasan teritorij vulgarnosti, razmetanja mržnjom prema sveženskom, svemuškom, svemu, dolazimo do pretjerivanja, bahaćenja, borimo se s vjetrenjačama, ulazimo u krajnosti, u kritiku društva kojem kritika ne treba, upadamo duboko do grla u domenu potrošene forme.

Ali fuck, nama treba POST FAK

Uzimajući sve to u obzir, čitam *Uho, grlo, nož*. Ne, nije Rudanica Čulina koja kuloarski raspreda oko dvije-tri dobre teze, nije ona alapača s *backupom* dobre bračne situiranosti, no ipak joj je roman skup kolumni po kojima surfam tražeći neku zgodnu dosjetkicu o liku, o fabuli, hvatam suvislost i jezgru negdje u zadnjoj trećini (srećom, nisam ranije odustala). Rudan proziva čitatelja na red i njezine fore zaista nisu fore otisnute na pregačama iz šezdesetih koje tako često nalazimo naokolo po našoj hrvatskoj suvremenoj književnosti. Međutim, mnogo je i previše poluadolescentnog zapitkivanja i postpankovskog nihilizma. Da, postojana je, nije iritantna kao neke druge naše spisateljice koje si međusobno povlađuju, podilaze, samo što prije spavanja ne četkaju jedna drugoj kose u sto poteza četkama od prirodnih vlakana, ali *fuck!* Nama treba POST FAK. Teško se oduprijeti strahu da i Rudan ne bude pridružena tom naopakom, krivom

KAVA
ILI
KNJIGA

ZA
9 KN

Naš prijedlog je knjiga!
I ove smo godine pripremili velik broj naslova po cijeni već od 9 kn i veliki popust na veći broj naslova. Knjige možete kupiti do 25.7.2003. u AGM knjižarama u Teslinoj 7 (OKC-u) i Importanthe centru. www.agm.hr

AGM

Rudan proziva čitatelja na red i njezine fore zaista nisu fore otisnute na pregačama iz šezdesetih koje tako često nalazimo naokolo po našoj hrvatskoj suvremenoj književnosti. Međutim, mnogo je i previše poluadolescentnog zapitkivanja i postpankovskog nihilizma

riječniku ženskog pera u našem naopakom i krivom društvu koje je ona, ipak, jako dobro pročitala. Možda su konzervativci u pravu, možda je uistinu dosta tog pisanja kako se tko sjeti. Jer, i Vedranu Rudan, koliko god bila solidna i postavljena na ispravne, žilave temelje, sustigao je fenomen marketinga: dojučerašnji anonimizam pretvorio se u svekonzumerizam. Što znači: *overdose*. To možda pristaje Čolini, ali njoj – ne. Baš mi je žao, ali čim se nešto pojavljuje kao preporuka u *Gloriji*, u meni to odmah budi otpor!

Godina je 2003., Vedranu Rudan razvodnio je uspjeh. Dajmo je još, ali dajmo sad nešto drugo! ■

Kaleidoskop mraka i humora

Daša Drndić

Vrhunska pikarska, u prvom licu ispričana priča o dogodovštinama jednoga gotovo patuljastog konobara po restoranima i hotelima u Češkoj prije početka i tijekom Drugoga svjetskog rata, a čiji život postupno postaje sve apsurdniji

Bohumil Hrabal, *Dvorio sam engleskoga kralja*, sa češkoga preveo Miroslav Čihak, HENA COM, Zagreb, 2002.

U gomili prijevoda suvremene anglo-američke književnosti dubiozne literarne vrijednosti, a koji dobivaju nezasluženi medijski publicitet, dobra, odlična, prvoklasna djela evropske, pogotovo ona istočnoevropske književnosti, unatoč naporima pojedinih izdavača da ih čitateljima predstave, moraju se kao kroz šikaru probijati do javnosti. Ta djela, poput Hamvasevih, Bernhardovih, ona Elefriede Jelinek, Bruna Schulza, pa evo sad i Hrabalova (da spomenemo samo neke), kao da pretežak su zalogaj za konzumerski ulijenjena tijela i duhove ove po mnogo čemu statične zemlje. Obiteljsko bauljanje po mega-marketa, masovna okupljanja, mitomanija, povijesni i društveni arhaizmi, mahanje prigodnim zastavicama naravno, inkompatibilno je s malom mentalnom gimnastikom potrebnom da bi se uspostavila kakva-takva komunikacija s literaturom koja čitaocem ne poima kao protočne bojlerne, da ne kažemo kao zahodske školjke.

Nemilosrdna osuda ljudske gluposti

Bohumila Hrabala sad više ni mladi u ovoj zemlji ne pamte po čudesnim *Strogo kontroliranim vlakovima* na temelju kojih Menzel 1966. režira istoimeni *Oscarom* ovjenčan film, jer videoteke skladište mahom komercijalni škart. A Bohumil Hrabal apsolutno zaslužno sjedi u društvu književnih velikana dvadesetog stoljeća. Osim toga, Hrabal (1914.-1997.) beskrajno je zabavan pisac; tetošeći čitatelja on ga uvodi u *zemlju čudesa*, u nevjerojatne zaplete s elementima vodvilja i *slapstick* komedije, često kod njega izmamljujući glasan smijeh, da bi ga potom elegantno i meko transponirao u prepoznatljivu mu stvarnost. Dinamika i ritam Hrabalove rečenice, čiji brio se pretače u čitateljevo disanje, kao kakva rave ili technoglazba, opčinjavajući su. Slike i situacije koje tvori, mozaične i u stalnom gibanju, grade svijet apsurdna iz kojeg doista *nevjerojatno postaje stvarno*. Hrabalova djela su kaleidoskopi, iz njih pršti detalj, mnoštvo detalja kao kiša, ona su raspojasana, oslobođena strasti iz koje

šiklja katkada i bolna potreba za smislrenom komunikacijom makar i s nijemim i nevidljivim čitateljem. Kultivirana ironija, maštovitost, svijet fantastičnih, ali kao u iskrivljenom zrcalu povijesno i individualno prepoznatljivih zbivanja, sudbina i situacija. Nepredvidljiv, naoko nepretenciozan i lepršav u iskazu, ali uvijek rafiniran, Hrabal je nemilosrdan u osudi ljudske gluposti i beskrupuloznosti koje obilježavaju koliko osobne toliko i povijesne interakcije i događaje. Njegova djela gotovo savršena su literarni amalgam kafijskog mraka i *Angsta* i rableovskog humora. Ona su oda takozvanim malim životnim radostima – jelu, piću, druženju, zavodenju, ljubavi i preljubu, a sve unutar kalupa autoritarnih/totalitarnih političkih sistema, u ratu i miru, ili pak stegnuti u korzet obezglavljenog tehnološkog napretka. Hrabalova proza satkana je od nizova asocijacija koje se preko naratorovog toka svijesti bez zastoja granaju u poetsko i groteskno ali nikad lišeni težine i moralno-političkih implikacija. Deskriptivnost smjenjuje liričnost, svakodnevnne dijaloge – filozofske ekspozičije o životu. Hrabalovi likovi, od onih s margine do onih na vlasti, tipični anti-junaci dvadesetog stoljeća, začudno su obični u svojoj neobičnosti, opipljivo prisutni, iako u vremenu izgobljeni.

Svijet zatamnjen dojkama

Dvorio sam engleskoga kralja, ukratko, pikarska je i u prvom licu ispričana priča o dogodovštinama jednog skoro pa patuljastog konobara po restoranima i hotelima u Češkoj prije početka i tijekom Drugoga svjetskog rata. Knjiga počinje lepršavo, u brzom ritmu, dogodovštine su zamršene, ali vedre i bez dramatičnih posljedica i za koga. (*Nisam mogao doseći štrik pa je to radila kuharica, a ja sam joj do-davao te mokre, izmikane stolnjake, i bio sam joj do prsa, a ona se smijala i iskorištavala to da bi me ismijala, pritiskala je ta prsa na moje lice praveći se kao da je to slučajno, naizmjenice mi je jednom pa drugom dojkom položenom na moje oko zatamnivala svijet, sve je mirisalo...*) S približavanjem ratnih truba, odnosno nacizma, život malog konobara postaje zamršeniji, sve više apsurdan, a svijet sapunice u kojem se do tada baškario, protkan avanturama čiji happy end više nije zamisliv. (*A ovdje, u hotelu Tišina, još sam spoznao da su oni koji su izmislili da rad oplemenjuje čovjeka, da to nije bio nitko drugi doli ovi koji su ovdje cijelu noć pili i jeli s divnim gospodičnima na koljenima, ovi bogati koji su se znali veseliti poput male djece, a ja sam mislio da su bogati ljudi prokleti ili takvo što, da kolibe i sobiči u njima i kiselo zelje i krumpir daju ljudima osjećaj sreće i blagostanja, da je bogatstvo nekakvo prokletstvo...*).

Put iskupljenja

Za razliku od samog Hrabala, koji povremeno zabranjivan i deklasiran ostaje u Češkoj do smrti prateći i, ovako il' onako, sudjelujući u svim njezinim (apsurdnim) političkim mijenama, čak i kad je ukotvljen u svojoj omiljenoj praškoj krčmi *Kod zlatnog Tigra*, njegov

konobar "pikolo" pušta da ga život kompromisa i kolaboracije nosi, e da bi neočekivano izronio transformiran, spreman snositi posljedice za svoju, blago rečeno – nepromišljenost. Nakon što se oženi Lizom, njemačkom učiteljicom tjelovježbe (*Liza mi je ponosno izlagala da je ovdje najzdraviji zrak u srednjoj Europi... i da se ovdje nalazi prva europska stanica za plemenit uzgoj ljudi, da je ovdje nacionalsocijalistička stranka organizirala prvo križanje plemenite krvi njemačkih djevojaka i punokrvenih vojnika...*), u njegov zaštićeni svijet počinju prodirati strahote stvarnosti. Maestralnim metaforičnim obratom, podarivši konobaru i Lizi dementnog *sinčića koji ni mene ni svoju majku nije prepoznavao* i čija se jedina životna aktivnost svela na opsesivno zabijanje šest centimetara dugih čavala u svaki pod koji bi ugledao, anti-junak ove Hrabalove vrhunske proze spreman je krenuti na put iskupljenja i suočiti se sa sobom i svojim vremenom.

Njegova djela su gotovo savršeni literarni amalgam kafijskog mraka i *Angsta* i rableovskog humora. Ona su oda takozvanim malim životnim radostima – jelu, piću, druženju, zavodenju, ljubavi i preljubu, a sve unutar kalupa autoritarnih/totalitarnih političkih sistema, u ratu i miru, ili pak stegnuti u korzet obezglavljenog tehnološkog napretka

Vrlo dobar prijevod Miroslava Čihaka, odličan premda vjerojatno nimalo unosan urednički potez, knjiga koja razgaljuje i rastužuje, hrani maštu i oblikuje stvarnost tako što je pretvara u miraž koji se pretače u ovo što živimo i u ono što smo živjeli. ▣

kritika

Ubojstvo je moj spol

Dragan Koruga

Bizarna priča o osobi koja se tijekom romana iz sadistički nastrojenog tinejdžera promeće u žrtvu suludog očevog eksperimenta kojemu je podvrgnut od rođenja, otvarajući pitanje je li svaki identitet nasilje nad prirodom, prirodnom mogućnošću ljudske jedinke da živi svoje potencijale

Iain Banks, *Osinja tvornica*, s engleskoga prevela Aleksandra David, Celeber, Zagreb, 2002.

Iain Banks škotski je pisac srednje generacije. Dosad nije preveden u nas, iako je u Velikoj Britaniji njegova proza (i znanstveno-fantastična, koju potpisuje kao Iain M. Banks) prilično cijenjena kako među čitateljima, tako i među kritičarima. Za razliku od svojih popularnih sunarodnjaka Welsha, Kelmana, McIlvaneya, njegove pripovjedne svjetove obilježava odmak od socijalnog mimetizma, grube stvarnosti suvremene urbane Škotske, što ne znači da su njegovi svjetovi manje grubo. Proslavio se već prvim svojim romanom, sad razmjerno davne 1984. (kad je potpisnik ovih redaka krenuo u osnovnu školu), a taj je roman, pogađate, upravo *Osinja tvornica*. Dakako, dalo bi se sada zdvajati nad činjenicom da domaći čitatelj, eto, tek nakon dvadeset godina od objavljivanja ima prigodu upoznati se s ovim autorom i romanom, ali i to je bolje nego nikad. (Iskreno, da sam knjigu tih godina i držao u rukama, nisam siguran da bih je pročitao do kraja.)

Sadistički nastrojen klinac

Osinja tvornica iz naslova čudesna je improvizirana naprava za ritualno žrtvovanje osa koju je izradio šesnaestogodišnji Francis Leslie Cauldhame (kraće: Frank), glavni (anti)junak i pripovjedač ovog romana. Ona mu ponajprije služi za predviđanje budućnosti, a sastavljena je od brojčanika jednog starog, s otpada dovučenog sata te različitih pomoćnih uređaja kojima se žrtvovana osa otpavlja na drugi svijet. Kakvom će smrću uginuti (gušenje, paljenje, gnječenje...), ovisi o slučaju, to jest na kojoj će se brojci zaustaviti. Ta jedinstvena prognostička spravica, primitivni semiotički uređaj, nije jedina bizarnost u svijetu mlađahnog Franka. Osim što nije zaveden u knjige rođenih, te kao takav već zarana izbačen iz sustava obrazovanja i socijalizacije, do svoje je desete godine zbog različitih razloga, hotimično skrivio smrt, dakle ubio troje svojih bliskih rođaka. Jednonogog je bratića ubio stavivši mu u protezu zmiju otrovnicu, sestričnu je pustio zmajem, a mlađeg je brata nagovorio da kvrcka kamenom po

Dok je kao "muško" prikupljao informacije, obrađivao ih, tumačio i na temelju njih ubijao, stvarao svoju kulturu čineći nasilje nad prirodom, kao "žensko" je postao dio eksperimenta, odnosno žrtva istog tog nasilja. Frank, međutim, ni u jednom trenutku nije imao izbora pa se on u biti ispostavlja kao tragičan lik

avionskoj bombi zaostaloj iz Drugoga svjetskog rata. Osim ljudi, Frank redovito ubija i životinje, ovce, zečeve, štakore i slično, te u te svrhe raspolaže čitavim arsenalom vlastoručno izrađenog oružja i oruđa. Sam proizvodi i pivo, a živi s ocem (majka ga je napustila odmah nakon poroda, a preživjeli stariji brat Eric, poznat po paljenju pasa, smješten je u ludnicu).

Priča počinje kad Frankov otac od policije dobiva obavijest da je Eric pobjegao iz ludnice. Otada pa nadalje Frank živi u iščekivanju njegova povratka kući i na različite načine (ponajviše preko spomenute tvornice) pokušava dokučiti kakvo bi značenje taj povratak mogao imati za njega. Ako u njegovu ograničenom svijetu (katkad se druži još samo sa svojim vršnjakom, patuljkom Jamiejem) postoji osoba kojoj je sklon, onda je to upravo Eric. Vidljivo je to iz razgovora koje, krijući se od oca, vodi s njim preko telefona i iz kojih doznaje da je ovaj sve bliže domu. Kako priča odmiče, doznajemo sve više pojedinosti iz Frankova djetinjstva te će se on do kraja romana iz sadistički nastrojenog tinejdžera prometnuti u žrtvu suludog očevog eksperimenta kojemu je podvrgnut od rođenja.

Bizarni otac

Već od samog početka Frankov otac pokazuje se kao bizarna pojava. Isprva se to manifestira u načinu na koji malome, kad već ne smije ići u školu jer formalno ne postoji, prenosi činjenična znanja o svijetu: *Otkako pamtim, po kući su uvijek bili razbacani samoljepljivi bijeli papirići... a na njima su naznačene točne dimenzije određenog dijela predmeta na koji su pričvršćeni... Kasnije je odlučio* (mislila se na oca, op. a.) *da bi mom karakteru koristilo kad bih znao sve dimenzije kao i on, pa sam satima morao sjediti i čitati Knjigu dimenzija (velika knjiga neuvezanih listova u kojoj su svi podaci s malih naljepnica bili pažljivo zabilježeni po prostorijama i vrsti predmeta), ili sam morao hodati po kući s notesom i pravit vlastite bilješke... Otac me jednom uspio*

uvjeriti da je zemaljska kugla Möbiusova vrpca... Otac se, dakako, ne brine samo o Frankovu obrazovanju, nego i o njegovu zdravlju: Čini se da zna dosta o običnoj medicini – a možda još uvijek prati struku – da može biti siguran da sam svoja cjepiva i injekcije primio u pravo vrijeme, usprkos činjenici da službeno ne postojim, barem što se tiče Zavoda za zdravstveno osiguranje.

Iako je uvjeren da je s godinama, čitajući knjige koje mu isprva nisu bile na raspolaganju, prozreo očeve laži (*Godinama sam vjerovao da je Patos jedan od Tri Mušketira, da je Felacija lik iz Hamleta, da je Vitraj grad u Kini, te da irski seljaci moraju gaziti po tresetu da bi napravili Guinness.*), tek na kraju, kad se Eric vrati kući i pokuša ih sve dići u zrak, Frank postaje svjestan najveće zablude koju mu je usadio otac, a to je zabluda o njegovu spolu. Naime, iako je svjestan da s njegovim spolnim organima nije baš sve u redu, Frank je uvjeren da je za to kriv pas Stari Saul koji ga je ugrizao kad mu je bilo samo tri godine (Franku, a ne čuki). Tako se ispostavlja da otac u svojoj zaključanoj sobi (u kojoj provodi kemijske pokuse) ne drži, kako čitatelj pretpostavlja, odgrizene Frankove genitalije, nego različite pripravke muških hormona s kojima ga šopa (valjda kroz ona cjepiva), a da ono tkivo među nogama nije ostatak penisa, nego klitoris.

Zašto su ubojstva oznaka muškosti

Nakon toga postaje pitanje tko/što je zapravo Frank? Je li on doista Frances Lesley Cauldhame, kako se predstavlja na kraju romana ili je ostao Francis (Frank)? Ironični obrat da je upravo on/ona jedina žena u surovom, muškom, ženomrzačkom svijetu u kojem živi, pa i koji je djelomice sam stvorio, ne mijenja činjenicu da je odgojen i da je šesnaest godina živio kao muško. Nešto o tome i sam progovara na kraju romana: *Mislila sam odlučio da ću, kad već sam nikad neću moći postati muškarac – ja kojem je oduzeta muškost – dokazati da sam veći muškarac od onih koji me okružuju, pa sam tako postao ubojica, mala slika i prilika nemilosrdnog vojnika-heroja kojem gotovo sve što sam ikad vidio ili pročitao iskazuje počast. Pronalazio sam i izradivao vlastito oružje, a žrtve su mi bile oni koji su tek nedavno nastali iz jedinog čina kojeg nisam bio u stanju izvršiti... Bio sam ponosan; eunuh, ali bio sam jedinstven; bio sam žestoka i plemenita pojava u svojim krajevima, osakaćeni ratnik, pali princ... Ubojstva su bila moja vlastita zamisao; moj spol.*

Više od ičega, *Osinja tvornica* otvara pitanje rodnog identiteta kao, u izvjesnom smislu, kulturalne nadogradnje

KAVA ILI KNJIGA

ZA 9 KN

Naš prijedlog je knjiga!

I ove smo godine pripremili velik broj naslova po cijeni već od 9 kn i veliki popust na veći broj naslova. Knjige možete kupiti do 25.7.2003. u AGM knjižarama u Teslovoj 7 (OKC-u) i Importan centru. www.agm.hr

AGM

biološkog spola. Pri tome, nije toliko važno jesu li ubojstva, kako to Frank veli rezultat *zavisti zbog penisa*, koliko zbog čega ona postaju oznaka muškosti. U takvoj postavci, Frank kao "muško" ispostavlja se kao sadist, kao aktivna osoba, ali je istodobno sterilan, dok onog trenutka kad shvaća da je "žensko", postaje plodan, ali istodobno postaje žrtva i pasivni objekt eksperimenta. Odnosno, dok je kao "muško" prikupljao informacije, obrađivao ih, tumačio i na temelju njih ubijao, stvarao svoju kulturu vršeci nasilje nad prirodom, kao "žensko" je postao dio eksperimenta, odnosno žrtva istog tog nasilja. Frank, međutim, ni u jednom trenutku nije imao izbora pa se on u biti ispostavlja kao tragičan lik.

Pitanje identiteta uopće

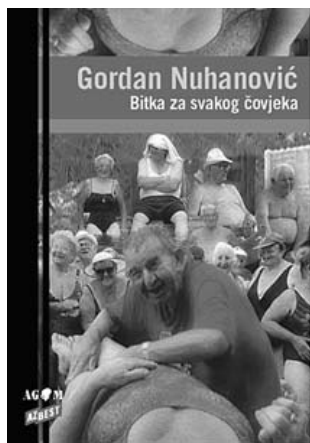
No, ovaj se roman ne može svesti samo na problem muško-ženskih odnosa. Rodni identitet ovdje, čini se, otvara šire pitanje, pitanje identiteta uopće: je li svaki identitet nasilje nad prirodom, prirodnom mogućnošću ljudske jedinke da živi svoje potencijale? I može li se o identitetu govoriti kao o nepromjenjivoj konstanti koja se živi čitav čovjekov život? Na pomalo bizaran način, s podosta crnog humora, ali i nekim prizorima koje bi tankočutne mogli natjerati u suze, tonom koji podsjeća na Salingera, iz usta pripovjedača koji podsjeća na Holdena Caulfielda, *Osinja tvornica*, između ostalog, pokušava odgovoriti i na ta pitanja. Riječ je o tim vrednijem ostvarenju ako se prisjetimo na početku spomenute činjenice da je roman objavljen 1984. godine, kad su mnogi od motiva iz ove knjige čak i na Zapadu još bili u sferi tabua. ▣

Melankolična zafrkancija

Nataša Petrinjak

U devet priča o devet života Nuhanović nas skrivenom kamerom vodi kroz labirinte tek na prvi pogled obične svakodnevce, a koji završavaju nevjerojatnim poentama – apsurdnima, ali tako lako mogućima

Gordan Nuhanović, Bitka za svakog čovjeka, AGM, Zagreb, 2003.

Teško je odoljeti iskušenju i suzdržati se od čitanja recenzentskih preporuka, informacija predstavljača i oštarih komentara kritičara koji knjige čitaju revnosnije i kontinuiranije. Ma koliki strah od tuđe sugestivnosti i mogućih pratećih predujavanja bio. Najbolja je tada situacija koja je pratila i izlazak nove zbirke priča Gordana Nuhanovića *Bitka za svakog čovjeka* u izdanju zagrebačkog AGM-a. Od hvalospjeva da je nakon zbirke *Lige za opstanak* novom zbirkom nepovratno prešao u "ligu za prvake", pa do otvoreno iskazane sumnje u ikakav pomak u književnom razvoju autora. Užitek neizvjesnosti pred novim djelom bio je time samo veći, a iščitavanje je pokazalo da su u pravu svi, odnosno nitko.

Ljubomora prema tuđim bubrežnim kamencima

Doista je lako otkriti komu pripada novih devet priča objedinjenih u zbirci *Bitka za svakog čovjeka* jer je već u prethodnoj Nuhanović ustoličio prepoznatljiv stil – sporu dinamiku, važnost detalja, likove koji nisu uobičajeni mali obični ljudi, nego odrazi u zrcalu svih nas, a da nitko pritom nije *bad guy*. Istih se pravila držao i sada, no ovaj se put uspio u potpunosti postaviti na pozicije "skriveni kamere", odreći se bilo kakve

osobne aktivnosti i tako vjerno prikazati dvojnost života – jednostavnost i istovremenu bizarnost svakodnevnog življenja. Pa bilo da je riječ o strahu i grižnji savjesti zbog ponovnog zaljubljanja nakon smrti supruge, kada i sama pomisao na nježno *dobro jutro* može izazvati stid (*Iz sve svoje snage*), ljubomori prema tuđim bubrežnim kamencima (*Bogojavljanje*) ili *happy endu* kojem su prethodili neuspjeh odlazak na priželjkivani nogometni dvoboj, nevjera s konobaricom i demoliranje kafića (*Intertoto*).

U odnosu na prvijenac koji mu je donio i dvije nagrade, *Ivan i Josip Kozarac* i *Slavić*, ova zbirka ne pati od neujednačenog ritma fabule i "teških" rečenica koji su u prvoj zbirci priča upućivali na novo ime domaće književne scene, ali s mnogo dvojnogi i znakova pitanja. *Bitka za svakog čovjeka* izraz je mnogo konzistentnijeg i jasnijeg nastojanja autora da čitatelju približi svijet koji tako često živi, ali ne prepoznaje. Discipliniranom kontrolom rečenica Nuhanović nas vodi kroz labirinte i zapreke tek na prvi pogled obične svakodnevce, a koji završavaju nevjerojatnim poentama. Apsurdnima, ali tako lako mogućima.

Zbog skeptika recimo da devet (aluzija na devet mačjih života nije nimalo slučajna) nije premali broj za zbirku priča. Jer nije tu riječ o devet "crtica" iz svakodnevnog života, nego o pričama o devet života. Životu s trihineozom i Janjinim minimalom (*Kako sam prehodao trihineozu*), potom onom bosonogom koji se gasi jer sin vjernik ne vjeruje da čarape donose smrt (*Bosonogo iskušenje*), borbi za ideale pod stranačkom stegom (*Bitka za svakog čovjeka*), unosnom biznisu žalovanja (*Tih obrt*).

Pogrbljen, ali ipak vertikalna

Naznake poslijeratnog okruženja s jedne strane pojačavaju dojam kaosa u kojem bizarnost protagonista tako normalno izgleda, dok s druge, potpomognute navođenjem domaćih toponima, vrlo jasno naznačuje mjesto radnje – Hrvatsku. Premda sve zaplete i obrate nije teško zamisliti u nekom drugom dijelu svijeta. I tamo neki očevi tajeci od djece dave maćice u podrumu jer im se svakih nekoliko mjeseci povećava broj, no samo u nas Ajo Ljaljić iz Bezdana na Dunavu zna kako to učiniti bezbolno – i za davitelja i za davljenike (*Čovjek iz Bezdana*).

Gordan Nuhanović i u ovim pričama njeguje melankoličnu zafrkanciju (takav je i u stvarnom životu) i dosljedno čuva

običnost svojih junaka. Ne umotava ih u celofan sa šljokicama i ne ukrašava roza mašnicama pazeći da sve njihove nesavršenosti budu iskorištene kao dokaz originalnosti i veličine. Jer, *ma koliko pogrbljen, čovjek je ipak jedina vertikalna*. Koliku važnost autor pridaje upravo originalnosti i nepo-

novljivosti svakog čovjeka, ma koliko malen pod zvijezdama bio, najlakše je uočiti u možda najboljoj priči zbirke, *Generaciji nadarenih stručnjaka*, priči o odbjelim muževima koji rješenja o razvodu čekaju skrivajući se u obližnjim toplicama, u kojoj se vješto poigrao i patrijarhalnim stereotipima

našeg društva. Sve to Gordana Nuhanovića svrstava u kategoriju pisaca čije će se knjige (navodno, roman) iščekivati s dodatnom pozornošću. Jer je dao naslutiti da je neprepoznatljivi iskorak moguć, tako da u "ligi za prvake" nitko neće moći olako izgovoriti – ma znam tog momka, dobar je. ▀

AGM

Potražite u svim boljim knjižarama i u našim knjižarama u Zagrebu: **Testlina 7, tel. 01/487 25 86** **Importanne centar, tel. 01/457 30 48** **www.agm.hr**

Biblioteka: Meta
Urednici: Damir Barbarić i Dragutin Lučić Luce

U biblioteci *Meta* objavljuju se knjige iz filozofije te iz graničnih područja filozofije i književnosti, umjetnosti, društvene i političke misli. U pravilu je riječ o prijevodima značajnih djela klasike i moderne, a u rjeđim slučajevima o izvornim djelima hrvatskih autora.

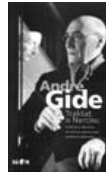

Friedrich Nietzsche: S onu stranu dobra i zla
Knjiga *S onu stranu dobra i zla* spada među kasnija Nietzscheova djela, a sam autor o njoj kaže: "Ova knjiga

(1886) je u svemu bitnom *kritika modernosti*, ne isključujući ni moderne znanosti, moderne umjetnosti, pa čak ni modernu politiku, uz naputke za protivni tip, koliko je to uopće moguće malo moderan, za jedan otmjeni, potvrđujući tip."

André Gide: Traktat o Narcisu

Pod naslovom *Traktat o Narcisu*, kriju se tri rana (kraj 19. st.) pjesničko-mislilačka itinerera: potraga za "izgubljenim Rajem", "izgubljenim Bogom" i "izgubljenom ljubavi".

Hans-Georg Gadamer: Ogledi o filozofiji umjetnosti

Knjiga sadrži izbor iz Gadamerovih spisa, pretežno iz posljednjih godina njegova mišljenja. Uz poznatu studiju *Aktualnost ljepog* tu su prevedeni i značajniji manji radovi, među njima: *Umjetnost i kozmologija*, *Umjetnost i njezina kriza*, *Fenomenologija rituala i jezika*, *Umjetnost i mediji*.

Biblioteka: Sintagma
Urednici: Milivoj Solar, Božidar Petrač

Biblioteka *Sintagma* objavljuje kraće uvode i/ili pregledne određene znanosti, znanstvenih disciplina ili teorija koje su danas u središtu zanimanja i šire javnosti, kao i esejistiku koja potiče rasprave o pitanjima koja se tiču filozofije, znanosti i svagdašnjice. Izabrani naslovi uglavnom obuhvaćaju humanističke i društvene znanosti, ali s naglaskom na interdisciplinarnu pravce istraživanja.

Jonathan Culler: Književna teorija. Vrlo kratak uvod
Iznimna vrijednost ove vrlo duhovito pisane knjige je u tome što vrlo složene probleme uspijeva jednostavno razjasniti i time omogućiti čitatelju da sâm "krene dalje". Po mnogočemu ovo je najbolja Cullerova knjiga.

Mircea Eliade: Sveto i profano

Središnja knjiga glasovitog rumunjskog povjesničara religija, teoretičara i pisca Mircea Eliadea u kojoj uspijeva jasno i pregledno objasniti svijet kultura koje bez pravoga razloga često nazivamo "primitivnima", i obrazložiti kako one nisu naprosto zaostale, nego imaju osobine za koje je teško reći jesu li nedostaci ili čak prednosti.

Dean Duda: Kulturalni studiji. Ishodišta i problemi

Kulturalni studiji zadiru u neka temeljna pitanja odnosa kulture, vlasti i moći, u odnose popularne i visoke kulture te u tradicionalne načine nastave na sveučilištima, izazov su i široj javnosti. Raspravljaju o mogućnosti povezivanja različitih znanosti i znanstvenih disciplina, o mogućem metodološkom pluralizmu i temeljima kulturnih vrijednosti.

Simon Blackburn: Poziv na misao. Poticajni uvod u filozofiju

U danas tako brojnim filozofiranjima, koja se javljaju u okvirima raznovrsnih "teorija", vratiti se na stajalište zdravog razuma i pokušati u prirodnom jeziku upozoriti na suprotstavljanje dosta jednostavnih stavova i argumenata u najmanju je ruku nalik katalizatoru: možda se tako može uvidjeti da misao ima i vlastito dostojanstvo u jednostavnosti.

Erich Havelock: Muza uči pisati

Što se događa kad se zapiše sve ono što je bilo samo usmena predaja? Mijenja li ta pisana forma i smisao? U ovoj

knjizi, jedan od najvećih stručnjaka na području grčke kulture opisuje upravo takvu vrstu transformacije i njezin značaj, pa je tako ova knjiga zanimljiv prikaz prijelaza iz usmene kulture u kulturu pisane riječi.

Biblioteka: Antropozofija
U suradnji s Antropozofskim društvom "Marija Sofija"

Antropozofija nije tek puki pokušaj poznavanja i tumačenja nadosjetilnog svijeta. Zadaća joj je pomoći čovjeku koji u današnje vrijeme vrlo dobro poznaje materijalne zakonitosti da u sebi pronađe ravnotežu između duhovne i fizičke razine postojanja. Iz antropozofije su izrasle mnoge praktične grane, antropozofska medicina i graditeljstvo, waldorfska pedagogija, te biološko-dinamička poljoprivreda koje su zaživjele u praksi diljem svijeta i znače suvremeni pristup znanosti i dokaz njene primjenjivosti u svakodnevnom životu.

Rudolf Steiner: Antropozofija

Nade li se pred zagonetkama vlastitog postojanja, suvremeni čovjek biva potaknut da, nadilazeći "apstraktno mišljenje", pronađe put kojim će zahvatiti stvarnost i bitak. Taj se put otvara kroz meditaciju, ali takvu u kojoj se nikada ne smije izgubiti puna, svjesna vlast nad samim sobom. U antropozofiji se iznose putovi ezoternog školovanja iskušani i vježbani u tajnim školama od pradavnih vremena.

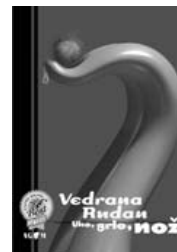

Rudolf Steiner: Filozofija, kozmologija, religija
Ova knjiga otvara nove perspektive u poimanju religiozne spoznaje, kozmologije i filozofije polazeći od činjenice

da čovjek nije samo osjetilno nego i nadosjetilno biće. Filozofija, kozmologija i religija moći će potpuno zadovoljiti duhovne potrebe čovječanstva tek kad budu spoznate imaginacijom, inspiracijom i intuicijom kao stupnjevima više spoznaje.

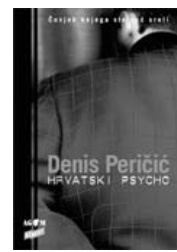
Biblioteka Azbest, rukopisi koji ne gore

Vedrana Rudan: Uho, grlo nož – hit & boom, trenutno u prijevodu na pet jezika

Damir Trajčević: Punoglafka – sve ono što niste htjeli znati o svojem srednjoškolu

Denis Peričić: Hrvatski psycho – krvavo jednostavna priča koja uzbuđuje i sablažnjava

Zoran Lazić: Miss Krampus – smiješne priče koje tjeraju strah u kosti

Gordan Nuhanović: Bitka za svakog čovjeka – mimodopske priče iz duboke pozadine

Noga filologa

Trudna ovca

Neven Jovanović

Ako slučajno znate riječ za trudnu ovcu – javite to, molim vas, na adresu Zareza, za dobrobit nacionalne kulture, filologa na odmoru, i demonskih crnih lica koja s brda još gledaju mirijade nas turističkih mrava

Kreće ljetna shema. Autoput, *Zimmer frei*, miris krema za sunčanje i plastičnih tendi, gužva na plaži, strani jezici i strane registracije, češnjak na tavi, sladoledi badići ručnici seks i mobiteli. Dok preša turističke industrije iz mirijada golih tijela cijedi ulje u \$, € i kn-kaplama, najbolje su stvari na moru i dalje nenaplative: vlastito razgibano tijelo, sol i borove iglice, cvrčci i obluci, prostor/vrijeme općenito – morski je kontinuum ustrojen, s gledišta nekoga tko živi u kontinentalnom gradu, na sasvim protuprirodan način: praznoga mnogo, a rukotvorenoga malo. Sve ovo, naravno, ako ne dopustite da vaš ljetni svemir završi na obodu pseudomramornog stolića iz kafića.

Negdje usred ljetnog ljudskog mravinjaka – 18.714. slijeva – sjedi, hoda ili leži filolog, zjakajući uokolo, pokušavajući, poput svakog turista i beznadno otuđenog modernog jadnika, uspostaviti neku vezu s mjestom na kojem se našao, s onime što je ovdje bilo prije – to jest, prije plastičnih tendi. Na udicu se uhvatila jedna ribica: jedna riječ, i to nepostojeća.

Ljetna filologija

Krupni plan: filolog, pobjegavši iz epicentra turizma na planinarsku stazu, susreo se s crnim, ni mrvicu antropomorfim – ali zato lagano demonskim – licem. To je ovca. Njezine kolegice pasu po okolnim stijenama. I to je to; hajmo dalje. Beznačajni susret filologa navodi da špekulira ovako:

“Kako se kaže ‘trudna ovca’? Životinje su općenito bređe, krave su stelne, kobile ždrijebne, mačke macne, kuje skotne... što je s ovcama? Nama su sve te riječi krajnje egzotične, ali ljudima koji su ovdje živjeli prije, koji su umjesto od turizma živjeli od ovaca – njima mora da je ‘trudna ovca’ bila dovoljno važna da za nju smisle posebnu riječ, specijalizirani pridjev.”

Misterija ostaje bez odgovora. No, iz nekog razloga – možda zbog lagano demonskog crnog lica, možda zbog niza profesionalnih deformacija – filolog misteriju ne zaboravlja, pa čak i nakon mora tu i tamo istražuje na tu temu. Kad bude prilika, razgovara o tome s prijateljima; kad lista rječnike, potraži i to.

Ali riječ za trudnu ovcu nitko ne zna.

Riječ za rižu

Prijateljima za trudnu ovcu na pamet pada “gravidna”, ali to je znanstveni veterinarski termin, i teško je zamisliti pastira iz bilo kojeg razdoblja kako upotrebljava tu riječ; osim toga, “gravidna” je i općeniti pojam, vrijedi za bilo koju životinju. Rječnici o trudnim ovcama šute. Oni luksuzniji spominju krave i kobile, kuje, čak i medvjedice – ali ovce ne. Nema ih čak ni u rječnicima dijalekata.

Je li moguće da za nešto toliko rasprostranjeno, toliko važno nema riječi? Pa o nosećim ovcama ovisi opstanak stada, ovisio je opstanak pastira, ponekad i vlasnika (gostionice da i ne spominjemo); pa svi su se bavili ovčarstvom prije nego što je došao turizam! Naravno, tako je nešto moguće: dok Eskimi imaju mnogo riječi za vrste snijega, a Arapi za vrste kamila, Kinezi za rižu imaju jednu jedinu riječ – a ta riječ može značiti još i razne druge stvari. No, ako hrvatski smatra

važnim samo općenito “stanje bremenitosti kod životinja”, bez obzira na vrstu životinje, zašto onda zna za steone krave, ždrijebne kobile i skotne kuje?

Detektivska potraga po rječnicima urodila je napokon (uz malu pomoć prijatelja) zgoditkom: u najvećem hrvatskom rječniku, *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* Jugoslavenske (sada Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti, rječniku koji obuhvaća više od 250.000 natuknica i kojem je trebalo gotovo stotinu godina, od 1880. do 1976., da bude dovršen – u Akademijinu rječniku, dakle, saznajemo da je “trudna ovca” *šjanjna*. Šjanjna.

Eh sad. Filolog je vječno nezadovoljan. Filolog misli ovako: ako je nedostatak riječi za “trudnu ovcu” bio rupa u sustavu, “šjanjna” se ovca u sustav uklapa *previše dobro*. Krava koja je “s teletom” jest s-teona; kuja koja je “s okotom, s nakotom” jest s-kotna – onda je ovca koja je “s janjetom” – s-janjna (uostalom, kao u engleskom: *with lamb*). OK, to napišemo relativno lako, ali jeste li pokušali tu riječ *izgovoriti*? I možete li, nakon tog eksperimenta, zamisliti pastira kako se spušta s brda da dočeka barku svojih suotočana vičući: “Osam mi jih je *šjanjno*?”

Najveći izum u povijesti lingvistike

Šjanjna izgleda kao knjiška riječ, riječ koja, više nego na ustima, živi u knjigama i rječnicima. To se može i očekivati; Akademijin se rječnik, naime, izjašnjava kao rječnik hrvatskog (ili srpskog) jezika, ali on je zapravo rječnik hrvatskog (ili srpskog) *pisanog* jezika, jer je nastao prikupljanjem građe iz pisanih izvora, i to prvenstveno iz *knjiga*. Istini za volju, kad je Akademijin rječnik počeo izlaziti, najveći događaj u povijesti lingvistike nije još bio ni u kupusu (taj je događaj izum *magnetofona* – tek je on omogućio bilježenje i sustavno proučavanje spontanoga govora i razgovora), i leksikografi su mogli birati samo između postojanog, ali shematičnog *pisma* – jeste li kad pokušali zapisati jedan razgovor *doslovno onako kako je izgovaran*, sa svim hmm! mhhh! poluglasovima, sa svim nedovršenim rečenicama i počinjanjima isponova? – i nepouzdana kombinacije *uha i pamćenja*.

Međutim, knjige kao osnova rječnika nameću nam jednostavno ograničenje:

ne sadrže ono čega u njima nema. Knjige pišu i izdaju ljudi posebne vrste (dovoljno obrazovani, s dovoljno motiva i slobodnog vremena), i pišu ih o posebnim, dovoljno podobnim temama (broj knjiga o kopanju nosa ili konstrukciji smetlarskih trokolica i dan danas je prilično neznačan); prije godine 1900. ova ograničenja imaju još veću snagu. Jezik, pak, govore i oblikuju *svi* njegovi korisnici: obrazovani i neobrazovani, pristojni i nepristojni, ozbiljni i neozbiljni, odrasli i djeca i djetinjasti. Silom prilika, dio jezika koji dospje u rječnik – da se razumijemo, u *bilo koji* rječnik, a ne samo onaj izrađen na osnovi knjiga – u stvari je šokantno malen. Čak i u jeziku poput hrvatskog, koji ima tek nekoliko milijuna korisnika, tisuće i tisuće riječi rađaju se i umiru, a da rječnici o tome ništa ne znaju. Ta i vi sami, poštovani čitatelji, dijelite sa svojim prijateljima, ljubavnicima, obiteljima ekskluzivne riječi, kojih često ima toliko da bi svatko sam mogao sastaviti pošten osobni rječnik; dalje, ima riječi koje su “u modi”, pa ih danas koristi čitava Hrvatska, ali ih se sljedeće sezone neće sjećati nitko; ima, napokon, riječi koje smo svi koristili vrlo dugo i intenzivno – a onda je socijalizam zamijenjen nacionalnom demokracijom, pa su nam ostale tek blijeđe i nesustavne uspomene.

Ovakva je, dakle, situacija: premda su sastavljači Akademijina rječnika shvaćali hrvatski (ili srpski) kao *narodni* jezik – a gdje ćeš autentičnijeg naroda od ovčara i pastira, u frulicu kad zasvira? – nikome od njih nije palo na pamet da ode do prvog ovčara i pitao ga: “Kako ti kažeš kad ti je ovca trudna?” Ne znamo zašto to nisu učinili. Možda su ovce vječno bile izvan ruke, za razliku od krava, kobile, kuja i mačaka, koje su uvijek – barem do 1900. – nekako više na oku, čak i u gradu i blizu njega. Možda, opet, nitko od devetnaestostoljetnih filologa nije šalabajzao po brdima, opremljen kupućim gaćama, tenisicama i dokolicom. Ne znamo; to je znanje zametnuto, kao i znanje o riječi za trudnu ovcu.

Zato, dragi čitatelji, ako slučajno znate riječ za trudnu ovcu – javite to, molim vas, na adresu Zareza, za dobrobit nacionalne kulture, filologa na odmoru, i demonskih crnih lica koja s brda još uvijek gledaju mirijade nas turističkih mrava. ▣

NATJEČAJ

ZA IZLOŽBU U GALERIJU VN, KNJIŽNICE VLADIMIRA NAZORA, U 2004. GODINI

Prijedlozi koje će razmatrati Umjetnički savjet Galerije VN, trebaju sadržavati kraći opis projekta, biografiju umjetnika, skicu, te foto/video dokumentaciju. Uz umjetničke projekte natječaj je otvoren i za kustoske koncepcije.

Prednost pri selekciji umjetničkih projekata imaju umjetnici i kustosi mlađe generacije. Osim tradicionalnih i novih medija poželjni su radovi izvedeni u taktičkim medijima, kao i prijedlozi događanja - performansa, akcija, happeninga.

Prijedlozi se mogu slati poštom, e-mailom ili osobno donijeti.

ROK PRIJAVE: 30. lipnja 2003.

Galerija VN
Ilica 163a
10 000 Zagreb
e-mail galerija-v.nazora@zg.htnet.hr
tel: +385 1 3770 896
fax: +385 1 3771 991

Egotrip

Tvoj grob, nek moj bude

Željko Jerman

Ponovno BEZ I JEDNE INHIBICIJE, k tome sad oslobođen i one mladalačke tendenciozne ozbiljnosti, koju s distance s dozom cinizma ipak poštujem... jer to je naprosto tako i ne može biti drugačije. Umišljam si da sam dovoljno iskusio i polako se približavam Kožarićevoj KAJMEBRIGA art/ideologiji

Sonatine, ko svake prave pjesme, ne nastaju pod utjecajem Vještačkih rajeva starog mi prijatelja Ch. Baudelairea, tj. tek ih ponekad inspirira trava i konoplja (prije trava te IN VINO VERTAS). One su produkt najčešće suterenskog PODREALIZMA, transformirane u artfakturu SAMOBRANE, bez ikakvih pretenzija da budu registrirane u knjige, kataloge, kajdanke il, ne daj bože štokaj pridjevenog Ljepoti. Međutim, mogu biti korištene u kreativne svrhe, da ne hulim UMJETNIČKE, al hulim i drago mi je da HULJIM. Sve više vraćam pr(a)vo stanje, ono od prije tridesetak godina. Ponovno BEZ I JEDNE INHIBICIJE, k tome sad oslobođen i one mladalačke tendenciozne ozbiljnosti, koju s distance s dozom cinizma ipak poštujem... jer to je naprosto tako i ne može biti drugačije. Umišljam si da sam dovoljno iskusio i polako se približavam Kožarićevoj KAJMEBRIGA art/ideologiji. (Svakako bi trebali otputovati u Osijek! Šaljem vas u Kazamat, novootvoreni prostor HDLU-a OCEK, kojim kormilari Ivan Faktor, moj slavonski Korčulanin, dundo Čimbenik u Puletu gdje mu, kako ide iz nagrade u nagradu rapidno raste ugled, pa će on postati "Umjetnik" a ja njegov agent...

Ne daju mi ni krepat!

Dakle tri Kožine instalacije valja vidjeti makar nikada, poput mene, niste, a Hrvat jeste, bili u Tvrdi, naljutili se fššem, začinili šljivom, slušali tamburaše Šokce kako pjevaju: "Vela Luka, grade moj...". Zvonili su Ivani čokančetima, a ni ministarstvo kult/ure nije zaostajalo – požalili što Antun Vujić nije prihvatio položaj predsjedavajućeg države nam Lijepe... pušilo bi se i cugalo gdje god hoćeš, od sabornice do katedralnice! Dakle – prvi Ivan se uzemljio, upakirao, a jednu su mu super stvar instalirali šljakeri! Drugi se pak nakon što je s gospodom Dietrich otpjevao LILI MARLEN za *Das Lied ist aus* (još 2002.) i napeko skuša noćasnijih iz Drave... malo, malo, a da, uz asistenciju još jednog velikog umjetnika i mornara moje Šešule K. Stipeševića-Stipeta; malo prizemljio... kad more kult-ministrant, zakaj ne bi i on. (Ste vidli kaj je pravi NeGotovinčev Hrvat, moj rodo Faktor i ja doslovce ljubimo Lijepo naše ozemlje od Osijeka i Zagrebulja, do, jeba te, splitske rive i korčulanske plokate. A isto tako s ljubavlju pišamo u Savu ko u Dravu i sinji naš Jadran! E, zato sam ja protiv Države! Jer mi ne treba da bi volio svoju domovinu... a ona to zna i jebe me gdje god hoćeš – u svaki otvor, pa i najsitniju blendu). Ne daju mi atelijer; nakon skoro 35 godina

RADA... samo jedanput dobio sam nekakvu nagradicu, naplaćuju gadan porez na to što uopće postojim... i, ima toga, ajoj! A tko to – oni? Krpelji i druga usisavačka krvava gamad, poznata u zoologiji pod nazivom "DRŽAVNI ČINOVNICI". I ne samo da mi ne daju živjet (tj. NE DA) jer oni su DRŽAVA, nego mi ne daju ni (tj. NE DA) krepat! Kako ću umrijet kad mi DRŽAVA ne da MOJ GROB kog uredno plaćam godina-

ma i kojeg sam dal ušminkat kako sam obećao pok. mami. Koju sam, uzgred rečeno jedva ukopao u taj, na cijelom Mirogoju najjadniji grobek. Jerbo glasi na mog ujaka koji je umro prije 13 godina (i njemu plaćam spavanje). Pa došo Ja, kad mi je klesar opičio 1500 evropljana + sliku za 350 pridruženih članova, u firmu ZG-Rake, gdje me prosljedili na SUDovanje tj. ostavinsku raspru protiv NIKOG. I tu počine triler! Jerman protiv Države, tj. njenih idiotskih čaka i kretena zastupnika! JEBEŠ DRŽAVU U KOJOJ SVAKA KURUZA IMA SVOJU OPĆINU! u očajničkoj borbi za голу smrt ispiše mi Mob sonatinu i šalje na više adresa. U uzavrelom autobusu, tj. kazanu za dinstanje putnika na +40 C, poslije drugog dana 6 sati kuhanja od Vukojebina do Jebovukine... alles u iskarnju SAMRTNIČKOG PODLIŠKA uje Karla.

Palenta za smijanje

Sve se dalje počinje dešavati spontano, i, i... slijedi pretvorba u artefakturu... (pretvorba čista ko more kod škojića Sutvara). Poruka kreće u 14:40:09 u čas 1. odgovor / Tunja: "JEBEŠ". Nadalje dragi Mob ima pune ruke posla. Zlačahn: "Jebi ga, simbolički si me usmrtio u prošlom broju. Bojana je frizerka iz Zadvarja, ljubomorni. Dekapitirao si me." 24.lip.14:43:19. Obsieger: "Priznajem samo općinu Atelijer Lučko!!!" 14:44:38. Marin Ribarić nekaj o žgancima, da sam ih jeo kad je trebalo (14:49:39)... na što mu umah odgovorima da se već drugi dan vozim u ljudožderskom loncu na liniji od Kuruze od Poriluka i Šrota a pravi su UMJETNICI činovnici... "oni ti jedu džabe žgance"! Vincek: "Jebeš svaku državu općenito, a naročito građanke koje ne rade na njenom odumiranju"! 14:55:06. B. Č.: "Točno"! Kiš Ivica (tko ne zna – Maher za camere obscure i KAJGOD bluzer): "Jebeš državu u kojoj svaka općina nema svoju kuružu". Sabina od Nove: "Ne znam, na žalost"... pa... poslovna tajna. I tako dalje! Ondak dojde malko s kašnjenjem SMS moje studentice Ane von Dalmatia: "Ne znam što vam je to kuruza al odavno je poznato da Hrvat Hrvat rado podapne nogu. Pozdrav iz Omiša 18:54:29. Ana! Kuruza je trava od koje se dela palenta za smijanje!

Zadnji kasni 24 sata. Dubi: "Ne kužim, a ime?" Ah, da, nisam potpisao sad već angažiranu poemu(!). "SMS art-akcija Jerman". I mislim si finito sonatino, kad stari potkubant Mladen K. čestita DAN DRŽAVNOSTI.

Ča šporkaš državu?

Odgovorim mu krajnje zbiljski, u post-anarhističkom stilu, jel te Vlatko V. (!): "Svaku, a naročito Hrvatsku državu trebalo bi ukinut i zabraniti! ZABRANITI!" Da smirim živac odem do novog glavnog kućnog oltara malo "heklat". Na monitoru se namjesto WINDOWS pojavi nježni c. b. portret moje mlade mame Marte, iz doba SKOJA, nu u čas ga zamijeniti pokretni VHS lik namrštene starice. Progovori: "Srela sam na placu Milenu Lah. Rekla mi je da su je pustili na kratko na otvaranje 8. Trijanala u Gliptoteku. (Javila se samo Drinkoviću, da ga uvjeri u postojanje duhova, kako bi izgubio volju da uđe u još jedan atelje). I da si napravio divno moje instalacije. Hvala Eko! Ali sine, ča šporkaš Državu?! Budu te zaprli, zlemali..." Ma, ne živimo više u takvim prilikama, makar ima još toga... Ne bri ni. Samo su me jednom, zamisli još u Jugoslaviji zašorali hrvatski policajci, a ne bi im uspjelo da sam mog stajat na nogama". "Vidiš – pobjednički će Marta – kaj si klel mater Tuđmanu i svim HDZ-ovcima, sjećam se, te urlal da su pizde a ne Hrvati!" "Oš se ti svadit sa menom? Si se zato pojavila? Želim samo prenijeti grob na svoje ime i prezime, jer kad skoro crknem, nemre mrtav Karlo dat privolu da me Bojana i Janko imaju gdje sahraniti. Meni se fućka, al što će oni s mojim lešom?" "Ajde Ekiću, smiri se. Čuj što gore pjeva Toni Kljaković". Gledam u ekranu i čudom se čudim. Stara ode do starog gramofona i meće malu ploču. *TVOJ GROB, NEK MOJ BUDE...* za cijelu Vječnost... Melodija ista ko *Moj dom...* Pjesma od koje mi se svake nedjelje povraćalo dok su stariči slušali emisiju na Radio Sljemenu *Po Vašim željama*. I Komiću pozli! Evo ga u majstora, na popravku, tj. opravku. Ter i ovaj tekst pe vu radakciju cipelcugom. Makar mi je Petar Grimani, jer ja još ne znam, upisao drugu adresu, onak kak ja hoću a ne onaj neki Hitni(ga)Net. cipelcug@net.hr

Ivan Kožarić, Instalacija I

Zagreb Film festival raspisuje

NATJEČAJ

za
Festival prvih

- Festival prvih (FP) smotra je dostignuća stvaratelja različitih umjetničkih radoznalosti
- FP odvija se kao integralni dio ZFF-a od 7. do 11. listopada u prostorima SC-a u Zagrebu
- FP se inicira s namjerom poticanja stvaralaštva mladih ljudi
- Za sudjelovanje na FP umjetnici se prijavljuju do 15. rujna 2003. (Savjet festivala odluku o programu donosi tijekom sljedećih sedam dana.)
- Na FP se mogu prijaviti umjetnici bez obzira na starosnu dob (uvjet je da debitiraju u kategoriji za koju se prijavljuju) – likovni umjetnik s prvom objavljenom knjigom, filmski redatelj kao koreograf...
- Kategorije: teatar, performans, akcija, instalacija, književnost, video, glazba...
- Na FP-u mogu sudjelovati i umjetnici koji nastupaju u djelu drugog umjetnika (npr. glumac koji debitira u nekoj predstavi).
- FP će se održati na otvorenim i u zatvorenim prostorima SC-a, Savska 25, Zagreb.
- Na FP se može po pozivu i odazivom na natječaj organizatora.
- Poziv upućuje savjet FP-a koji bira između pristiglih prijava.
- Na FP-u se dodjeljuje jedna novčana nagrada u iznosu od 2000 € za sve kategorije.
- Žiri FP-a ustanovljuje časopis *Libra libera* slobodno i po svom izboru.
- FP proglašava temu festivala. Za sudionike festivala tema je obvezujuća.
- Tema prvog FP je reklamokracija.

Što nas zanima?

Ime i prezime, adresa, tel. mob. e-mail, opis projekta, tehnička lista projekta, trajanje izvedbe...Krajnji rok za prijave je 15. rujna 2003.

Prijave za Festival prvih potrebno je poslati na e-mail: info@zagrebfilmfestival.com ili na adresu: Zagreb film festival, Zvonimirova 54, Zagreb, www.zagrebfilmfestival.com

Gioia-Ana Ulrich

Njemačka

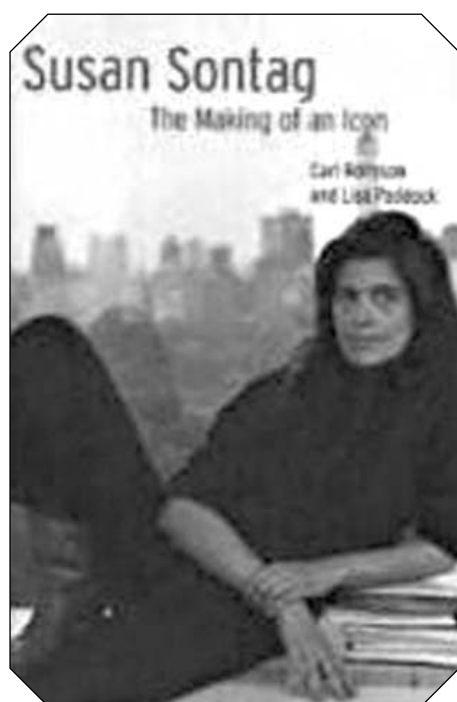
Nagrada njemačkog knjižarstva

Američka književnica Susan Sontag dobitnica je ovogodišnje Nagrade za mir njemačkog knjižarstva, koja će joj biti uručena 12. listopada u crkvi Paulskirche, za održavanja Frankfurtskoga sajma knjiga. "U svijetu izopačenih slika i krnjih istina Susan Sontag se zauzela za slobodu mišljenja. Svojim radom, u kojemu nikada nije zaboravila europsko naslijeđe, postala je najznačajnija predstavnica intelektualaca na oba kontinenta. S velikom analitičkom oštrinom od šezdesetih godina opisuje posljedice suvremene kulture i njezino značenje u našoj predodžbi o modernitetu i slobodi", navodi se u obrazloženju nagrade. Sedamdesetogodišnja autorica dobitnica je nagrade National Book Award 2000.

godine za povijesni roman *U Americi*. U konzervativnim krugovima rodne Amerike njezin je rad često osporavan. Nakon 11. rujna 2001. postala je središtem američke kritike jer je komentare na napad Svjetskoga trgovinskog centra opisala kao kampanju političara i medija s ciljem zaglupljivanja javnosti. U intervjuima je jasno izražavala zabrinutost za žrtve američke politike odmazde, a zbog eseja objavljenog, među ostalim, i u renomiranom časopisu *New Yorker*, u kojemu polemizira protiv američke vlade, proglašena je izdajicom države.

Susan Sontag rođena je 1933. u New Yorku. Studirala je filozofiju, engleski i francuski na Harvardu i u Parizu. Podučavala je na mnogim sveučilištima, među kojima se ističe njujorško Sveučilište Columbia. Međunarodnu slavu stekla je ponajprije svojim esejima o umjetnosti i kulturi te kritikama. Objavljuje romane, kratke priče i drame, a njezina su djela prevedena na dvadeset tri jezika. Bavi se i filmskom režijom, a 1993. godine u okupiranom Sarajevu inscenirala je Beckettova *Godota*. U ljetnom semestru ove godine održat će predavanja iz književnosti na Sveučilištu u Tübingenu. Susan Sontag je 54. nositeljica Nagrade za mir njemačkog knjižarstva, koja će joj biti dodijeljena uz iznos od 15.000 eura. ■

Njemačka

Dürer otkriven u Nürnbergu

Ulrich Großmann izjavio je kako se radi o pravoj senzaciji i kako je to jedno od najznačajnijih otkrića s područja povijesti umjetnosti u posljednjih dvadeset godina. Američka znanstvenica Lotte Brand Phillipp već je 1979. ustanovila kako je Dürer autor slike za koju se mislilo da je izgubljena. Zbog velike Dürerove izložbe u bečkoj Albertini, koja će biti otvorena od 15. rujna do 30. studenoga 2003., nürnbergski je muzej obje slike podvrgnuo istraživanjima. Razlike između tih dviju slika Hess je obrazložio činjenicom da je Dürer najprije naslikao majčin portret, a zatim zajedničku sliku oba roditelja. Stilističkim ispitivanjem i usporedbom načina slikanja potvrđeno je jedinstvo tih dviju slika. Slika Dürerove majke nastala je 1490. godine, a u Beču će obje slike Dürerovih roditelja nakon četrdeset godina prvi put biti izložene zajedno. Dürerovi radovi i njegova škola imat će središnju ulogu u novoj koncepciji stalnoga muzejskog postava, koji će nakon sanacije galerije 2008. godine biti otvoren u Germanskom nacionalnom muzeju. ■

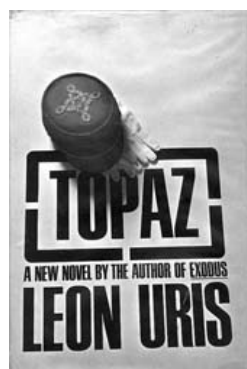
Nakon desetogodišnje svade stručnjaka ustanovljeno je kako je autor jedne slike u Germanskom nacionalnom muzeju u Nürnbergu Albrecht Dürer. Na slici koja se smatra najstarijim očuvanim umjetničkim radom slavna slikara prikazana je žena s bijelim velom, a muzej ju je nabavio 1925. godine kao sliku nepoznatoga umjetnika. Dugo vremena nagađalo se kako bi autor mogao biti Dürer. Stručnjak za slikarstvo tog muzeja, Švicarac Daniel Hess, usporedio je umjetničko djelo sa slikom Dürerova oca, koja se nalazi u Firenci, te sa slikom na kojoj su prikazani njegovi roditelji i tako potvrdio autorstvo. Ravnatelj muzeja

Germanski nacionalni muzej

Sjedinjene Američke Države

Umro Leon Uris

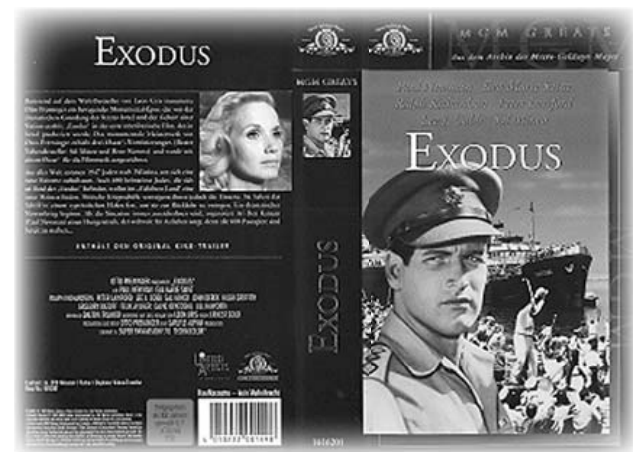

Američki književnik Leon Uris umro je 21. lipnja u svojem domu u New Yorku u 78. godini. Rođen je 1924. u Baltimoreu, bio je sin tapetara, poljskoga imigranta, a sa

sedamnaest godina prekinuo je školovanje i priključio se marincima. Tijekom Drugoga svjetskog rata, od 1942. do 1945., borio se u postrojbama američkih marinaca u Južnom Pacifiku. Poslije rata bio je zaposlen kao vozač u novinama *Call Bulletin* u San Franciscu. Prvi pokušaji objavljivanja vlastitih priča u tim novinama izjalovili su se. Tek 1950. uspijeva objaviti priču o nogometu u časopisu *Esquire*, nakon čega ondje postaje reporter. U isto vrijeme počinje raditi na svojem prvencu naslovljenom

Odsutnost do buđenja, priči o američkim marincima koja se temelji na vlastitim iskustvima. Nakon mnogih neuspješnih pokušaja, objavljuje ga 1953. godine, a roman doživljava velik uspjeh. Pet godina poslije nastao je njegov slavni roman o holokaustu Židova, *Egzodus*, koji je prodan u milijunskoj nakladi i preveden na pedeset jezika. U komunističkim je zemljama roman bio zabranjen i tajno je distribuiran. Mnogi kritičari *Egzodus* smatraju jednim od najznačajnijih književnih djela koja govore o sudbini europskih Židova od početka dvadesetoga stoljeća do proglašenja izraelske države 1948. godine. Za roman koji broji više od šesto stranica Uris je propustovao tisuće kilometara, a po njemu je 1960. snimljen film u režiji Otta Premingera s Paulom Newmanom u glavnoj ulozi. Slavni Alfred Hitchcock snimio je 1969. film po nje-

govu špijunskom romanu *Topaz*. *Mila 18* Urisov je roman o židovskom ustanku u Varšavi tijekom Drugoga svjetskog rata, a *Armageddon* se bavi povijesnim događajima, odnosno ponovnom dogradnjom Njemačke nakon Drugoga svjetskog rata. Uris je dobitnik brojnih književnih nagrada, a njegov posljednji roman, *O'Hara's Choice*, trebao bi izaći u listopadu. ■

Globalni cilj ovogodišnjeg Urbanog festivala i dalje ostaje isti: infiltracija suvremne umjetnosti u gradsko tkivo. Međutim, ova koncepcija festivala koncentrirana je na specifične segmente i načine svakodnevnog kreiranja grada, koje su nužni proizvod socijalnih uvjetovanosti. Stoga nam je osnovni cilj istraživati vezu između umjetnosti i društvenog aktivizma, baveći se strukturiranjem anonimnosti kroz procese privremene i trajne kolektivizacije urbanog stanovništva, odnosno istraživanjem istih koristeći umjetničke forme kao sredstvo (i /ili cilj) socijalne analize, problematizacije i reakcije.

Grad je proces supostojanja i sufunkcioniranja nesagledivog mnoštva ad hoc kolektiva te sagledive mase institucionaliziranih kolektiva.

Ad hoc kolektivi su trenutne zajednice ljudi koje se (samo)generiraju, a jedna od njihovih bitnih značajki je nestabilnost, odnosno trenutna stabilnost. Ad hoc kolektivi su uvijek i svugdje mogući procesi. Između ostalog, mogu se dijagnosticirati na navedenim mjestima, koja čine kontekstualni okvir radova:

Ad hoc 1 →
Tranzit → tramvajska, autobusna stanica, kolodvor ...

Ad hoc 2 →
Zabava, kultura i sport → klub, diskoteka, kafić, sportsko-rekreacijski centar, kino, kazalište...

Ad hoc 3 →
Potrošnja → tržnica, trgovina, supermarket, štand, buvljak, shopping centar ...
Zbrinjavanje → bolnica, starački dom, dom za beskućnike, dom za djecu, zatvor, javna kuhinja ...

URBAN FESTIVAL 2003
AD HOC 1
04. 07. 03. – 10. 07. 03.

organizator [organizer]:
Lokalna baza za osvježavanje kulture
[BLOK]
Dobroničeva 16, Zagreb

u kolaboraciji sa [in collaboration with]:
Multimedijalni institut [mi2]
Preradovićeva 18, Zagreb

info-point:
klub net.kulture [mama]
Preradovićeva 18, Zagreb
tel: 48 56 400, fax: 48 55 729

info@urbanfestival.hr
www.urbanfestival.hr

PROGRAM

04.07.2003., PETAK
Ad hoc Open[ing] Party
DORUČAK / RUČAK / VEČERA
[BLOK] * EGOOBOO.bits * Frequency crew
(HR)

10.00 – 12.00
Doručak: Blashko, Aesqe
Trg maršala Tita (Zdenac života)

15.00 – 17.00
Ručak: Fogseller i Sergej
Zrinjevac

21.00 – 01.00
Večera: Py-Tzek, Edo / Zvukbroda/
Dolac

05.07.2003., SUBOTA [SATURDAY]

10.00 – 14.00: NA MOJOJ STANICI
Ana Hušman (HR)
javni gradski prijevoz

18.00: [project presentations] prezentacije
projekta:
[SLICING ZAGREB 2003] KOMADANJE
ZAGREBA 2003
Slice 252
Međunarodni centar za usluge u kulturi -
IKS, B. Magovca bb (plato Mamutice)

20.00 – 23.00: KINO U STVARNOST
Steven Eastwood (GB)
tramvajska stanica na Glavnom kolodvoru

06.07.2003., NEDJELJA

15.00 – 17.00: PRIVREMENO (HR)
zvučne instalacije
aula Autobusnog kolodvora, Držićeva 4

17.00 – 22.00: [CARTOGRAPHICS]
KARTOGRAFIKE
Petra Sabisch / Cie Veranda (FR)

koncept i realizacija: Petra Sabisch
izvođači: Isabelle Martinetti/ Petra Sabisch
zvuk: Frédéric Jean
video: Yannick Coutheron
park na Opatovini

07.07.2003., PONEDJELJAK

10.00 – 12.00 & 17.00 – 19.00: NA MOJOJ
STANICI
Ana Hušman (HR)
javni gradski prijevoz

20.00 – 23.00: KINO U STVARNOST
Steven Eastwood (GB)
okretište tramvaja u Dubravi

08.07.2003., UTORAK

10.00 – 12.00 & 17.00 – 19.00: NA MOJOJ
STANICI
Ana Hušman (HR)
javni gradski prijevoz

15.00 – 17.00: PRIVREMENO (HR)
zvučne instalacije
Importane pothodnik – južni izlaz

19.00: KINO U STVARNOST
Steven Eastwood (GB)
predavanje [lecture]
klub net.kulture [mama], Preradovićeva 18

09.07.2003, SRIJEDA

15.00 – 17.00: PRIVREMENO (HR)
zvučne instalacije
aula Glavnog kolodvora

16.00: TALKMEN/ČUJEŠ LI ME?
[TALKMEN/DO YOU HEAR ME?]
Jednotka/Unit (CZ)
Izvođači: David Maj, Halka Tresnakova ,
Howard Lotker
tramvajska stanica kod Cibone - Savska

19.00: [project presentations] prezentacije
projekta:
[SLICING ZAGREB 2003] KOMADANJE
ZAGREBA 2003
Slice 252
klub net.kulture [mama], Preradovićeva 18

10.07.2003., ČETVRTAK

16.00: TALKMEN/ČUJEŠ LI ME?
[TALKMEN/DO YOU HEAR ME?]
Jednotka/Unit (CZ)
Izvođači: David Maj, Halka Tresnakova ,
Howard Lotker
tramvajska stanica SD S. Radić – Savski
most

19.00: PRIVREMENO (HR)
prezentacija
klub net.kulture [mama], Preradovićeva 18